

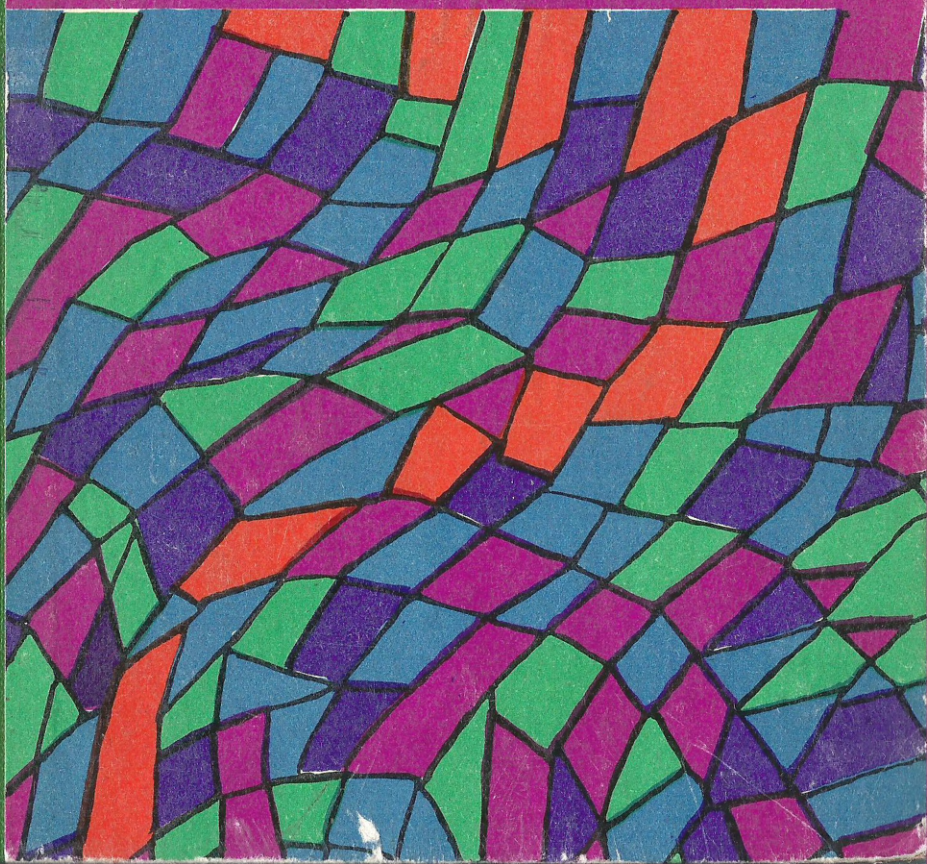
821(477)'06

4-12

82

4-12

МИХАЙЛО
ЧАБАНІВСЬКИЙ
З ПЛИНУ
ЖИТТЯ

МИХАЙЛО
ЧАБАНІВСЬКИЙ

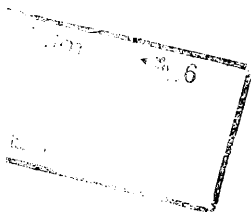
З ПЛИНУ
ЖИТТЯ

З творчої спадщини
письменника

У книзі М. Чабанівського «З плину життя» зібрано ту частку творчої спадщини талановитого українського письменника, яка не ввійшла до книг, виданих за його життя.

Ця невелика збірка складається з повісті «Залізний кут», кількох ліричних оповідань, що свідчать про вміння автора тонко підміченими деталями створити пейзаж, цікаву ситуацію, в якій проявляється характер героїв твору.

Михайло Чабанівський був майстром публіцистично-ліричного нарису. Кращі зразки його публіцистики представлені в другій половині збірки.

Ч $\frac{70303-101}{M223(04)-74}$ БЗ-18-25-74

© Издательство
«Радянський
письменник»,
1974 г.

ПОВІСТЬ • ОПОВІДАННЯ

ЗАЛІЗНИЙ КУТ

Повість

Подумати тільки — Прудивус...

І звідки беруться такі прізвища? У людей імена як імена, прізвища як прізвища, а в нашого героя — Прудивус... Цікаво було б звернутися до етимологічного словника і з'ясувати походження цього досить колоритного прізвища. Адже всім відомо, що все на світі має свою причинність, ніщо не виникає на голому місці і ніщо не гине безслідно... Те, що лежало на поверхні і само йшло до рук, як-от, приміром: «Цур тобі, прудивусе, які в тебе руді вуса», нічого не пояснювало, бо наш герой вусів не носив, кожного дня голився і взагалі був хлопець хоч куди козак. Правда, дещо в його статурі нагадувало про оту одвічну причинність і закономірність, яка так чи інакше позначалась і на прізвищі. Високий, худий, як жердина, сухий, як перець, а очі маленькі і такі ж чорні, як брови, що зрослися до купи. Що не кажи — колоритна постать... Недаремно ще в школі його продражнили Жуком. Малий Іван Прудивус дуже потерпав від цього «Жука», часто гнівався і навіть нишком плакав... Так тривало довго, аж поки він не зрозумів, що все на світі минає і що настає час, коли на виручку тобі приходять звичайна життєва діалектика... Під словом «діалектика» Іван розумів швидкоплинність часу, який одмітає дитячі забавки і натомість напинає тугі покривала життєвих турбот.

Так воно й сталося, коли хлопець, закінчивши школу, пішов працювати в тракторну бригаду. В'їдливе шкільне прізвисько відпало, але з'явилося інше — Клепало. Ну що ти зробиш? Не більше і не менше — Клепало. Якось Іван, нічого не підозрюючи, сказав своєму підручному, причіплювачеві, щоб той сховався до бригадира і приніс клепало.

— Це ж що за технічна деталь така?— здивувався бригадир.— Іван так сказав?

— Іван.

— Передай йому, що він сам клепало...

І дивись ти—прилипло, як смола, не одірвеш, ніби прикипіло оте дике слівце. Щастило людині на прізвиська!

Інший усе життя проживе з одним іменням, а йому скільки всього начіпляли, що вже й не знаєш, хто він є— Прудивус, Жук чи Клепало...

Іван не вмів боронитися від насміху, щоразу, зачувши оте Клепало чи Жук, міцно стискав зуби, гостро позирав своїми темними очима на збитошника і гнівно одвертався. Це ще більше заохочувало до глузування, бо здавна відомо, що до кошлатого кожуха кожен реп'ях чіпляється...

Характер, як стверджують мудрі люди, не тільки програмується твоїми предками, а й формується під впливом середовища, яке тебе оточує. Іван Прудивус досі обертався в середовищі, яке дуже цінувало усмішку і всілякі там незлобиві, хоч і дошкульні кпини. Це відбивалось на його вдачі — хлопець став замкнутий, понурий, мовчазний. Зваживши на обставини, з яких випливало, що, мабуть, йому все життя носити якесь прізвисько, Прудивус поміняв тактику. Він визнав за доцільне скористатися з мудрої думки одного полководця, який стверджував, що найкращий спосіб оборони — наступ. Опинившись в інституті, Іван Прудивус не став чекати, поки йому приклеять ще якусь халепу, а сам почав чіпляти їх своїм однокурсникам. Робив це він не прямолінійно, не з дурного розуму, як-от, приміром, бригадир, що приклав йому оте Клепало, а тактовно:

— Коли уважно придивитися до ходи професора Ганжі, то мимоволі спадає на думку, що людина в чомусь нагадує краба...

— Краб! — прорекли інститутські дотепники, давно вже помічаючи за Ганжею манеру ходити трохи боком. — Молодець, Прудивусе, попав у саму ціль!

Підтримка надихала. Тепер Прудивус тільки те й знав, що придумував своїм товаришам по курсу прізвиська. Одного студента, низенького і хирлявого, який мав необрережність поспитати у високого на зріст Прудивуса, чи не холодно, бува, там, угорі, він прозвав Гномом. Так причепилося те прізвисько до нещасного, що він й інститут кінчив з ним. Викладачеві ґрунтознавства, що полюбляв вираз: «Плуг — знаряддя праці, яким дряпають ґрунт», Іван Прудивус вліпив Дряпака. Після цього лектора вже інакше й не називали поза очі, як Дряпак.

Слава про гостроязикого дотепника-новачка долинула до старших курсів. Сатир — так називали студенти Івана

Прудивуса. Дізнавшись про це, він вдоволено всміхнувся. Кажете, Сатир? Ну що ж, це вже легше... Це вже не Жук і не Клепало... Сатириками були Чехов і Сервантес! А ще славнозвісний Гоголь, Мольер... Сатирики не боялися казати правду у вічі, інколи потерпали від цього, але й далі вершили суд над можновладцями і над цілими імперіями. Сатирики володіли словом точним і вбивчим, яке вражало дошкульніше, ніж отруєна стріла...

Удовольнившись отаким визначенням свого нового прізвиська, Іван Прудивус поринув у книги. Якщо сатирики були ще й філософами, поетами і риторамі, то треба знати все про світ і про те, якими він керується законами. Мало бути дотепним, треба ще бути й багатим. Геологія — цікава наука, але вона вивчає лише матеріальний світ, земний фундамент життя, та хіба оселя складається тільки з фундаменту? Оселя життя лише тоді може так називатися, коли у ній, крім фундаменту, є стіни, вікна, тепло, світло, усміх, радість і печалі, смуток і надія, пошук і уява, дерзновенна задерикуватість і, якщо хочете, — зухвалість... Так, зухвалість, ота сама молодецька зухвалість, яка породила Джордано Бруно, Мікеланджело, Шевченка, Ціолковського, Едісона, Кібальчича, Віру Фігнер, Софію Перовську, Мічуріна, Гагаріна...

Он куди замахнувся Іван Прудивус, сільське дитя, вчорашній тракторист, а сьогодні першокурсник геологічного інституту! Все ніби почалося з жарту, із звичайної юначої пихи — Сатир, то й Сатир, чорти б його взяли — а скінчилося так, що віднині Сатир уже не приставав до гурту, в якому йшлося про якийсь там популярний фільм чи про модну пісеньку, інститутські новини чи звичайні людські тривіальності. Іван Прудивус тепер міркував і жив далеко вищими категоріями.

— Дві паралельні лінії, якщо їх продовжувати до безконечності, неодмінно зійдуться, — казав він спантеленим приятелям по курсу, що стояли в коридорі і курили «міжлекційну» сигарету. — Уявляєте?

Парадоксальність таких тверджень у юності здається і привабливою, і насторожуючою. Паралелі? Та скільки не жени коня поряд с конем, їхні шляхи ніколи не зійдуться. А з іншого боку, існує ще теорія відносності... Коли уважно поглянеш у далечінь, коли придивишся, приміром, до сталевих колій, вони ж ніби й сходяться на обрії... От і розберись тут! Коли ти живеш у вік шаленого

поступу науки, краще примовчуй, не кидайся сторч головою, не хапайся за крайнощі...

— Це аксіома чи теорема?— обережно спитав у Сатира вічно усміхнений і вічно безжурний та зугарний Павло Покотько. Спитав і торкнув рукою вузол на своєму модному, на півметра завширшки, галстуку. Ніби казав цим: можеш, Сатире, відповідати на моє питання, можеш і ні, мене це не дуже обходить. Та Сатир відповів:

— Аксіоми не потребують доказів, варто подумати над теоремами. Життя ж рухається за допомогою гіпотез...

Покотько округлив блакитні очі.

— Отак? А я й не туди... Ну, гаразд. Маєш гіпотезу: курка може нестися кожен день протягом цілого року. То виходить, що наше життя рухають оті гіпотетичні яйця, а не ті, що їх несуть звичайні кури переважно повесні?

Сатир не був би Сатиром, якби не знайшовся, що відповісти знавцеві курячої проблеми. Він звузив і так маленькі чорні очі і процідив кризь зуби:

— Курка може нестися хоч сто разів на день, однак розуму в неї від цього не додасться...

Студенти зареготали.

— Ну й Сатир! Ну й одбрив...

Сатир, як завжди, переміг у словесному поєдинку, однак він ще не знав, якою ціною далася йому ця перемога і як воно обійдеться в недалекому майбутньому...

Як і всі великі люди, Іван Прудивус мав тепер своїх прибічників та сателітів. З Сатиром не засумуєш! У нього гострий язик, слово влучне, за будь-яких обставин Сатир уміє вийти сухим із води, підкинути жарт чи, просто кажучи, «їжака» для роздуму. Вищечечуючи компліменти своєму кумирові, сателіти, як це завжди водиться, керувалися головним чином власними егоїстичними розрахунками. Якщо ти належиш до креатури Сатира, тоді у тебе є шанс не потрапити під удар його отруйних стріл.

Однак Іван Прудивус своїх сателітів не щадив, здавалося, він саме їх і обирав для відточування свого гострого язика.

— Як справи, піхото?— звертався він до дружків, заходячи в кімнату гуртожитку.— Воюємо помаленьку?

— Воюємо, так скать,— відказує непевним голосом Петя Ворон, той самий, що колись необачно поспитав у Сатира, чи не холодно вгорі. Голос у нього непевний

тому, що Гном небезпідставно побоювався якоїсь пастки у безневинному запитанні Сатира.

— Знаю, що воюєте, але як — помаленьку чи здорово? — не вгаває Прудивус і наставляє на хлопця свої темні, колючі очі.

Тепер уже Петі Ворону нікуди діватись, треба відповідати конкретніше:

— З перемінним успіхом, як на позиціях першої світової, так скать...

— Знаю, які у тебе перемінні успіхи, — кидає Прудивус зневажливо. — Завалився на екзамені у професора Дряпака?

— Хіба трійка — завал? Це швидше трамплін для стрибка у майбутнє.

— Мудро... А ти бачив, як стрибають астраханські жаби?

— Ніколи там не був...

— Не обов'язково бути, а знати треба. Так ось — астраханські жаби стрибають зигзагами, увсебіч, отак, — Іван розчепірює п'ятірню і показує, як стрибають ті жаби. — Стриб, стриб — і вже в болоті...

Петя Ворон міг би й образитись, але він шкірить зуби і дивиться закоханими очима на Прудивуса.

Сатир сам ніколи не сміється, така витримка далася не легко, але вже коли стала другою натурою, то завжди справляла враження. Усі регочуть, а Сатир навіть оком не веде.

Треба віддати належне нашому героєві — він мав право отак прискіпливо і отак нещадно карати тих, хто лінувався. Він не тільки сам учився на п'ятірки, а й інших підтягав, хоч, правда, робив він це у досить своєрідний, якщо не сказати дивний, спосіб. Дізнавшись, що дехто з хлопців полюбляє у вільну хвилину забити «козла», Прудивус, який ненавидів доміно, запропонував друзям грати в інкрслото.

— Інкрслото? — здивувалися хлопці. — Щось схоже на спортлото?

— Нічого спільного. Спортлото тримається на випадкових комбінаціях, а може, на постійно діючих факторах інтелектуального розвитку...

— Інтелектуальне лото, так скать? — перепитав здогадливий Петя Ворон. — Читав десь, такими змаганнями захоплюються англійські сноби...

— Начитаний,— просичав Прудивус,— до того начитаний, що аж гидко слухати... Сноби захоплюються іншим: хто довше простоїть на одній нозі або хто більше з'їсть потрошеного скла... Беріть папір і записуйте. Перше — місто, окрім столиць, яке відоме всьому світові. Друге — хто із полководців заповідав перед смертю, щоб ніхто ніколи не ходив воювати проти Росії? Третє — що таке біоритмологія? Четверте — кого із нацистських злочинців називали «великим інквізитором»? П'яте...

— Досить,— почали благодати сателіти устами невгамовного Петі Ворона.— І так голова болить, а тут ще рийся в пам'яті, шукай того тричі проклятого «великого інквізитора»...

Сатир постукав себе по кучерявій голові.

— Макітра для того і дається людині, Петю, щоб частіше у ній ритися. А ти як думав? Пишіть п'яте і останнє запитання. Які письменники писали не чорнилом, а власною кров'ю?

— О, це всі знають,— розчаровано прогук той же Петя Ворон.— Сергій Єсенін... Знімай це питання. Давай, так скать, щось крутіше.

— Тихо, Петю,— спокійно проказав Прудивус,— радив же я тобі глибше ритися в макітрі... Щоб було ясніше, скажу: не тільки Сергій Єсенін, а кожен справжній письменник пише власною кров'ю... Тямкуеш? А тепер беріться за діло, а я почитаю. Переможець вечерея за кошт переможених...

Інкрослото зацікавило багатьох, тепер у маленькій кімнаті, в якій жив Прудивус і його двоє приятелів, часто збиралося чимало хлопців. Було гамірно і весело, тепло і накурено. Допізна світився вогник у цій веселій кімнаті... Якось на той вогник залетіла і Рена Приймак, комсорг факультету, вона ще й Чижик, як її охрестив той же Сатир, бо Рена завжди була стрижена, метушлива і непосидюща. Низенька, тонконога, кирпата, бог не дав їй ні стану стрункого, ні оченят з бісиками, ні білих щічок з ямочками. Дівчина носила хлоп'ячу кепку з хвостиком, завжди на ній теліпався якийсь недоладно пошитий піджачок з довгими полами, що його можна було сприймати і за сюртук, і за звичайну фуфайку... Кругловида, суха, як степовий будячок, Рена завжди ходила з якимись паперами, завжди кудись поспішала, ніде довго не засиджувалась, у її стриженій голові вічно визрівали якісь

нові проекти масових «міроприємств»— конференцій, фестивалів, нарад, диспутів, проробок і накачувань...

Рена належала до того типу жінок, які до кінця життя лишаються комсомолками, які, навіть ступивши на хисткий трап пенсіонера по старості, не можуть і дня прожити без засідання або без громадського доручення.

— Привіт!— гукнула Ірена ще з порога.— А накурено ж у вас!

Вона хутко метнулася до вікна, розчинила його, оглянулася. На ліжку лежав Сатир, втупившись у якусь книжку, а його сателіти сиділи за столом, морщачи лоби над папірцями.

— Над чим це ви ворожите?— поцікавилась Ірена і взяла у котрогось із хлопців аркушик паперу.— О, та це літературна вікторина!

— Інтелектуально-кросвордне лото, так скать, або, простіше кажучи, раз-два-три притопи, топай, топай до потопу, не жалійте, хлопці, поту,— вишкірив свої дрібненькі зуби Петя Ворон.— Чула таку пісню? Якщо охота, можеш сідати до столу, папір у нас знайдеться, а макітра у кожного своя.

При цих словах Петя Ворон стукнув себе пальцями по лобі, корчачи сатанинську гримасу. Ірена засміялася, взяла папір, переписала запитання і за кілька хвилин уже подала Сатирові готові відповіді. Той прочитав, підвівся і сказав:

— Отак, піхото, треба ворушити мізком. Вечеря за нами, Ірено! Гайда, піхото, в кафе!

Однак вечеря не відбулася. Саме в той час, коли збуджена «піхота» ахкала, знайомлячись з Ірениними відповідями, а Сатир клопотався питанням, чому це дівчата набагато швидше, ніж хлопці, сягають розумової зрілості, в кімнату зайшов Павло Покотько. Напрасована сорочка із запонками «Монарх», новий галстук, довгі патли сонячно-рудого кольору— красень. Помахавши папірцем, ніби той справжній монарх, що закликає підданих до уваги, Покотько сказав:

— Приніс ось вам свого «їжачка»... Призволяйтеся!

І почав диктувати свої запитання, серед яких було й таке: значення слова «сатир». Петя Ворон відразу ж уловив у цьому щось підступне, бо зиркнув на Івана Прудивуса, ніби питав у нього згоди на цей виверт Монарха, але відповіді не одержав — Сатир старанно записував те,

що диктувалося. Ось він уже накидав відповіді, першим подав аркушик Покотьку і, байдужий і впевнений, ліг на своє ліжко, втупився у книжку. Коли всі вже впоралися з «їжаком», Покотько переглянув відповіді і заявив:

— Більшість дала відповіді правильно, але один товариш,— тут Монарх вказав пальцем на Сатира,— припустився помилки щодо визначення слова «сатир»... Як засвідчує Велика Радянська Енциклопедія, том двадцять шостий, сторінка триста двадцять сьома, а за нею і славнозвісний Брокгауз з Єфроном, том двадцять восьмий, сторінка чотиріста шістдесят шоста, слово «сатир» у грецькій міфології означає істоту з козлиними ногами, кучерявими рижками і кінським хвостом...

Голосний регіт потряс стіни кімнати. Сміялася навіть Ірена, прикривши руками свого кирпатенького носика. Лише Прудивус стояв у позі скорботного великомученика, якого зрадили його апостоли, і зневажливо дивився на людську суєту-суєту...

Після грандіозного провалу із так званим інкрслото наш герой не впав духом, а почав ще старанніше студіювати людську мудрість, закарбовану навечно у грубезні томи. Маючи таку розкіш як сучасне місто, в якому повно книгосховищ і книжкових крамниць, Іван Прудивус, студент уже другого курсу, витрачав на книги майже всі свої не дуже рясні карбованці. Він знав, що одного людського життя замало для того, щоб ознайомитися з усім, надрукованим у світі, що для цього замало й ста життів, але людина й за одне життя може прочитати найголовніше. Тепер його особиста бібліотечка не вмещалася в тумбочці, книжки лежали під подушкою, а згодом уже й під ліжком.

Щоб багато читати, потрібний час, а в студента його обмаль. Лекції, короткий перепочинок, потім підготовка матеріалу до наступних тем, а там збори, а там культпохід, а там уже й екзамени не за горами... Колись, кажуть, було простіше — залік. А тепер екзамен, та не один, а п'ять чи шість... Спробуй за таких обставин убити двох зайців... Ось чому наш герой, щоб убити двох зайців, читав на лекціях, читав на зборах, біля нічного вікна, освітленого місяцем... Місяцем? Так, щоб не палити електрики і не заважати хлопцям, які задають хрopaка поряд...

Недосвідчений молодик ніби знав, ніби підсвідомо здогадувався, що знання здобувають замолоду, а не на-

прикінці життя. Окрім того, Іван Прудивус відчував, що золоті дні безтурботності скороминучі, після тиші настає гуркіт, шалений лет життя, ось-ось у його вікно постукає несподіванка, у якої неясні поки що обриси, але що вона реальна і настирлива, ця несподіванка вимоглива і всевладна, в цьому сумніву не було. Кожному своє, і від кожного — сповна напруг і колотнечі, а ще на додачу й трішки зверху. Студент живе в кредит, який йому надає народ. Настане час, і ти мусиш сплатити все, аж до процентів включно. Проценти високі — нові обжиті континенти, приведені в дію потужності землі і неба, а ще за тобою, горопахо, позирк у майбутнє, в оте саме, що ледь-ледь мріє за видноколом видимого...

Отак міркував наш герой, перемелюючи тонни друкованих премудростей, аж поки не побачив на видноколі видимого оту, що була досі білою плямою в його реальному існуванні. Обриси, дотепер невиразні і загадкові, раптом ожили, набрали чіткості, потрапили, як кажуть кіномеханіки, у фокус. І ось стоїть вона, його обраниця, чарує світ попелястим волоссям, терновими очима і вродою, яка, певне, започаткована ще від вікопомної прародительки Єви.

Елла — так звали сучасну Єву, Єву двадцятого віку. Ось уже близько двох років бачив її наш герой, бачив чи не щодня, а то й по кілька разів на день, навіть говорив з нею, разом ходив на збори, сперечався на диспутах, зневажливо, як і годиться Сатирам, поглядав на її тоненьку постать, але й гадки не мав, що у неї такі звабні очі і такі витончені риси обличчя.

Досі, як ми самі бачили, наш герой був навдивовижу байдужий до дівочого товариства, він навіть Чижику, ту просту і товариську дівчину Ірену Приймак, ледь терпів... Певне, саме тому й носив, не скидаючи, свій потертий рудий светр, сірі штани, що вічно віддувалися на колінах самоварною трубою, за два роки лише двічі підстригався...

І ось маєте — Сатир при галстуці!

Сатир простояв у черзі до праски цілих півгодини!

Сатир купив електробритву «Харків-6»!

Що б це могло означати?

— Суне циклон,— прорік винахідливий і прудкий, як миша, Петя Ворон.

— Схоже на те, що буде всесвітній потоп,— додав Павло Покотько.

Минув якийсь час, потрібний на приглядання та розмірковування, і вже Петя Ворон констатував значно конретніше і значно ближче до істини:

— Видно по всьому, що якусь карооку фортецю беруть в облогу... Йй-богу, побий мене, так скать, хрест, якщо я помиляюся.

— Куди нашому куцому до зайця,— зареготав самовпевнений Покотько.— Якщо у тебе роги і копита, та ще й кобилячий хвіст...

— А що думаєш?— не здавався Петя Ворон.— Усе на світі можливе. Дві паралелі неодмінно зійдуться, якщо їх продовжувати до безконечності...

— Паралелі?— знову закопчили губу Покотько.— Знайшов паралелі! Якщо одна писана голубою фарбою, а друга чорною, то... Пояснювати далі чи досить?

— Пояснення зайві, адже ще древні казали,— вся сила в антиподах.

— Ах, антиподи,— зареготав Покотько.— Горлиця, приміром, і ворон...

— Усе залежить від облоги,— розважливо відказав Петя.— Якщо ті, хто здійснює облогу, вперті і залізні люди... А нашому Сатирові цього не позичати. Одним словом, так скать, поживем, побачимо...

Пожили і побачили.

Сатир переродився, Сатир став невпізнаний. Тепер він навіть на танці почав з'являтися, ходив у кіно, а оті грубі фоліанти, куплені в букіністичних магазинах, лежали під ліжком недоторканими... Оце так Сатир, а що ж Елла? О, ця Елла...

Уявіть собі таке: скромна, але зі смаком пошита бузкового кольору сукня, хвиляста копичка попелястого волосся, відсутність будь-яких штучних фарб на губах, на віях, на обличчі. Все своє, власне — від брівок до нігтиків. Додайте сюди ще одне, теж власне, не позичене — врівноваженість, супокій безхмарного літнього неба. Певна у своїй чарівності, Елла ніколи не форсувала подій, коли йшлося про залицяння, бо знала — все залежить од неї. Схоче, і першого-ліпшого хлопця змусить до покори. Саме так — до покори. Бо тільки той, хто назавжди викине з голови якусь свою міфічну чоловічу зверхність, може розраховувати на якийсь там шанс. На якийсь там шанс — і не більше. Бо Елла завжди дивувалася, коли якась її подружка проливала рясні сльози від того, що шибайго-

лова — дурисвіт Гриць не прийшов на побачення. У такі хвилини Елла проказувала незмінне:

— Жінка завжди мусить почувати себе царицею Тамарою.

— Тобто?— не розуміла подружка.— Навчи, Елло, навчи мене, дурну, жити на світі. Ось ти про Тамару говорила... Це та, що викидала своїх коханців у бескеття?

— Та сама. От була жінка... Вчись у неї жити на світі.

— Так вона ж була царицею, а я хто? Вчорашня ланкова...

— Це не має значення, бо проливаєш слізки за тим шибайголовою Грицем.

— А чому ти називаєш Гриця шибайголовою?— раптом посуворішав вид у подружки.— Він хлопець серйозний...

— Жени його втришия...

— Легко сказати — втришия... А як мені хочеться його поцілувати? Бо ж він такий гарнесенький та кучерявенький...

Як видно, подружка не дуже й потребувала Еллиної науки. Сама Елла досі жодному хлопцеві не віддавала переваги, ні за ким не те що не плакала, а ніколи навіть не зігхала. Хто вже не залицявся до неї, хто не підбивав на різні зваби — марно. Тамара лишалася царицею, фортеця була неприступна.

Та ось за діло взявся Сатир.

— Марна затія,— сказала студентська братія.

— Пропаше діло,— прорік Павло Покотько.

І навіть уточнив: не допоможуть тобі, Сатире, геть усі твої галстуки, книжна мудрість, гострий язик, дорогі квитки в театр, що завжди у тебе наготові. Треба бути або безнадійним дурнем, таким собі карасем-ідеалістом, або взагалі людиною без крихти здорового глузду, тобто телям, щоб повірити у можливість подібного симбіозу. Ні, мабуть, цього разу не зійдуться паралелі! Гіпотеза так і лишиться гіпотезою, бо ще ніхто не довів, що в житті всі припущення здійснюються.

Так думали майже всі, але не Прудивус.

Упертий, безмежно переконаний у своїй зверхності над усіма смертними, Сатир владно йшов до мети, бо знав одну істину: крапля по краплі і камінь довбає. Це давне прислів'я підтверджувалося численними аналогіями

та історичними фактами. Великі і настійливі люди навіть за несприятливих умов добивалися здійснення своїх жадань, хоч інколи й платили за це високу, надто високу ціну. Треба тільки не збочувати на манівці, йти найкоротшим шляхом, використовуючи усі наявні засоби.

Це могло б видатись дивним, якщо не смішним, адже у наш час людські стосунки спростилися і правила взаємин поміж дівчатами та хлопцями зазнали відчутної девальвації. Чи можлива у двадцятому столітті сентиментально-прекрасна історія Ромео і Джульетти? Годі й думати, бо коли і вдень, і вночі гримотить джазбанд, коли життя перейшло у скажений галоп, коли шлюбний жереб дістає не доля, а всемогутній бог техніки — ЕОМ, де вже тут до мелодрами. Ми залюбки дивимося драми Шекспіра, але достеменно знаємо, що Шекспір у наш час неможливий. Про все це підсвідомо здогадувався наш герой, але він також відчував, як кажуть, на власній шкурі, що давній афоризм — для кожного правила є виняток — існує ще й тому, що був певен: його історія з Еллою складеться і драматично, і водночас досить сентиментально... Степова річка, яка не підвладна ні вітрові, ні припливам та відливам, ні шаленим штормам, живе за своїми законами, і ніщо не може скаламутити її тихої і чистої води. Байдужа до гримкотливої долі усіх на світі морів, степова річка, хоч і лине до них, усе одно знає, що її слава і її життя тут, серед оцих пшеничних океанів, а не там, де хвилі вічно б'ються у скелі буття. Так, море, дуже несамовите і примхливе, має безліч своїх прихильників, але степова річка знає, що вона теж не обділена долею, що є люди, навічно закохані у тихії води і ясні зорі.

Не кожному дано пізнати таємницю і чари степової річки. А вона дрімає в сонячній купелі степового роздолля, лагідно щось тобі нашіптує, гамуючи людські пристрасті і приборкуючи круту вдачу. Плин її уповільнений, що інколи здається, ніби вона, степова річка, стоїть на місці. Але це так тільки здається! Ще ніхто не довів; що тиха вода слабша за гомінку і бурхливу. У бистрого потоку дзвінкий голос, а вік міряється годинами чи тижнями. Тихий плин води вічний, значно благодатніший, бо він напуває землю, живить зелений пагін, і там, де він, там вічно розквітає сад. Недарма сказано у народі — тиха вода греблі рве...

Так думав наш Сатир, схильний до аналогій та вишуканих гіпербол. А що думала з цього приводу Елла?

Елла взагалі про це не думала. Вона жила, як і належить дівчині, турботами дня, вона не кохалась у високих словах, бо була людиною практичною і врівноваженою. О, вона таки незалежна і впевнена в собі, це так. Легко погоджувалася на пропозицію Прудивуса чи Покотька, навіть низенького Петі Ворона сходити в театр чи в кіно, байдуже куди. Поки ти вільна і незалежна, можеш ходити з будь-ким. Якщо біля тебе крутиться десятеро хлопців, значить, можеш жити преспокійно і не турбуватися про майбутнє.

Так воно велося давно, так мусить бути завжди. Завжди? Та ні, звичайно, але до тих пір, поки не прийде твій час. Що таке любов, як її розуміти? А дуже просто — збіг обставин, якихось важливих причин, розумних висновків, до яких доходять не в силу спалахів почуттів, а в силу життєвих закономірностей. Оце і все. І нічого здійсмати про ці речі всесвітній галас, морочити собі й людям голову....

Ось з таким міцним горішком зустрівся наш герой. Як усі герої, котрі наперед знають, що їм судилася трудна доля у всьому, а не тільки в коханні, Іван Прудивус сприйняв це як належне — великому кораблю велике плавання — і почав діяти.

Діяння це почалося з того пам'ятного випадку, коли Сатир, прибравши незалежного і безтурботного вигляду, сказав Еллі:

— Уяви собі — ота завзята дівчина, яка ось уже котре століття бентежить усе людство, взяла і прислала нам два квитки в кіно... Рівно о вісімнадцятій тридцять, «Сатурн», ряд п'ятнадцятий, місця п'яте і шосте. То як? Бути чи не бути? Май на увазі — дівчину звати Жанна д'Арк..

Елла якраз сиділа в лункій, як пустеля, аудиторії, писала додому листа. Сатир уже знав, що його обраниця — донька голови колгоспу з Сумщини, дуже багатого і знаменитого господарства, яке подивувало світ не тільки пшеницею, а й не менш високим урожаєм соняшника. Наш герой стояв перед дівчиною, декламував своє запрошення, і в його очах можна було помітити не тільки хвилювання, а й подив від того, що на соняшникові можна не тільки розбагатіти, а ще й викохати отаку гарну дівчину...

А та дівчина, вислухавши запрошення, прибране у таку чудернацьку форму, мружила свої тернові оченята і посміхалася.

— Якщо запрошує сама Жанна д'Арк...

Вони дивилися кінофільм «Початок». Проводжаючи Еллу до її кімнати в гуртожитку, Сатир казав, вкладаючи у слова, як завжди, якийсь потаємний підтекст:

— Символічна назва... Правда ж? Можна домислювати що завгодно: початок самостійного життя молодої людини, початок артистичної кар'єри, початок великого кохання і великих випробувань...

— Любов і випробування речі несумісні,— мовила Елла,— любов завжди означала тільки щастя...

Нашому героєві подай лиш такі теми, він уже гнuzдає свого коника, вже пришпорює його, вже мчить, не відчуваючи ні землі, ні неба.

— Тільки щастя? О, якби ж то так... Пимиляєшся, Елло, дуже помиляєшся. Любов, як і смерть, трагічна у своїй основі.

— То любов і випробування, а це вже любов і смерть,— поблажливо посміхнулася завжди врівноважена дівчина.— Що далі, то ніяк не легше... І це говориться опівночі. Якщо ми не поміняємо теми, нам снитимуться отці інквізиції... в чорних сутанах.

Сатир відчув, що перебрав міру, рішуче махнув рукою, ніби відганяв од себе і від дівчини зловісні маски чорних отців, сказав безтурботно і дещо, як для Сатира, грайливо:

— Хай тобі присниться сьогодні сорока...

— Чому сорока?

— Моя мати казала, що коли присниться сорока, то наступного дня буде багато гарних новин. Сорока на хвості їх припосить...

Усмішка. Ледь вловима, як тінь, як проблиск слабенького промінчика у хмарному небі. І слабкий, ніби кволий потиск маленької руки. Оце і все, що запам'яталося від того першого і незабутнього дня.

Так, це був початок. Іван Прудивус не вірив у забобони, він не вірив навіть у якісь вимріяні людством щасливі збіги обставин, але зараз він може поклястися, що неспроста отой фільм, на який він випадково купив два квитки, називався «Початком». Тоді, коли вони обговорювали картину, повертаючись притихлими вулицями

додому, Сатир і так, і так крутив те слово «початок», вкладаючи в нього якийсь свій символічний зміст, але Степова Річка не зрозуміла його натяку. Правда, Сатир не дуже й дбав про прозорість вислову, адже це був його перший серйозний захід на ціль, попереду ще будуть нові, куди настійливіші і вдаліші. Ось мине ця ніч, настане день, а там побачимо... Щось та й принесе йому сорока на хвості!

Наступний день замість втіхи приніс подив, якщо не казати поразку. Елла пішла з Павлом Покотьком дивитися якийсь французький водевіль...

Це спантеличило нашого героя. Більше того, він навіть розсердився. Як же можна отак? Сьогодні з ним, а завтра з іншим... Що за дівчина? Він гадав, що його серйозні розмови про любов і життя, його мудрі сентенції про випробування і смерть викличуть у неї емоції, зачеплять її свідомість, адже він був такий щедрий на оті «їжаки» для роздумів. І ось маєш — пішла з отим широкоротим од дурного сміху Покотьком.

— Елло,— сказав Сатир при зустрічі,— якщо ти бачила перед порогом своєї кімнати калюжу, знай — то я наплакав учора, коли ти дивилася кінокомедію...

Елла сплеснула в долоні.

— Що я чую! Сатир і сентименти...

— Чуєш те, що чуєш,— сказав трагічним голосом Сатир.— Гадаю, таке більше не повториться?

Ці слова привели до тями безтурботну дівчину. Сатир зазіхає на її незалежність! Застерігає! Хто йому дав право? Вона обурилась і вже не могла стриматись, щоб не відповісти так, як думала:

— Ще один такий натяк, і я ніколи з тобою нікуди не піду. Хіба я давала якісь зобов'язання? Сміхота, та й годі.

Сатир зів'яв. Він не сподівався, що його прозовий натяк зустрінуть таким нищівним вогнем. Кілька хвилин стояв розгублений, міркуючи над тим, чи кинутись геть зараз, чи дещо згодом. Та здоровий глузд узяв гору, і, поборовши в собі відчуття ображеної гідності, Іван сказав:

— Навіть звичайна дружба ставить якісь умови...

Елла звузила свої тернові оченята.

— Умови? Дивовижно... Там, де умови, там немає ніякої дружби. Це не завадило б знати людині, котра полюбляє афоризми...

Сказала так і зробила непевний рух рукою, який міг означати що завгодно: залишайтеся щасливим, будьте здорові, не кашляйте, пошукайте клепку, якої вам бракує, привіт сім'ї, навіть дещо вульгарне — моє вам з китичкою... Потім, щоб пом'якшити присуд, ще раз усміхнулася самими оченятами і пішла геть.

А наш Сатир? Стояв приголомшений і ніби здерев'янілий. Першу атаку відбито з великими втратами для нападника. Що не кажи, блискучий удар у саме перенісся. За такі влучні удари рефері на рингу ставлять перемождю два очка. Сатир поплентався додому, несучи тягар поразки. Та згодом він, як і належить молодим, стрепенувся і сказав сам собі: «Чим більший опір, тим солодшою буде перемога. Облоги ще не витримувала жодна фортеця, яку атакували безконечно і вперто...»

Професор Долинян, якого наш герой прозвав Дряпаком, був лектором старої закваски. Він полюбляв жарти, незвичні і навіть смішні форми співбесіди, довгі і, як декому здавалося, зайві балачки на загальні теми. Долинян ніколи не поспішав, як інші, відразу приступати до діла, а підкочувався до нього якимось збоку, з витребеньками, перетворюючи ділову розмову на такий собі химерний діалог з несподіваними коніками.

Заходить студент до професора, той його зустрічає, як брата чи сина рідного, з усмішкою приязні або співчуття. Встає, чемно здоровкається, вказує на стільця.

— Сідайте, будь ласка... Ага, ага, пам'ятаю, авжеж, пам'ятаю... Ви прибули до нас з червоними нашивками молодшого сержанта? Як то кажуть, з корабля на бал... Ну, що ж я вам скажу, голубчику? Перший тур того балу вже минув, тепер давайте разом поглянемо, як ви впорались з місією кавалера, котрий запросив поважну даму, тобто геологію, до танцю...

Проказує отак солоденько, з посміхом, з якимось бісівським підморгуванням, витрушує з коробки мудрі білети просто на стіл, перемішує їх сухими руками, підсовує студентові.

— Ану, голубчику, тягніть на щастя...

Тягне сердега своє щастя, а в самого руки тремтять. А професор посміюється, як той диявол на порозі у пекло, підбадьорює:

— Тягніть, тягніть, не бійтеся. Мабуть, знали, на що йшли, коли запрошували даму на бал. Геологія —

поважна пані, вона, можна сказати, цариця наук, адже все тримається на ній. Чуєте! Все! «Земле, моя всеплодюща мати...» Хто сказав так? Не пам'ятаєте? А хто сказав, що земля — піч, на якій ми всі сидимо? Теж не знаєте. Жаль! Могли б про кварцити і не розповідати, аби знали хоч один вірш про землю... Про кварцит можна визубрити, а ось вірші Гійома Аполлінера про матінку нашу не визубриш...

І професор починав декламувати Аполлінера...

Натішившись поезією про квіти, холодні зорі, чистий сніг і сизі тумани, професор Долинян ставив своєму співбесіднику трійку і бажав йому нових успіхів.

Якось на таку співбесіду професор запросив нашого героя. Ущипливий лектор знав, що оцей чорний парубійко — міцний горішок, він не тільки зухвало поводився у студентському колі, а й боляче «покусував» викладачів. Дряпак... Чи ви бачили таке? Гострий зуб виріс у хлопця, зараз ми його спробуємо трохи підпиляти. Проробивши всю оту витівку з витрушуванням на стіл студентського «щастя», професор раптом спитав:

— Чи не доводилось вам, голубчику, замислюватись, скільки людей житиме на землі так років через вісімдесят—сто?

Застуканий зненацька Сатир засовався на стільці.

— Володимире Івановичу,— пробелькотів він по хвилі,— це ж із галузі соціології чи, вірніше демографії... А ми з вами геологи.

— Ми з вами?— професор закотив від подиву очі.— Ви так гадаєте?

Такий досить прозорий і несподівано глузливий тон аж ніяк не збентежив нашого героя.

— Може, це й не дуже скромно з мого боку, але я завжди пам'ятаю вислів Суворова, який стверджував, що поганий той солдат, котрий не мріє стати генералом...

Професор розвів руками:

— Ну, що ж, голубчику, якщо вже сам Суворов казав так... Повернемось до мого питання. Щось знаєте з галузі демографії?

— Я більше цікавлюсь геологією...

— Гаразд, гаразд,— замахав руками професор,— це похвально... Але, мабуть, ви не будете стверджувати, що геологія і демографія подібні до зірок, котрі перебувають одна від одної на величезних відстанях?

— Усе на світі взаємозв'язано...

— Правильно! — вигукнув Долинян. — А тепер підемо далі. Якщо все на світі взаємозв'язано, як ви кажете, то чи не бачите, голубчику, найтіснішого зв'язку геології з демографією? Щоб ясніше було, уточню — через сотню літ на Землі житиме дванадцять мільярдів чоловік. Це за найскромнішими підрахунками...

— Чималенько, — похилив Сатир голову. — Для такої сім'ї одного масла не настанеш...

— Масла? — усміхнувся професор. — Цікаво, цікаво... Ви гадаєте, що кількість масла на душу населення визначає ступінь розвитку суспільства? Але продовжимо далі наші міркування. Як ви гадаєте, що означають оті прогнози демографів для нас з вами? Як маємо вестися, щоб гідно зустріти оту велику сім'ю? Чого треба домогтися?

— Перш за все довголіття...

Професор ошелешено дивився на хлопця.

— Не перетворюйте нашу розмову на базікання... Сам знаю, що ні я, ні ви до того часу не доживемо. Але ми не останні, як не остання дитина, котра сьогодні народилася на світ. Життя вічне. То що маємо ми, геологи, зробити для тієї вічності?

— Більше відкрити родовищ руди, вугілля, сланців, нафти, газу...

— Правильно, хоч і кволо, без польоту... Ех, коли я був молодий! Так, знаєте, вимахував крилами! Біда тільки, що ті мої крила різала дійсність, сувора дійсність. Адже моя юність припала на епоху царизму. А ви? Коли ви народилися?

— У той день, коли лорд Лоуренс виголосив в Нюрнберзі вирок нацистським злочинцям...

— Грандіозно, — охнув професор. — Ви розумієте... значення цього знаменитого факту?

— Я не надаю значення випадковостям. Я матеріаліст.

— Якщо так, то мусите знати, що основним мірилом розвитку цивілізації є метал, а не масло. Вірите в цей парадокс?

— Одне одному не суперечить...

— То вже так! Але є першооснова і є похідне... Буде метал, буде й масло. Та ось, щоб оті дванадцять мільярдів чоловік добре себе почували на нашій старій матінці землі, їм треба приготувати в подарунок по тонні

металу на кожного... І це — щороку! Тонну і не менше... Та ще по дві з половиною тонни вугілля. Запам'ятайте це на все життя. Запам'ятайте і відрошуйте собі крила.

Сатир, побачивши, що професор виставив йому незмінну трійку, спохмурнів.

— Це перша трійка у моєму житті. Досі були самі п'ятірки...

— В житті ще всього буде...— заспокоїв хлопця професор.— Зарезервуємо трохи для майбутнього... Як тільки відчуєте, що за плечима почне свербіти від молоденьких хрящів на місці майбутніх крил, приходьте. Я завжди до ваших послуг.

Ота несподівана трійка, яку вхопив наш герой, зовсім вивела його з рівноваги. Досі Прудивус ішов по шляху науки легко, не знаючи ні труднощів, ні перешкод. Якщо у людини рівна і чиста дорога, всипана квітами успіху, то у неї потроху з'являється гординя і самовпевненість. Іван Прудивус завжди почувався так, ніби народився для успіху. І ось професор Долинян каже, що він без польоту... що у нього навіть натяку немає на ті крила, бо ще й хрящі не сверблять за плечима...

Важко визнати свою поразку після того, як увірував у свою винятковість. Але поразка була, вона вже зафіксована в паперах, у твоєму студентському життєпису, і це треба визнати. А після цього гіркого визнання треба негайно братися за діло...

Іван Прудивус згадав, що в інститутській бібліотеці вже котрий рік лежить книжка з авторським дарчим написом: «Моїм студентам і майбутнім колегам на згадку з вірою і надією». Цю книжку написав професор Долинян. Сатир не тільки чув про цю книжку, а й тримав її колись в руках. Тоді він, перегорнувши кілька сторінок, побачив діаграми та формули, закрав і більше вже не згадував про неї. Тепер схопився за цю книжку, як хапаються за соломинку, коли тонуть. Збігав у бібліотеку, взяв книжку, зачинився у своїй кімнаті і почав читати.

Книжка називалася «Глибинні скарби землі». Певне, це була докторська дисертація професора, вона вже в дечому застаріла, але фактичний матеріал, роздуми і пафос її лишилися свіжими і цікавими. Занотувавши найголовніші постулати автора, наш герой подався до автора книжки шукати удачі.

Професор сидів у своєму кабінеті, щось записуючи в зошит. Побачивши Прудивуса, встав і зичливо всміхнувся.

— Не терпиться? Знаю, знаю, як воно буває, коли починає віск муляти під лопатками...

— Віск під лопатками?— перепитав Сатир.— Досі ви казали, що хрящі...

— Все одно... Ну-с, хочете дістати п'ятірку?

— Хочу.

— Спробуйте...

Сатир мовчав. Він знав, що означає оце стримано мовлене «спробуйте», знав також характер Долиняна, підготувався до поединку, який мав виправдати оте його необачне «ми з вами», що межувало із зухвалістю. Поборовши хвилювання, наш герой сказав:

— Володимире Івановичу, ви, певне, не будете заперечувати, що час учених універсалів минув назавжди. Так, минув. Можемо сумувати з цього приводу, можемо посипати голову попелом, але факт лишається фактом — почався процес вузької спеціалізації... Навіть геолог нашого часу не має права розпорошувати своїх зусиль, ганяючись за рудою, газом, нафтою, геотермальними водами... Сучасний геолог подібний до Сізіфа, котрий усе життя мав справу з каменем... Самі розумієте, що різниця полягає лише в тому, що бідолаха Сізіф карався безглуздим ділом, а ми нібито покликані вершити корисну справу...

— Нібито?— в питанні, що вирвалося з уст професора, було більше сарказму, ніж подиву. Та наш герой був готовий до всього.

— Почуття гумору — одна із ознак високої інтелектуальності... Про це свідчить уся практика професора, доктора геологічних наук Володимира Івановича Долиняна...

— Ну-с, ну-с, допустімо. А що ж далі?

Професор ледь усміхнувся, його глибокі борозенки на чисто виголеному обличчі ніби трохи розгладились.

— Людина в гонитві за сировиною майже вичерпала все, що лежало на поверхні Землі. Увесь Європейський континент схожий на брус дерева, сточений шашелем. Тепер людина йде в глиб Землі, щоб добратися до мантії, багатой на руди. Більше того, з'явилися проекти і експериментальні установки, які черпають сировину з дна морів, а дехто пропонує добувати руду на інших планетах... Велика спрага охопила людство! Така велика, що вже

існують проекти рудовозів, котрі мають транспортувати залізняк з Місяця... Уявляєте?

— Уявляю,— спокійно відказав професор. І ледь-ледь посміхнувся.— Ну-с, далі...

— І це не з галузі фантастики. В лабораторіях Радянського Союзу і Сполучених Штатів учені вже досліджують вміст місячних пород...

— Гаразд, переконали,— сказав Долинян.— То які ж висновки? Хочете стати космічним геологом?

— Ні!

— А якщо відростуть крила?

— Все одно не полечу нікуди із Землі. У мене тут скільки того добра, що вистачить на мільярд років...

— Самі ж сказали, що наш континент нагадує дерев'яний брус, сточений шашелем... Справді нагадує. Розвіданих запасів мінеральної сировини вистачить на якусь там сотню літ. Не більше. Це правда. Що ж робити? В чому вбачаєте вихід?

— Вода! Ось де вихід. Варто подумати про величезні потужності обох океанів...

— Обох? Що маєте на увазі? Який другий?

— Термальний, або підземний. Він аж ніяк не менший від того, що ми його називаємо Світовим.

— Що ви знаєте про термальні води? Окрім того, звичайно, що вони використовуються на лікувальні басейни...

Сатир похитав головою.

— Якщо коротко, то ось: підземний океан зберігає значно більше енергії, ніж тепловий еквівалент запасів вугілля, газу, дров, торфу, горючих сланців усього світу. Земля — вічна фабрика тепла, її потужності справді невичерпні, бо снага постійно відтворюється за рахунок радіоактивних та інших процесів...

— Якщо мене пам'ять не зраджує, то ми з вами досі говорили не про тепло, а про руду, вугілля, метал.

— І про масло...

— Правильно! Але яке відношення має вода до руди, до вугілля і масла?..

— Найбезпосередніше. Якщо підземний океан, який значно реальніший, ніж перший-ліпший астероїд, дасть нам тепло, тобто енергію, тоді можна братися за наземний, або Світовий. Вода Світового океану — рідка руда... У воді розчинено майже всі елементи, вказані в таблиці Менделєєва... Є в ній сіль, срібло, залізо, золото,

алюміній, мідь, нікель, ртуть, цинк — усе, що завгодно. Бери, скільки хочеш... Ця комора теж невичерпна, бо вода має тенденцію текти по землі і під землею, виносячи в море необхідні нам елементи...

— Я радив вам відрощувати крила не для мандрів у піднебесся, а для польоту на землі,— зауважив професор.— Ви, певне, знаєте, що вже є установки, які добувають з морської води золото та інші метали. Знаєте, в яку копійчку все це обходиться?

Прудивус мотнув головою.

— Енергія! Ось де заритий собака. Досі використовували надто дорогу енергію, тобто спалювали вугілля, торф, газ, щоб привести в рух установки. Якщо підключити вічний тепловий двигун Землі...

Сатир, загнуждавши коника, пришпорив його і понісся. Витав він високо і легко, оперуючи цифрами і фактами, згадував усі електростанції, які працювали на термальних водах, говорив про те, що вони дають найдешевшу у світі електроенергію. Далі перейшов до міст, що живляться винятково тепловою енергією землі, про парники і басейни, сибірські оранжереї з тропічним кліматом, парові автомобілі, поливні землі...

— Одним словом, я хочу присвятити себе проблемі підземного океану. У наш вік, як ви знаєте, професоре, навіть міфи стають дійсністю... Якщо схвалюєте ідею, ставте мені п'ятірку і побажайте щасливого плавання по водах бурхливого Стіксу...

Долинян зареготав:

— Молодець, їй-бо, молодець! Люблю людей з хваткою Білого Клика... Ставлю п'ятірку. Благословляю і бажаю. З однією тільки умовою...

Сатир перебив:

— Там, де ставляться умови, немає щирої зичливості.

— Це з Канта?

— Ні, так думає Степова Річка.

— Хто?

— Елла, студентка нашого курсу.

Долинян мовчав, пильно вдивляючись в обличчя студента. Так ось у чому річ! На оцього йоржистого хлопця з головою Менделєєва навалилася важка брила любові. О, любов... Юнак так прекрасно говорив про вічний двигун Землі, ніби мав на увазі зовсім інше — той двигун, що рухає всім нашим життям. Так, так, він, професор, знає,

що таке любов. Тобі хочеться, щоб у тебе були самі п'ятірки! У всьому. Оцей чорнявий Менделеев вибив-таки собі п'ятірку, перемиг... Інший задовольнився б і трійкою. А цей не може. У нього є мета, є голова, є жага. Якщо головою Менделеева опановує ще й пристрасть великої любові, тоді тримайся, плането!

— Я вам обіцяю, юначе, не тільки зичливість у всьому, а й дружбу,— сказав професор після паузи. — Так, і дружбу. І на знак цієї дружби осмілюся поставити умову... Лише одну. Всі, хто досі кидався в потоки Стіксу, не поверталися назад. А ви мусите повернутися переможцем! Я вже старий, мені хочеться надіятись...

Вдоволений собою і життям, повернувся наш герой до своєї кімнати, упав на ліжко, заплющив очі. Хлопці подалися десь у місто, в нього тепер є вільна хвилина, щоб поміркувати над тим, що сталося. Коли бій виграно, можна заплющити очі і дати собі спокій на якусь там хвилину. На більше зазіхати зась—він не полководець і жодної фортеці ще не здобув. П'ятірка? Що п'ятірка... Це лише один маленький щабель до перемоги. Це щодо вередливої пані геології, а ще є пані Степова Річка, до якої не зроблено й кроку, якщо бути чесним. А тепер він ще насипав тому професорові обіцянок про другий океан... Захопився, як той гоголівський пан фінансовий, полестив, підписав безліч векселів...

Сатир бере в руки книжечку з назвою «Глибинні скарби землі», цілує її. Спочатку віддай належне кесарю, а вже потім обдумаєш усе по порядку. Оті жовті фоліанти, що муляють у боки, засвідчують: багато важливих винаходів було зроблено випадково, в результаті непорозумінь чи навіть помилок. Якби Чарльз Гуд'їр, наприклад, не кинув на плиту, де була розсипана сірка, шматок сирого каучуку, то, можливо, людство й досі б не мало гуми і водонепроникних плащів... Як знати, може, і оцей його фокус із книжечкою професора Долиняна згодом залишить якусь там пам'ятну віху... Хто сказав, що всі білі плями на карті пізнання вже заштриховано? Якщо поворошити добре мізками, то цілком можливо, що серед солідних імен мужів науки і мистецтва з'явиться незабаром і нове прізвище — Іван Прудивус... Долинян сказав: «Я вже старий, мені хочеться надіятись». Хто знає, може, то символічний знак? Заклик до дії? Не всім студентам доводиться чути подібне із уст професора...

Заколисаний такими думками, наш герой ще раз поцілував книжку і сказав розчулено: «Спасибі тобі, моя голубонько». І вдоволено зітхнув і склепив повіки.

Ця земля могла б називатися Золотим Дном, Лабрадорвою Ущелиною, Долиною Рожевих Гранітів чи ще якось у цьому пишному ряді, а насправді її назвали прозаїчно і суворо: Залізний Кут. Якщо ти умієш читати книгу землі, оту, що її так жадібно читають геологи, тоді ти зрозумієш, чому ця кам'яниста і суха місцина називається саме так — Залізний Кут. Очевидно, предки давали назви, виходячи з доконечної життєвої потреби і здорового глузду. Кривий Ріг, Гола Пристань, Житомир, Біла Церква, Вінниця, Гайворон... А скільки ще тих Дідових Балок, Дубових Гряд, Гончарівок, Чорних Ярів...

Залізний Кут... Такий собі глухий степовий закрут, де орли, камінь, вітер і ховрашковий свист.

— Оце тобі й Залізний Кут,— сказав Іван Прудивус, перебираючи з Елліних рук ще один її чемодан.

Вони прямували до нейлонового намету, що сріблится у надвечірньому степу. Вони щойно зійшли з вертольота, який переніс їх з міста у цей глухий кут. І шукали своїх. Наш герой вельми пишався з того, що саме йому випало супроводжувати групу дівчат, серед яких була Елла. «Хоч раз у житті пощастило,— думав він.— Отой пихатий Покотько вирушив з першою партією». Сатир був на висоті — весь час крутився біля обраниці, носив її чемодани, розповідав цікаві історії. Елла сприймала все те як належне,— такі, як вона, без помічників не лишаються...

Дорога — спочатку поїздом, потім вертольотом — навіть зблизила їх. Про суперечку ніхто й не згадував, все було так, ніби нічого не сталося, ніхто і ніколи не виставляв ніяких умов і ніхто ніколи не відкидав їх у досить категоричній формі. Елла невимушено всміхалася, спостерігаючи, як Сатир чи не на кожному полустанку збігає на перон і приносить їй морозива. Вона охоче слухала його дотепи, на її чепурненькому спокійному личку цвіли маки безтурботності і впевненості.

Дівчата та хлопці, що йшли поряд і несли маленькі валізки та портфелі, поглядали на величезні Елліні чемодани і відверто посміювалися:

— Схоже на те, що дехто зібрався на бал...

— Кажуть, тут повно ховрахів, буде кого чарувати вечірніми костюмами...

Сатир, важко згинаючись під вагою ноші, мовчав. Мабуть, саме за це і перепало йому:

— Долянян не здогадався прислати бідарку, а то он чоловік у три погібелі гнеться...

— Тепер навіть вокзальні піднощики мають візки з гумовими коліщатами...

— Нехай звикає, може, доведеться отак увесь вік...

Це вже Петя Ворон. А Сатир? Мовчить, тільки сопе. Ех, за інших обставин він би знайшов, що сказати і про оті візки, і про бідарку, адже досить трохи переінакшити ці слова і вліпити сучому синові отаке: «Візків, кажете, немає. А може, мізків? То таки справді біда, як не кажи...» Що, Петю, скуштував? Краще помовч, бо ти ж мене знаєш...

Але то тільки так здається, що Сатир дав одкоша, насправді він ледь дихає, мовчить і сопе. Добре, що назустріч біжить Ірена і ще здалеку кричить:

— Привіт! З щасливим прибуттям! Он наш палац, дівчата у свою половину, хлопці — у свою... Мийтеся біля джерела і — вечеряти. Після того — комсомольські збори...

Вона хапає з рук Сатира один чемодан, ледве тягне його, але тягне, навіть забігає наперед, простягає руку і кричить захоплено:

— Бачите он рожевий курінь? Так то не курінь, і не намет, і не халабуда якась. То резиденція керівника експедиції Доляняна... А то, голубий, — клуб, там у нас відбуватимуться збори, а після них — танці... А на вечерю баранячі реберця! Влаштує?

Оця інформація звеселила народ, той веселий народ з гамором посунув в освітлений намет і почав розташовуватись. Елла навіть не подякувала своєму невтомному носильнику, а кинулась обирати собі зручне місце. Наш герой понуро почвалав до хлоп'ячої половини.

Понурість була небезпідставна — Сатир не вмів танцювати... Елла полюбляла світло, гамір, кіно, театр, танці, всілякі екскурсії та іменини, здавалося, чим більше колотнечі, тим краще відчувається дівчина. Сатир, як і належить, уникав усього, що заважало читати, думати і самовдосконалюватись. Танці! Хто їх вигадав? Убоге кривляння, тупцювання без ладу і глузду. Раз, два, три притопи, топай, топай до потопу... Дикунство! Мабуть, саме звідти, з хащів дикунства і пішла ота дурна мода

вихилятися та присідати... Первісна людина з її обмеженими засобами виявлення стану душі у хвилини радості починала танцювати... Це означало, що впольовано великого звіра, що спіймано багато риби чи знайдено чисте джерело... Хіба не так? Он навіть бджоли та комахи ще й досі витанцьовують, коли знайдуть щедрий медонос... Так то ж бджоли! А люди? Люди мусять бути розумнішими за комах...

Рено, Рено, гарні, втішні новини ти принесла. Як завжди, у тебе їх цілий міх. Ми навіть збори тобі прощаємо, хоч могла б почекати день-два, поки хоч роздивимось. Але навіщо оті танці? Невже без них не можна обійтися? Ти нічого, мила дівчино, не знаєш. А я знаю—Елла піде танцювати з Покотьком, а я буду стовбичити в куточку і проливати сльози. Сатир і сльози... Чи є щось більш неприродне? Доведеться мені не йти до того клубу, хай він вам горить. Кожному своє. Поки ви будете там правити вихиляси та баляндраси, я краще походжу оцим надвечірнім степом і подумаю про долю людства...

Ось з яким сумним настроєм вечеряв сьогодні наш герой. Його не тішили ні дбайливо підсмажені золоті реберця, ні навіть те, що в його бік поглядала усміхнена і причепурена Елла. Вона сиділа з дівчатами у куточку і увесь час сміялась, обдаровуючи всіх сяйвом своїх очей. Прудивус знав, чого вона так радіє,—сьогодні будуть танці. Ах, який недосконалий, який же ти ще молодий і зелений, світе! Певен своєї високої місії найбільшої з відомих цивілізацій, творець єгипетських пірамід і «Одіссеї», «Патетичної сонати» і відчайдушного стрибка Гагаріна, лазера і пересадженого серця, ти ще й досі накульгуєш, підкоряючись примітивним ритмам радіоли...

Ні, краще вже не бачити своєї ганьби, краще втекти світ за очі, ніж дивитися, як прищелепуватий Покотько торкається своїми пітними лапами його дівчини...

Наш герой навіть дещо оговтався і повеселішав, коли дійшов остаточної думки. Посидить на зборах, на яких, кажуть, виступатиме професор Долинян, а там гайне в гості до скіфських бабів... Краще говорити з надмогильниками, ніж дивитися, як люди, заплющивши очі, падають з двадцятого віку просто у міоцен...

Та ніхто ще напевне не знає, якими стежками ходить удача і які меридіани перетинають полюси щастя. Не знав

цього і наш мудрий Сатир. Напевне не знав, бо коли вирішив одразу ж після виступу професора чкурнути геть з клубу, його перепинила сама Елла. Так, так, Елла! І перепинила у досить кумедний спосіб — підставила ногу у рожевій туфельці і, блиснувши оченятами, поспитала:

— Куди це ми так поспішаємо?

Сатир, пробираючись поміж стільцями, зупинився, вкрай вражений. Сказав так, як думав:

— Не можу терпіти, коли розумні люди стрімголов кидаються з двадцятого віку просто в міоцен... Краще вже мати справу з надмогильниками...

— Надмогильниками?

— Їх ще називають кам'яними бабами... Тут їх повно.

— То краще на них подивитись удень, уночі страшно.

Сатир відчув, що Елла не хоче його відпускати, це додало йому хоробрості і впевненості, ось чому він спромігся на таке:

— Страшнуvато, коли ти один...

— Удвох теж страшно...

— Удвох я можу жити навіть у кратері... Адам і Єва теж були самотні, а, бачиш, не злякались і розвели сімечку у три з половиною мільярда чоловік...

Елла не відпускала його, заступаючи шлях своєю ніжкою в рожевій туфельці. Сатир нічого б не мав проти, аби отак тривало добезкінеч. Він уже відчував, що заволодів якоюсь часткою душі чи уяви цієї Степової Річки, і не хотів втрачати позицій.

— Ходімо разом, бо одному таки справді страшно,— сказав він лукаво.

— То не ходи! Тут світло і тепло...

— Піду. Дав собі слово...

Вона встала і покірно пішла за ним. Та на порозі намету-клубу враз виріс плечистий і усміхнений, як завжди, Покотько.

— Одне танго,— проказав він манірно і простяг до дівчини руку.— Ти обіцяла...

Елла глянула на Прудивуса. Музика вже грала танго.

— Почекай мене, я тільки один раз... Це рівно п'ять хвилин. Гарзд?

Він не міг дивитись, як нахабний Покотько торкався спітнілими лапами її стану. Це було над силу навіть для Сатира, який за всіма міфічними нормами мав би знатися з усіма людськими слабкостями і великодушно сприймати

їх чи не сприймати. Переступив через поріг і відразу ж опинився в обіймах ночі.

Ніч залягала тьмяними брилами місячного сяйва на всю глибінь. Кожен найменший виступ, деревце, билина подовжувалися і виростали у химери. Сланцевий полиск місяця клав чіткі грані на все, і здавалося, що навіть повітря складається з кубів, величезних і прозорих, як айсберги. І все перед тобою мерехтить, коливається, плаває в молочній ілюзорній купелі, шелестить, живе. Може, то сонячне проміння, відбите місяцем, посічене метеоритами, кометами, астероїдами, розметане і порване на шматки силою тяжіння і силою польоту, срібною віхолою падає на степ? Тоді підставимо обличчя під цю зливу, хай замітає тебе, хай привалює, зрівнює із землею.

— Притулок бога,— каже Сатир. Каже і радіє, що він, Прудивус, може так сказати.

Якщо ти маєш отакий будівельний матеріал, як оцей, то легко зможеш побудувати замки, кришталеві сади, підвісні шляхи, що ведуть у небо, смарагдові долини, стрілочасті химерні споруди. Досить лише трохи примружитись, і ти вже у тому замку, де панує стихія тіней... Та Іван не хотів примружувати очей, бо знав, що ця земля не знала ні замків, ні кришталевих садів. Далекі іноземці, зажерливі і невситимі, не спали ночами, марячи цими степами. Бо знали, що тут не лише поверхня всипана золотом — шумовинням колосків, а й у надрах — невичерпні фантастичні скарби. Хто сюди тільки не приходив! І татари, і турки, і монголи, і шляхта, і шведи, і германці...

Прудивус стоїть під високим небом і шепоче:

— Таким мав бути притулок бога...

Він здатний навіть на таке порівняння, адже він син оцієї землі. Йому можна простити гіперболу, адже народився він, як і його предки, мрійливим і схильним до сентиментів. Хлопець і далі міг би шепотіти слова, що самі ллються йому з уст, та раптом чує, як пелехата нічна птиця дряпнула своїми залізними пазурами об камінь. Ага, то ворон змахнув крилами і перелетів трохи далі. Злякався? Тоді я постою і подивлюся на тебе... Набурмосений, невиспаний, мабуть, голодний і тому невдоволений усім світом. Має хижий дзьоб, гострий нюх на кров і на падло, гострі пазури. Кругле око зирить сторожко і підступно, все бачить, усе помічає, на все дивиться так, ніби хоче з'їсти.

Сатир бере камінь і жбурляє його в місячний потік. Камінь об камінь — іскра! Ніби маленька блискавка гніву. Ворон, важко змахнувши крилами, перелітає в інше місце, всідається і сторожко поводить своїми хижими круглими очима.

— Згинь, сатанинський дух!— кричить Прудивус, хапає каміння і жбурляє його в ніч, в сталактитові шати степу. А тоді, обтрусивши руки, повертається обличчям до освітленого намету, вслухається в заманливий звук радіоли, юний гамір життя і повільно простує назад.

І не встиг він ступнути й кількох кроків, як двері розчинилися, хлюпнуло йому до ніг снопом світла, а в ньому викарбувалася постать дівчини в голубій сукні.

— Де ти ходиш?— спитала Елла.— Я ж тобі сказала — лише один танець... Ходімо звідси, мені жарко...

— Тепер можна,— понуро відказав Прудивус,—я вже його прогнав.

— Кого?— зупинилась Елла.— Кого ти прогнав?

— Злого духа.

— Тут і таке водиться?

— У житті всяке буває, на те воно й життя. Але тепер можемо пройтися, я тобі покажу притулок бога...

Дівчина хотіла щось спитати, та раптом змовкла. Оглядівшись після яскравого світла, вона побачила таке, що забило подих, і слова, що готові були зірватися з уст, не зірвалися. Розгарячіла, збуджена, вона тулилася до хлопця і мовчала. Скільки сягало око, в степу стояли кам'яні баби...

Цієї незвичайної ночі вони цілувалися.

Залізний Кут — така собі місцина, яка мала ошасливити рід людський новими родовищами корисних копалин. І чому Кут, а не трикутник? На стіні Долиняного намету висить геологічна карта району, де серед буйнощів вітрів і трав стримить майже на поверхні величезний трикутник залізняка. Скільки він важить? Яка його промислова цінність? Який у ньому процент заліза? А скільки там андезиту, породи, як кажуть шахтарі? На всі ці запитання треба дати точну, виважену відповідь, щоб потім сюди прийшли екскаватори, трактори, лебідки і ваговози.

Геолог, як і мінер, не має права на помилку. Помилка геолога, пристрасного читача книги землі, обертається назавжди втраченими мільйонами...

Іван Прудивус мав не тільки прочитати, а й пере-класти на звичайну мову все те, що було написано дріб-неньким шрифтом на сторінках історії землі.

Професор Долинян супив білі острішкуваті брови, ховав і знову діставав з кишені щойно одержаного з Англії листа. Кожен рядок того листа ніби стріляв, ніби пік, до-коряв і вимагав каяття.

Уже вкотре вчений вчитувався у рядки того несподіва-ного послання.

«Дорогий авторе!

Нещодавно я прочитав Вашу статтю і замислився. Під старість, як Ви знаєте, обрії твого бачення ширша-ють, стають ніби дальшими, отже, й думки ніби глиб-шими. Звичайна людська далекозорість, обумовлена ві-ком? Не думаю так. Скорше — компенсація природи за те, що вона одбирає, штовхаючи твій вутлий човен до гавані небуття... Бачу по всьому — Ви оптиміст. З пошани до людської віри і надії дозволю собі навіть таку розкіш, як верхній регістр, і тому пишу це слово з вели-кої літери — Оптиміст, хоч наперед кажу Вам — не схильний я до того, щоб усе на світі писалося саме так, з великої літери.

У своїй статті ви кажете, що людство ще досить юне і тому годиться, мовляв, дати йому все, що потребує здоровий організм. Більше вугілля, газу, металу, доб-рив, нафти, води, одним словом, усього того, що стано-вить хліб прогресу.

Гай, гай, друже!

Я стомлений. Я день вчорашній...
Поранений солдат.
Болючий, жалями безмірний.
Іду з кривавих дат.
І втомі стогін наді мною —
Це журавлі в небесній сині,
Вони із вірію, я ж з бою,
Вони весінні,
Я ж осінній.

Це, щоб Ви знали, про людство, про Вашу молоду Людину. Згадую давнього Парацельса: «Чим більше приглядаюсь до людей, тим більше люблю собак». Ска-жете — сноб, викрутень, який ладен сам себе з'їсти... А я скажу так: той давній Парацельс — мудрець і про-видець, котрий знався на людській подобі, бо все жит-тя пробував і не міг виміряти безодні людської жадоби...

Та гаразд, припустімо, що Ви проти мого визначення. Тоді я Вам нагадаю Григорія Сковороду: «Знаю, що преглупая тварь в свете человек». На цей раз вам крити нічим — усе людство, Ваше преславне людство, визнало за тим Варсавою і мудрість, і безкорисливість, і далекоглядність.

Дисонує з такими і подібними заявами вислів Горького: «Человек — это звучит гордо!» На цей раз беруся спростувати Горького я сам: людина — невиситимий, лютий хижак, вона звучить страшно.

Хижак із найдовшим серед усіх хижаків кишковим трактом. З найбільшим апетитом, апетитом вічним, безконечним, тотальним. Не тільки щодо споживання харчу, а й щодо любовних утіх, комфорту існування. Пожирання — ось найвищий хист людини. «Коза дере лозу, а вовк козу, а вовка мужик, а мужика пан, а пана юрист, а юриста чортів триста». Цього премудрого автора Ви вже не можете скинути з терезів, бо то — народ. Запам'ятаймо це і підемо далі. Людоїдство... Хіба не було такого? Скільки хочете, в історії якого завгодно народу... Голод явище повсюдне, невгамовне, споконвічне. І треба сказати, що боротьба за владу, за славу, за території — то все боротьба за поживу. Яка ж людина грішна, якби Ви знали! А Ви кажете — молода... Як можна змішувати поняття? Наприклад, спрагу юного організму з пожиранням. Адже це речі несумісні.

Кривавими шляхами йшло людство до своєї одвічної жаги — пожирання. Голод — ось наймогутніший двигун життя. Він антиморальний, невловимий. Трощить усе на своєму шляху. Не знає ні меж, ні якихось моральних законів, хоч водночас і штовхає людину до самовдосконалення. Заради чого — самовдосконалення і розвиток по спіральній сходинці? Та заради того ж самого — невиситимого пожирання. Істи — ось що написано на чолі людини. Це її знамено, її ідеал, її найвища мрія і мета. Цинічно? Можливо, але Ви, певне, знаєте, що чиста правда завжди виглядає і цинічною і брутальною...

І хрестоносці, і вогнища на площах, і чорні сутани інквізиції, і шибениці, і душоубки, і концтабори, і расові та національні чвари, і кордони, і антагонізм ідеологій, і навіть оті побутові, хатні незгоди та сварки в сім'ї — то все форми і матеріально-духовні засоби доскочити єдиної мети — зжертви більше ковбаси чи шинки...

Подумайте добре, і Ви побачите, хто є що. І перед вами постане питання: куди веде людство ненажерливість сучасної цивілізації?

У своїй затятості людина безкомпромісна. Сповнена гордощів за свою технічну всеозброєність, вона палить свічку з двох боків — а свічка та не що інше, як наша єдина Земля. Руйнуючи біосферу — тоненьку плівочку, зіткану із гумусу, води і повітря, — вона, Ваша Молода Людина, нищить кита, на якому тримається. На порядок денний поставлено саме існування людини як виду. Отруєна вода, забруднене повітря, вирубані ліси, спустошені рудні, зруйнований верхній шар ґрунту, витоптані луки. В гонитві за вищими урожаями люди отруїли землю і воду хлороорганічними сполуками, включаючи ДДТ. Вода, яку ми п'ємо, так забруднена, що ми вже підійшли до позначки, після якої самоочищення стає неможливим. Майже всі великі ріки світу перетворено на величезні каналізаційні труби... По цих трубах тече у моря, отож, у Світовий Океан, отрута, яка здатна (ми вже відчуваємо цю здатність!) винищити все органічне життя у колишній колісці людини... Приплюсуйте сюди ще й зростаючий загальнопланетний ризик радіоактивного забруднення... Не забудьте додати ще й перенаселення Землі!

Як бачите, є від чого посипати голову попелом.

І постає питання: чи не спробувати нам усім, як то му казковому феніксу, злетіти із полум'я і власного попелу в нову добу Відродження чи в нову еру людської безгрішності? Чи не настав час сказати в один голос — стійте! Зупиніться! Попереду прірва...

Колись чабан, пасучи вівці,
Безсмертя казкою був повний,
Поет же той в моєму віці
Співа: настригти б більше вовни...

От до чого ми докотились! І все це спричиняє ота одвічна спрага, голод, пожирання...

Що Ви думаєте з цього приводу?

Іонн Уорд».

Уже кілька тижнів носить цього листа професор Долинян, він йому муляє, професор його перечитує і знову кладе до кишені. Засісти за відповідь, посперечатися з Уордом — скільки часу пропаде марно! Марно? У всякому

разі — пропаде. І не напише він наступних розділів своєї польової книги, у якій має відбитися щось цікаве і важливе в кришталевому степу, де линуть паралельно він і вона — Степова Річка і Степовий Беркут, отой несамопитий і такий дивний Сатир, чи Прудивус. Поки він, професор, буде моралізувати і сперечатися з Іонном Уордом, хтось викопав тонну руди, посадить кущ бузку чи задумає увертюру.... Та вже така доля у того, хто взявся за перо, — йди до своєї омріяної мети і одбивайся водночас від нападників. У світі точиться боротьба, вона тепер не гучна, як гавкіт гармат чи завивання пікіруючих бомбардувальників, вона зараз тиха, слова промовляються пошепки, на вухо слухачеві... Мовляв, стійте! Зупиніться! Облиште слова і діла про поступ, про цивілізацію! Хіба не бачите, до чого призвела нас ота цивілізація? У нас уже й дихати нічим, у нас забруднене повітря і отруєні води... Не доганяйте нас! Не повторюйте наших помилок! Хіба ви не бачите, які ми нещасні? Їздимо на двох чи то й на трьох автомобілях, а грам чистого кисню купуємо за скажені гроші... У нас є чудові пересувні вілли, так звані трейлери, а ми не знаємо, де їх поставити влітку — у нас не залишилось жодного незайманого куточка природи...

І в професора закрадається підозра... Чи не хоче його шановний кореспондент, щоб ми повірили йому на слово і зупинилися в своєму розвитку? Мовляв, навіть міцна автомобільна шина, вилита з найкращої гуми, стирається і стає непридатною від надмірного вжитку. Так і з природою — не чіпайте її, хай спочиває і наснажує вас своєю вродою і незайманістю... Ось так — закрався такий сумнів у душу, і не може нічого вдіяти з цим. Знає, що над Землею нависла загроза, вірить у те, що потрібні зусилля всіх країн, аби захистити людину від отруєння, але...

Врешті він узяв перо і написав відповідь:

«Шановний пане Іонн Уорд!

Чимало у Вашому листі слухного, чимало й такого, що впливає з непорозуміння чи, можливо, з особистих образ та розчарувань. Хід історії засвідчує випадки, коли особисте не раз заступало всезагальне; за таких обставин, як відомо, людина втрачає об'єктивний, тобто науковий підхід до явищ... Даруйте за відвертість, адже й Ви не крилися із своїми думками, коли писали мені

листа, і все сказали так, як почувалося на той час. Дуже близько беручи жалі і кривди людини, я знаю, що все ж таки правда не на боці окремих індивідів, а на боці історії. Якщо окремих індивід розсердився, затявся у своїй відчуженості, тоді вже годі чекати від нього здорового глузду. Особливо це небезпечно на старості літ, коли у людини все меншає і меншає життєохоронних засобів, того самого оптимізму, яким Ви докоряєте мені.

«Людина звучить страшно...» Це — з вашого листа. Я знаю, на що здатна людина, я знаю її нахили, її потенціальні можливості щодо руйнації, її слабкості. Але певен, що вислів Горького про людину користується у світі більшою пошаною, ніж вислів Парацельса. Що це означає? Тільки те, що оптимістів серед людей значно більше, ніж песимістів, а це, в свою чергу, приводить до думки, що життя вічне. Я не належу до шанувальників так званого телячого оптимізму, — немало прожив я на світі і немало чого бачив, — але я за віру в людей. Признаюся ще в одному — я більше схильний до праці, ніж до розмов про працю. Такий уже у мене факт — завжди в дорозі, завжди в пошуках скарбів землі. Я дуже закоханий у працювану музу, бо тільки ця муза здатна дати людям якусь там крихту тілесної чи духовної поживи...

Ваш лист дає мені можливість і підстави багато в чому не погоджуватись з Вами... Наприклад, ви пишете про людину, обминаючи такі важливі та істотні обставини, як класова приналежність, відміна в епохах і т. д. Але я зараз про це говорити не буду — очевидно, ми стоїмо на різних позиціях, і я не втрачаю почуття гумору, кажу відверто — у свою віру я Вас не завербовую... Однак є у Вашому листі речі, які я обминути не зможу, і про це скажу також відверто і прямо.

З Вашого листа видно, що Ви або зовсім відкидаєте такий незаперечний факт, як існування соціалістичного світу, або удаєте, що Ви його не помічаєте. Як би воно там не було, але вчений, що зараз ігноруватиме наявність іншого світу, з іншою ідеологією, а, отже, з іншими, відмінними від Ваших, поглядами на людину — просто смішний. Якщо перекласти основні положення марксизму на образну мову, тобто привести їх до якоїсь гуманітарної формули, то вона мусила б виглядати так: на світ з'явився клас, величезна армія однодумців, що

поклали зробити всіх людей щасливими... Себто — всі, підкреслюю, всі люди у тому новому світі матимуть роботу за фахом, житло, хліб, пенсію на старості, право на свободу пересування, свободу слова, за винятком свободи погано говорити про людину як таку, пропагувати війни, національні і расові чвари і т.п. — тобто матимуть усі переваги для повноцінного людського життя. Я належу до тих односторонців, вірю в добро, в людину, абсолютно переконаний, що незабаром усе людство житиме за соціалізму (нас з вами тоді вже не буде...), на світі поменшає песимістів, хоч складність життя і взаємин поміж людьми залишиться — така діалектика життя.

Цього листа я міг би підкріпити безліччю дзвінких і вагомих цитат, але я не люблю мислити чужими категоріями, намагаюся оперувати своїми думками, які б вони не були... Боючись надокучити Вам і здатися банальним, я не буду наводити факти з корисної, планетарної діяльності людини. Не втримаюсь лише сказати наприкінці одне. Якби справді людина керувалася тільки жагою до пожирання, як ви кажете, чи ступила б вона на шлях революції, чи пішла б у лісові хащі, щоб прилучитися до руху опору ворогові, який вдерся на її землю, чи проголосила б всесвітньовідомі слова про істину, стоячи у полум'ї вогнища інквізиції, чи заплатила б своїм життям, намагаючись злетіти у космос? Невже Джордано Бруно керувався сліпим інстинктом голоду, йдучи на смерть? Невже вегетаріанець Лев Толстой посварився з царем і церквою заради того, щоб мати більше ковбаси і шинки?

Якби я й далі полемізував з Вами з цього приводу, то міг би стати смішним — до того все це ясно і очевидно. Краще перейду до основного, що зачіпає надто важливу тему і що торкається мене особисто, адже я один із тих, хто все життя покликаний, за вашим висловом, гамувати апетити людини... Скажемо кілька слів про нашу матінку-Землю і її голубий шлейф — біосферу.

Визнаю — природа в небезпеці. У всіх країнах світу є близько 250 мільйонів автомобілів, які викидають щороку у повітря понад 200 мільйонів тонн окису вуглецю і приблизно 50 мільйонів тонн різних вуглеводів. Якщо додати, що атмосферу забруднюють ще й численні енергетичні та промислові підприємства, то стане ясно, що людина вже переступила якусь дозволону межу і стоїть

перед кризою. Ми вже не сумніваємося, що здоров'ю людини загрожують грізні сили і що вони вже зачіпають природний стан рослин і тварин. Така ж сама картина вимальовується і в царині водного господарства. Мало того, що моря і океани весь час забруднюються, на порядок денний постала нестача прісної води. Від забруднення та ерозії страждає родючий шар планети...

Все це так. Але наука і техніка, які ви так ганите, дозволяють нам успішно боротися за збереження і навіть поліпшення навколишнього середовища. Факти? Будь ласка. Візьмімо найпекучішу проблему — проблему прісної води. Не буду зараз спинятися на тому, яких зусиль докладає моя держава, щоб найефективніше вирішити проблему опріснення морської води,— все це відомо. Скажу про те, як ми зберігаємо ту воду, що у нас є. Ви знаєте, що найбільше потребує прісної води виробництво, пов'язане з видобутком і очисткою нафти (а, значить, і з найбільшим забрудненням прісної води). Так ось — якщо на заводі, спроектованім 1957 року, на тону переробленої нафти витрачалось майже вісім кубічних метрів води, то на завод проекту 1960 року потрібно всього трохи більше одного кубічного метра. Ми пішли далі в економії води і вже 1967 року довели цифру витрат води до 0,84 кубометра, а той завод, який проектується і вже будується зараз, витрататиме всього 0,12 кубометра...

Ось уже понад піввіку точиться суперечка про те, на скільки років вистачить запасів нафти... У двадцятих роках, як Ви, певне, знаєте, світові запаси нафти оцінювались у вісім мільярдів тонн. За тодішнім рівнем видобутку вони, ці запаси, мусили б вичерпатись до 1950 року. А що сталося? У 1951 році розвідані запаси нафти оцінювались уже в 13 мільярдів тонн... «Песимісти», погамувавши розгубленість, прорекли: можна протягти ще чверть віку, а далі... А далі було ось що: розвідані запаси нафти до 1970 року вирости вже до 80 мільярдів тонн...

Ви можете перепинити мене і сказати: ви вірите в те, що природа наша невичерпна? Вірите в цю казочку?

Відповідаю—не вірю. На світі немає нічого невичерпного. Все має початок і кінець. З цим уже нічого не вдієш. Але тут я вже переходжу од категоричності до обережності у висловах, бо дуже боюся потрапити у становище

пророків, котрі пошилися у дурні, прогножуючи нафтовий голод. Як відомо, у світі ніщо не зникає, а тільки перетворюється в іншу форму субстанції. Все змінюється. Люди навчилися із відходів виробляти дуже корисні речі. Оскільки джерело енергії завжди було, є і буде предметом особливої турботи, то людству, певне, нема чого боятися за майбутнє, яке вже проклюнулося у ланцюговій реакції: атом, тепло, рух.

Ясна річ, усе це не означає, що людство може всістися на довгій лаві, витягти ноги і попльовувати через плече... Потрібні великі зусилля, щоб завоювати певність. За певність, надію, як і за мир, у нашому світі треба платити.

Найвища за вартістю валюта людства — інтелект. Оскільки запаси цієї «валюти» таки справді невичерпні — я з певністю дивлюся у майбутнє моїх дітей, онуків, правнуків...

У Вашому листі, колего, є один гандж — Ви посилаєтесь не на точні наукові викладки, а апелюєте до емоцій. Ви навіть вдалися до віршування... Скажу відверто — віршів ніколи не писав, не маю до цієї діяльності людства ніякого безпосереднього стосунку. Але гарні вірші люблю. Коли я був на фронті, то дуже чекав наступних глав поеми під назвою «Василь Тьоркін». Мудрий і простий, як саме життя, солдат Василь Тьоркін був тоді для мене і розумним співбесідником, і веселуном, і врівноваженим, як і народ, філософом, котрий тверезо дивився на життя і смерть, і порадником, і натхненником. Коротше кажучи, Василь Тьоркін один ніби заміняв у той тривожний час цілу дивізію чи навіть армію... І якби од мене залежало, я б авторові поеми про того солдата і мудреця присвоїв би звання Героя Радянського Союзу. Так, так, Героя. Відразу ж після Перемоги. А серед могил невідомих солдатів поставив би монумент Василеві Тьоркіну — живому і безсмертному воїну...

Василь Тьоркін казав: «Бой идет не ради славы, ради жизни на земле...» Прекрасна поезія! Заради життя — бій, одвічний, наполегливий і безкомпромісний! Заради життя можна віддати все, що є у людини, бо життя — найвищий вияв невмирущої суті природи. Це — доцільність стану речей. І — обов'язково — запорука того, що людина буде жити вічно.

«Я стомлений. Я день вчорашній...» А Ви знаєте, можливо, в цьому теж є рація. Якщо тільки ці слова стосуються світу, який приречений на зникнення в силу своєї абсурдності і злочинності за самою своєю природою. Я ненавиджу той світ, або «день вчорашній», як Ви кажете, за оті сорок відсотків земних благ, які припадають на долю п'яти відсотків так званої еліти... Якщо вдається до звичайних прозаїчних слів, якими щодня живе людство, то оті «ножиці», читай соціальна кривда і наруга, є нічим іншим, як болячкою віку, його прокляттям, його ганьбою і дикістю. І чим швидше ми з цим покінчимо, тим краще і для оптимістів і для песимістів...

Я дужий. Я день майбутній!— ось як мені хочеться закінчити цього листа.

«Ваш В. Долинян».

Високо в синьому небі, проти шостого поверху нового будинку, гойдався невеличкий човник, оперезаний залізним обручем. У човнику стояла дівчина в комбінезоні і завзято орудувала щіткою. Палючий морозний вітер висушував фарбу, і будинок під рукою дівчини швидко перетворювався в сріблястий. Проходячи мимо, робітники на мить зупинялися, зачаровані красою будинку, говорили з гордістю:

— Он який театр буде!

— А хто ж та смілива дівчина, що шугає в небі на своєму човнику?

На це запитання відповіло відразу кілька голосів:

— Хіба не знаєте? Та це ж Наташа! Наташа Бойко. Її портрет на Дошці пошани висить.

Про скромність і працьовитість Наташі Бойко знали всі. Однак була на будівництві людина, яка знала вдачу дівчини більше, ніж хтось інший. Це був двадцятип'ятирічний Тарас Коваленко, балакучий і моторний водій потужного самоскида. Мешканці нового міста часто бачили Наташу і Тараса разом на стадіоні, в кінотеатрі, на танцях.

— Заговорить Тарас Наташу,— казали в селищі, натякаючи на незвичайну балакучість водія самоскида.

А Тарас Коваленко йшов собі поряд з дівчиною і розповідав їй про незвичайні чудеса, які траплялися з ним на фронті. Наташа завжди слухала ці розповіді мовчки, і на її обличчі ще яскравіше цвіли рум'яні.

— А ото як дійшли ми до озера Балатон, от діла були!— багатозначно говорить Тарас, оперуючи складними назвами угорських міст і річок.— Люди, коні, танки — все рухалось просто по воді...

— Танки — по воді?— поведе було тоненькою бровою дівчина.

— Ну, як тобі сказати,— мнеться хвилину Тарас, підшуковуючи потрібні слова.— Воно, сказати б, і не танки, а моторні човни, але все одно — бойові машини...

Наташа знала слабість Тараса — трохи прикрашати події і в центрі їх ставити не лише своїх друзів, а й себе самого. Тарас робив це так, що до нього і не прискіпаєшся, і виходило, ніби без нього, старшини розвідувальної роти Тараса Коваленка, бійці полку не змогли б захопити міст через Дунай, не могли б дістати двох «язиків», які вказали розташування ворожих сил біля самої столиці Угорщини... Або хоча б і отой трофей, за якого він мав подяку від самого генерала. Це ж не жарт — захопити штабну машину, де не лише важливі документи ворога, а й не менше двох тонн шоколаду і більше ста пляшок коньяку. Слава першої на будівництві стахановки-маляра була завидною хоч для кого, так що хоч-не-хоч, а доводиться себе показувати дівчині. Зараз у нього що — машина в руках, і все. Є фронт робіт — піднімеш процент плану, немає — розвозиш дошки, кавуни, хмиз... — скаржився балакучий водій, — не все від тебе залежить.

Так пояснював Тарас ту обставину, що його портрета щось не видно на Дошці пошани. Наташа посміхалася і говорила коротко:

— Незабаром почнуть діяти потужні крокуючі екскаватори, тоді самоскиди будуть на вагу золота, а шофери — нарозхват...

Ось і зараз, проїжджаючи повз новобудований театр і побачивши групу людей, що стояли, дивлячись угору, де працює Наташа, Тарас Коваленко зупиняє свій самоскид, вилазить з кабіни і голосно гукає до дівчини:

— Привіт!

Наташа, відірвавшись на мить від роботи, махає у відповідь волохатою рукавичкою. Тарас витягає з кишені товстий блокнот, повагом вириває з нього аркуш і розмашисто пише: «Купив квитки в кіно. О пів на восьму будь дома. Гаразд?» Поклавши записку в ліфт, що ним подають матеріал, Коваленко чекає відповіді. Відповідь надходить у вигляді чарівної посмішки Наташі і руху її голови. Переможно глянувши на присутніх, Коваленко сідає в кабіну і натискує на стартер. Обдавши людей клубами диму, машина зникає за рогом.

— Заговорив дівчину, — каже хтось зітхаючи.

Увечері, захопивши невеличкого чемоданчика з костюмом, Тарас поспішав у спортивний зал клубу, де щодня відбувалися заняття гімнастів.

Над Дніпром згущалися сутінки і де-не-де спалахували сигнальні вогні.

Ввійшовши в коридор клубу, Тарас Коваленко раптом зупинився і заслухався — в одній з кімнат хтось грав на роялі. З-за нещільно зачинених дверей долітали акорди вальса Шопена. Під чиїмись вправними пальцями рояль звучав то ніжно, то суворо, наче у нього була жива душа і в ній клокотіли великі пристрасті. Коваленко простояв кілька хвилин, захоплений музикою. Враз прозвучав заключний акорд, і вальс затих. Якусь мить панувала тиша. Здавалося, в кімнаті не було нікого, крім піаніста, і тому ніхто не висловлював своїх вражень. Та ось скригнула підлога, і Коваленко почув слова, вимовлені басом:

— Чудово. Просто чудово...

Знов запанувала тиша. І потім жіночий голос ледве чутно відповів:

— Це все завдяки вам.

Голосно стукнула кришка рояля, бас знову щось сказав, і забринів дзвінкий сміх дівчини. Тарас відійшов від дверей, попрямував у спортзал.

Закінчивши заняття і поспішаючи на побачення з Наташею, Тарас думав над тим, хто це так добре грав. Відчувається, що рука вправна. Це тобі не гурток самодіяльності, куди, до речі, здається, ходить і Наташа. Це гра артистки, не менше.

На розі вулиці Тарас побачив афішу, на якій великими літерами повідомлялося, що завтра в новому театрі виступить група артистів Московської естради. Тарас посміхнувся: от хто грав на роялі. Це ж артистка Московської естради грала!

Коли Тарас Коваленко прийшов у гуртожиток, де жила Наташа, її подруга винесла йому записку, в якій стояло: «Чекаю тебе біля кінотеатру». Це збентежило хлопця. «Чекаю тебе біля кінотеатру». А чому не вдома? Адже він виразно написав у записці, щоб вона чекала вдома. Стривожений, хлопець повертався назад і думав, що його Наташа надто самозакохана і що вона, мабуть, не цінить його, водія потужного самоскида.

Пригнічений думками, підходив Тарас до кінотеатру. Тут він відразу побачив Наташу, що прямувала йому назустріч. Лице у неї незвичайно горіло рум'янцем, очі блищали, ніби вона оце лише зізналася комусь у коханні.

— Здрастуй, Тарасику,— промовила тепло дівчина.— Вибачай, що так вийшло — сьогодні в мене заняття гуртка.

Ще був час до початку сеансу, і вони пройшли в глибокий сад, що тонко дзвенів обмерзлими вітами.

— Що той гурток! — скептично сказав Тарас, недбало запалюючи цигарку.— От я познайомився з однією піаністкою — ото да! Вальси Шопена виконує, мов горіхи лущить. Артистка, одним словом, служитель музи. Ех, і артисточка ж! Дух забиває...

Наташа подивилася на хлопця своїми ясними очима, наче хотіла переконатися, що він жартує, але, побачивши, що Тарас не сміється і що він, мабуть, дійсно познайомився з артисткою, запитала збентежено:

— Де ж це ти познайомився з нею і звідки вона?

— Як, хіба ти не бачила афіш по місту? — здивувався Тарас.— З завтрашнього дня у нас буде виступати колектив артистів Московської естради. Майже всі виконавці — лауреати і заслужені.

Наташа бачила ті афіші, про які розповідав Тарас. Значить правду сказав Тарас про знайомство з артисткою, подумала дівчина і зітхнула. Вона відчула, що образа зачепила її серце. Адже Наташа чекала цього побачення, у неї в душі були такі хороші слова для нього — її обранця. Наташа хотіла показати Тарасику журнал, в якому вміщено її портрет... І ось усе змінилося, пропало...

А Тарас не вгавав:

— Знаєш, зайшли ми з нею у великий зал, вона сіла за рояль, а я став біля вікна. І полилася така музика, що у мене защеміло серце, засвербіло в горлі... Коли вона скінчила вальс Шопена, я сказав схвильовано: «Чудово. Просто чудово». Зворушена моїми словами артистка відповіла: «Це завдяки вам».

— Як? Як вона відповіла? — строго спитала Наташа.— Ану, повтори!

— Хе! — зневажливо кинув Тарас.— Вона мені й не такі слова говорила. Запрошувала на концерт, навіть контрамарку пропонувала, та я не взяв. І дівчина ж, скажу я вам, пава, красуня, чародійка. Безсумнівно, — майбутній лауреат. З усього видно...

— Почекай,— перебила Наташа.— Вона так і сказала «Це все завдяки вам»? Так?

— Так, а що?— вигнув шию Тарас, вже стурбовано вдивляючись в обличчя дівчини.— А що ж тут дивного? Мені дівчата і не таке говорили... Чого ж тут дивуватися?

Пролунав дзвоник, всі рушили в зал. Погасло світло, і на екрані замиготіли чудові краєвиди Кубані, загарцювали баскі козацькі скакуни. Наташа раптом нахилилася до Тараса і прошепотіла на вухо:

— А після тих слів артистки раптом упала кришка рояля і піаністка розсміялася. Так?

Тарас різко повернувся до дівчини, мить мовчав, потім здивовано звів брови і навмисно строго відповів:

— Названа тобою деталь, хоч вона і дійсно іноді падає, нічого не додає до сказаного вище... І взагалі я не зобов'язаний розповідати тобі про все, що мені доводиться говорити і де бувати... Ясно?

— Ясно. Тепер все ясно,— зашепотіла Наташа. Тарас дивився на неї і бачив, що дівчина не сердиться на нього за різкість, не хмурить брів, хоч і вмiла це робити. Замість цього вона вся здригалася від стримуваного сміху. Вона схопила Тарасову руку, тисла її і сміялася, вся залита щасливим рум'янцем. Її смішний і ревливий Тарас, її балакун і хитрун Тарас любить її. Вона в цьому більше не сумнівалась.

— Яким ти був, таким ти і остався,— линули звуки пісні, яку співала кубанська козачка. Наташа нахилилася до Тараса і прошепотіла йому на вухо: «Це про тебе співають, чуєш? Про тебе... І все, що далі співається в цій пісні, я могла б сказати тобі... якби була артисткою Московської естради...»

Тарас глянув на дівчину, зітхнув і безнадійно махнув рукою. Він зрозумів, що історія з артисткою, яку він вигадав, провалилася, але він бачив усміхнені, щасливі очі Наташі і заради цього готовий був придумати ще сто таких історій, значно фантастичніших і неймовірніших.

Якось, рибалючи, я познайомився з сухеньким дідком, який ловив линів не баченими мною досі маленькими ятерами. Були ці ятери завбільшки з тарілку — спеціально для малої води озер. Я не любив рибалити наодинці — мені ставало сумно на річці, — тому я відразу й пристав до діда.

Почали з того, що закурили моїх сигарет, потім дід показав тільки-но спійману рибу, а я йому — найновіший спінінг, привезений мені з-за кордону. Увечері, коли ми розклали багаття і почали варити юшку, я став розпитувати діда про всякі рибальські пригоди. Він спочатку неохоче розповідав, а потім раптом засміявся і категорично заявив:

— Знаю, чого ви допитуєтесь. Був уже один такий чоловік, що три дні розпитував мене, а потім у газеті пропечатав. Ви думаете, що я браконьєр?

— Що ви! Нічого я такого не думаю...

— Ну, тоді вас цікавить, чому мене називають Сомовою Губою! Чи не так?

Правду кажучи, я й не знав, що цього діда називають Сомовою Губою, і взагалі ніколи раніш не чув про нього. Однак, відчуваючи, що це має бути цікава історія, сказав, що дуже кортить дізнатися про причину такого дивного прізвиська, і попросив його розповісти про це.

Вечір був тихий, теплий. Сонце, сідаючи за горами, червонило воду, береги, а засмагли дідові руки і обличчя здавалися аж чорними. Десь на південному сході небо кресало іскри, чути було глухі удари грому. Дід поглянув у далечінь і сказав розважливо:

— Сюди не дійде, будемо спати в сухому.

Недалеко від нас, на березі, стояла скирта сіна. Я подивився на неї і запропонував переночувати біля скирти, але дід суворо зауважив:

— Добрий був би я колгоспний сторож, якби дозволяв людям розсувати скирту, та ще й сам з вами ночував там. Сіно ж дороге, його берегти треба... Ми з вами, якщо хочете, на плавінні заночуємо. Он скільки його

сухого в березі. У мене ще кирейка є, прикриємось від комарів.

Ми повечеряли, закурили, і тільки тепер дід повернувся до бажаної теми.

— Так ви, значиться, про Сомову Губу питаєте? Ну, не буду критися, мене так і називають — Сомова Губа, або просто Губа. А прізвище моє Летюк, але його вже й забули. Губа та й Губа. А діло було таке...

Не докінчивши, він побіг до моїх спінінгів. Схопив одного і почав спритно змотувати жилку, входячи у воду. Я теж підійшов до берега, спитав, чи клює, та дід мовчав і зосереджено крутив катушку. Раптом я побачив, як на гладіні води схопилася крута хвилька і на сонці блиснула крупна луска.

— Судак?— з хвилюванням спитав я.

Але дід і далі мовчав. Він уміло викинув на пісок великого окуня, віддав мені спінінг і тільки тепер сказав:

— Рибалка з вас — того... Ну, хіба ж гомонить рибалка у найвідповідальнішу хвилину, коли тягне рибу? Думай, що хочеш, але мовчи! А то риба почує голос, зірветься... Он яка штучка, грамів, мабуть шістсот буде. Такий здоровило, а торкав жилку ледь-ледь, мов та верховодка. Дивитися треба!

Я посадив окуня на кукан, повернувся до діда, який згрібав сухе плавіння, почав йому допомагати. На мое розчарування він говорив тепер про інше.

— Велика риба не завжди сильно б'є, коли візьметься за гачок. Розумієте? Схопить отакий красень гачок, вколеться і на нього ніби стовбняк нападає. Сидить і думає: що воно сталося? Смикне трішки, а воно ще дужче болить. Тоді він і притихне, бо кому ж охота завдавати собі ще більшого болю... Тут потрібне зірке око...

— А око у рибалки не відразу зірким стає,— захищався я, намагаючись повернути розмову у бажаний бік.— Мабуть, у вас теж були прикрі випадки...

— Були! От про це ж я й говорю... Молоденьким привичаївся до річки, жити без неї не зміг би тепер. Як не побуду день-два на річці, так, знаєте, аж нездужаю ніби. Не забувайте — мені вже сімдесят шість! То печінка щемить, то попереk ние. А оце живу тут, їм рибку, чайком запиваю,— нічого. Так, значиться, було ж ото в молодості, взяли мене рибалки на ночівлю до Дніпра, вже я старався та бігав! Вудлище у мене з лози прибережної

вирізане, а на ньому кінська волосінь і саморобний гачок... Тепер он які штуки в магазинах стоять,— бери і закидай. А тоді... Та нічого, ловлю і на свою вудку. Всяке попадалося: і окунь, і щука... А одного разу навіть судачка підчепив. Ходжу перед рибалками після судачка гоголем, а вони мені:

— Не гни кирпу, Павле, бо ти ще не рибалка. Ось як спіймаєш сома, тоді вже вихрестимо у справжні рибалки. А зараз чисть картоплю, поки ми рибки наловимо...

Прикро мені стало до сліз: адже в артілі так заведено, що картоплю чистить найгірший рибалка. Чищу картоплю, а сам думаю: треба мені сома того проклятого спіймати, інакше — не життя. Ну, зробив я собі тихцем закидушку на п'ять гачків, наживив її щипавкою і, коли рибалки поснули, взяв човна, вигнав його на бистрину, кинув каменя. Пустих за водою свою закидушку, а сам у дубі і закуняв. Змерз дуже, бо роси вже випадали над ранок, може, від цього й прокинувся. Рано ще, ледь світає. Торкнув рукою свою закидушку, а вона,— мов на неї гірю хто почепив. Серце так і пірнуло к чортовій матері... Ну, думаю, є сом. Тягну потихеньку, на берег поглядаю. Ось я їм, рибалкам, значить, сома під самий ніс і підведу. Хай дивляться та ахкають. Тягну, а воно не тягнеться. Ще більше у мене серце зайшлося. Це ж, мабуть, сомина он яка, коли так важко витягти. Бачу, не впораюся сам, кричу не своїм голосом:

— Ей, вставайте та допоможіть сома тягти!

Рибалки прокинулися, кричать у відповідь:

— Чого галасуєш, Павле?

— Так сом же,— відповідаю, тримаючи обома руками закидушку.

— То тягни його в човен,— радять з берега.

— Так воно не пускає...

Роздягся один рибалка, дядько Яків, царство йому небесне, кинувся у воду, приплив до мене і ну тягти закидушку. Смикнув, а воно й обірвалося щось. Мов обпечений кричу:

— Одірвали, одірвали, дядьку, сома ж. Як вам не соромно?

Дядько Яків тягне мою закидушку, а я очей з нею не спускаю. Глянь, а на кінці на самому крайньому гачку щось чорне, схоже на губу. Ну, ясно, думаю, одірвалася сомова губа, теліпається...

Дядько Яків бере в руки кінець закидушки, роздивляється. Потім відчіплює з гачка оте чорне і геть жбурляє у воду.

— Дурню набитий,— кидає спересердя,— не дав поспати людям. Жени до берега. Схопив корча і галасує. Ти що, пришелепуватий?

Слова дядька Якова долетіли до берега, і там почувся регіт. Сміялися з мене цілий день. Що б я не зробив, на мене відразу ж кричать:

— Промовч уже, Сомова Губа!

З того й пішло. Все село сміялося з тієї сомової губи, і так і прозвали мене через ту губу прокляту. Нічого не поробиш: як приліплять що оті люди, то до смерті вже не одірвеш. Так оце й живу все життя під псевдонімом Сомова Губа. Подумать тільки...

Я не втримався і засміявся. Та дід Губа не образився. Він так реагував на мій сміх:

— Хе-хе! Давно те було! Скільки опісля я сомів піймавав... Брав їх у ровах, в ямах, у корчах. Брав і по два, і по три за ніч. Та ще і яких — пудової ваги. Всяке бувало...

— А все ж про першого сома ви й не розповіли. Цікаво, як вас висвячували у справжнього рибалку...

— Та висвячували... Все той же дядько Яків, його тепер уже й на світі немає. Як витяг я першого сома, тисяча сімсот п'ятдесят грамів важив,— точно пам'ятаю,— так дядько Яків і каже: «Неси його, Павле, через плече по всьому березі, щоб люди бачили». Несу я сома, а люди кричать:

— Півлітра до нього, Павлику, прихопи!

— З помідорами, його, гадюку, смаж, смачніший буде!

— Хай мати не пошкодує цибульки! Чуеш?

— Та нас поклич, коли хочеш, щоб ще ловилися!

Ну, посмажила мати сома, купила півлітра і рибалок покликала. Зійшлися люди і так гуртом і з'їли сома, а мені й шматочка не перепало. Та я й не люблю сомів, якщо сказати прямо. Окунь — тверде, соковите м'ясо, ну там ще судачок, а сом — дуже вже ніжне, мов те м'ясо. Сидів я на покутті, дивився, як рибалки їли мого сома, а в самого очі горіли від щастя. Бо тепер уже ніхто не скаже, що я тільки картоплю в артілі чищу, я тепер став справжнім рибалкою.

Ми вклялися на купі сухого плавіння, вкрилися і тихо докурювали цигарки, коли дід Губа раптом запитав:

— І ви ж як, чи ловили сомів?

Я щиро признався, що жодного сома ще не спіймав. Дід Губа засміявся собі тихенько, посвистуючи беззубим ротом, а потім, зручніше вмощуючись, сказав:

— Значить, ви ще не справжній рибалка. То-то я бачу, що новачок. Помітив, як спінінг кидаєте. Заносите його аж з-за плеча, а треба поперед себе кидати. Я спінінга не визнаю, але покажу вам завтра, як треба закидати... А зараз спати. Встаю я рано, не спиться, буду ятері свої сушити, а ви, як встанете,— чистіть картоплю... Я своє вже відчистив, тепер — ваша черга. Аж поки не спіймаєте сома.

Ми так і заснули, щасливо посміхаючись. Це був чудовий сон під чистим небом на березі Дніпра, на сухій купі плавіння, поряд з сухеньким дідом, якого в цьому рибальському краї називають Сомовою Губою.

Хотів я було йти до човна, як раптом пролунало:

— Звідки ви впали?

Од несподіванки я круто пeverтаюсь, бачу в заростях бородату людину. Байдужі очі, неголене обличчя, димуюча цигарка в зубах. Лежить чоловік на лозяному помості, мружить тьмяні очі.

— З неба,— сухо кажу і відчуваю, як увесь блискучий антураж щедрого літнього вечора потроху почав згасати, тьмаритись і вкриватись сірим попелом невдоволення. Рушаю собі поволі до човна, що крутиться і стрибає біля берега, на рудуватому виступі, там, де я його лишив, прямуючи до села. Кладу на корму свою сакву з хлібом і пляшкою вина «Степова веселка». Потім вмощуюсь на сінному потруху, готовим цим самим засвідчити перед усім світом, що я зараз не хочу займатися балачками, що я волію отак-таки й лишитись самотнім, заснути просто неба на землі — у мене відпочинок, а не службове відрядження! Та не встиг я й вместились, не встиг помилуватись зоряним небом, яке, ніби той велетенський екран, розгортало передо мною свої дива, як біля човна зашерхотів пісок, почувся кашель простуженої людини і його глухий голос:

— На нічні влови зібрались?

Не чекаючи моєї відповіді, чоловік присів на борт човна, мало не перекинув його у воду.

— Місцина тут добряча, навіть соми водяться. Ось-ось заграють... Почнеться романтика.

Тільки тепер я поворухнувся, щоб побачити співбесідника. Мене, мабуть, розворушили останні слова про романтику.

— Не дуже віриться,— проказав я стиха.— Де вже тут до романтики, мабуть, сітками все вигребли до дна.

— Не кажіть, не кажіть, я знаю! Є тут сомики. Він, ледацюга, весь день відлежується в холодку, а вночі виходить на полювання. Малеча до берега горнеться, і він туди. Ходить, холера, по піску, гопака вибиває... Так що закиньте ближче до берега, самі побачите. Одного разу...

Я примружив очі і схрестив на грудях руки. Тепер пішло... До ранку не дасть закуняти, бубонітиме собі під ніс, нанизуючи одноманітні рибальські епізоди, в кінці яких обов'язково буде здоровенна рибина, що в силу якихось обставин зривається... Одним словом, я мовчав, ніби хотів цим виказати своє ставлення до безконечних розмов, але мій незнайомець продовжував котити по березі свою пусту бочку, яка глухо гула, мов той бубон: то він скаржився на комарів, які носять у своїх піхвах довжелезні тоненькі піки, то починав картати росу і верхній вітер, підступну вологу, що вміє маскуватись в зарослях, то сонце, що не знає міри, бо пече вісімнадцять годин на добу. Поки мова йшла про хитрих ледачих сомів, я ще сяк-так зносив це, але коли почались оці скарги на сонце, на вітер і росу, на все те, що становило суть омріяної безтурботності і принади, я не витримав і сказав:

— То якого ж лиха не йдете додому? Хто вас тут тримає?

Запанувала тиша. Всеосяжна і насторожена, яка буває після канонади. Десь далеко, мабуть, аж біля Чайного острова, лопотів браконьєрський мотор. Мій співрозмовник кинув у воду недокурок, я навіть почув, як він зашипів. Не сказав більше й слова, ступив на пісок, колихнувши човна, подався геть. Я трохи полежав, дослухаючись до лопотіння мотора, відчуваючи, як сумління починає потроху гризти мою душу. Навіщо я так грубо повівся? Який гедзь мене вкусив? Встаю і йду до лозняка. Так і є: мій незнайомець на своєму місці — у лозяному гнізді. Скоцюрбився, як дитина, ватянку поклав під голову. Я покашляв, навіщось зламав гілочку, потім запалив цигарку, потім дурним голосом проказав:

— Вибачте, я не хотів вас ображати. Знаєте, нерви... У мене ось тютюнець — жоден комар не витримує.

Я навіть засміявся, щоб підкреслити переконливість останніх слів. Однак за провини мені судилась кара:

— Дякую, тютюн у мене теж міцний...

Тоді я запропонував підвечеряти, натякнув, що у моїй сакві є банка консервів з пречудесною анотацією: курка у власному соку, що десь навіть завалялась пляшка вина «Степова веселка». Та бородань навіть вусом не повів, продовжував мовчки лежати, наче чекав, поки я до кінця вип'ю трунок кари і побреду у своє лігво зализувати рани. Він не схотів мого тютюну, він не схотів моїх

консервів, він не схотів мого вина. Я пробелькотав ще якихось пару слів, скурив свою цигарку і пішов.

Вночі мене розбудив крик. Щось плескалось у березі, щось падало у воду, кричало не своїм голосом:

— Догулявся, дурнику! Знаю, де тебе підчепити! Еге, голубчику, вже не вирвешся, вже твоє діло труба.

Вони так і лишились у моїй пам'яті — людина і сом. Обое збуджені, зморені, обое залиті місячним світлом, голубим серпанком зорепаду.

— Сплю собі, а він сіп-сіп за ногу. Шнурівка у мене міцна, капронова, не обірвеш. Не такі пробували...

Він був без тями од радості, тупцював біля своєї риби, примовляв:

— Нема м'яса за свинину, нема риби за сомину...

Вгамувавшись, він глянув на мене і сказав:

— Хочете, я вам теж дам живця. У мене їх аж три на гачках.

І він, не чекаючи моєї згоди, одірвав один поводок, прив'язав до спінінга, обвів круг моєї ноги і наказав:

— Спійть, сом вас розбудить.

Та він мене не розбудив. Коли зійшло сонце, я прокинувся, вивільнив ногу од шнурівки і побачив бороданя. Він чистив сома, погукував:

— Що будемо робити з ним? У мене ні картоплі, ні казанка... А без цього не зварить юшки!

Я витяг казанок, цибулю, кілька картослин і все це поклав у траві. Незабаром уже потріскували дрова, в'юнився їдкий димок, парувала юшка. Бородань помішував ополоником, збираючи піну, смалив міцнющу махру.

— Гарна буде юха, та я, знаєте, охоче поміняв би її на ложку домашнього борщу.— Він очікувально глянув на мене, подумав, додав:— Чого воно так? Бурячок там, картоплина, капуста... А нічим не заміниш! Не дурний, мабуть, сказав, що найкраща риба — ковбаса.

І знову мені стало якось морозно. Скільки місяців думаю я про оцю юшку з димком і попелком, а він, бачте, охоче поміняв би її на ложку борщу... В чому річ? Яка загадка прихована за цією чорною бородою, за оцими логаслими очима?

— Слухайте,— сказав я сухо,— не знаю як величати...

— Марком.

— Слухайте, Марку. Якщо казати правду, то ви не рибалка і ви не маєте ніякого поняття про романтику...

Якось приліпилося оте слово до вашого язика, випадково, мабуть, приліпилося. Не інакше. Бо хіба є на світі рибалка, який би поміняв юху на борщ?

Марко почухав потилицю, одвернувся і задивився на село. Воно лежало в сірій затуманеній низині, з хатніх димарів тонкою цівочкою зводились сині косинці диму.

— Не від жиру сомиками займаюся, не від жиру,— сказав Марко і безнадійно махнув рукою.

Моїй цікавості тепер не було меж. Що криється за оцими словами «не від жиру»? Я боявся сполохати Марка прямим запитанням, тому йшов до розгадки так, як ходять коти до бодні з салом: надів на ноги білі пухнасті подушечки, ледь чутно потупотів:

— У кожної людини бувають неприємності, знаю по собі...

І я розповів Маркові якусь вигадану мною історію.

Він вислухав її, поглянув за ріку і сказав:

— Завтра, мабуть, почнуть косити...

Спантеличений, я глянув на Марка і помітив, що його увага там, де синій косинець диму поволі зводиться до неба. Отакої! А я так старався, я так багато вкладав у свою історію щирості і правди. Чи почув він хоч одне слово? Тоді я спробував піти навпростець:

— У вас, певне, сталися неприємності на роботі. Пожежа? Або сімейне...

Марко глянув на мене так, як дивиться вчитель на учня, що з превеликою радістю і захватом повідомив найбільшу таємницю мудрості: двічі по два—чотири. Він навіть похитав головою, мовляв, що з тебе взяти? Потім заглянув у казанок і повідомив, що юшка готова.

Ми сьорбали гарячу рідину, мовчали. Тільки тепер я помітив, що Маркові очі напрочуд молоді, вогнисті, а під його чорною бородою виграють румянці на молодечому обличчі. Цікаво... Ще вчора я гадав, що передо мною рибалка похилого віку... Марку, Марку, що ти за один?

— Так,— сказав я розважливо,— незабаром косовиця...

— Правда?— швидко відгукнувся Марко.— Ви гадаєте, що вже час косити луг?

— Може, й час, але що нам до того? Наше діло сомиків ловити...

Я, здається, поцілів у болюче місце, бо Марко зауважив:

— Це як кому, звичайно...

Він умів кусатись! Облишив їжу, пішов перевіряти наживку на своєму шнурі. Перевірив, закинув подалі важок, взяв половину сомового філе, прикопав у лозняку.

— На завтра буде,— сказав він, повернувшись.— Ви сюди надовго?

— На цілий місяць. У мене відпустка.

— О!—зрадів він.—То разом будемо рибалити? Яюсь воно веселіше, коли удвох.

— З охотою, Марку,— швидко погодився я.— Вдвох веселіше. Забудьте про вчорашнє...

Він знехотя махнув рукою.

— Коли носиш отаку бороду...

— То ви поголіться! Принести бритву?

Але Марко голитися не схотів.

— Все одно сміятимуться, то хай вже й з бороди сміються.

— Хто буде сміятись?— жваво підхопив я, але Марко вже знову сховався у свій панцир, як це роблять черепахи. Міцненький горішок!

Минуло кілька днів, ми з'їли весь хліб, треба було йти в село. Марко сказав тоном, який не підлягає оскарженню:

— Поки ви повернетесь, я настьобаю з десяток окунів.

Довелося йти мені. Побувавши в крамниці, я повернув до контори колгоспу. Мені з думки не йшов Марко.

— Марко Полоз?— перепитав голова артілі, літній чоловік у саморобному солом'яному брилі.— Знаю, знаю такого... Трактористом у нас був. Кажуть, заявився тут, але очей не показує. Не кожний може позичити у сірка, не кожний... Як кидав колгосп, то хвалився: «На мотоциклі приїду, гультю влаштую на все село». Мабуть, не догнав того довгого карбованця, прудкий він теперечки став... Як прийде, що ж—ми люди не горді. Нового трактора не дам, пошлю на різні роботи. Бо, може ж, він все розгубив по цегельних та рибальських артілях? Носило його... Та й місця у нас всі зайнято— бачите, яке господарство тепер?

Коли я повернувся, Марко натхненно «стьобав» окунів. Я сів поряд і закинув свою вудочку. Про село Марко не розпитував, ніби навмисне обминав цю тему, хоч

я не раз помічав, як він зиркав на покрівлі хат, що бовваніли вдалині. Я теж мовчав. Хай історія закінчується так, як їй і належить — за законами неминучості. Надвечір ми пекли у глиняних оболонках окунів, пили червоне вино «Степова веселка», курили махорку, захищаючись від комарів. Раптом ми обидва побачили, як з пагорба у воду стрибнув коник. Це був отой зелений коник, який ніби та жива краплина живого соку — цвіркне з-під ніг, і вже лови його в чистім полі. Так ось впав той коник у воду, поплив за течією. Борсається ніжками, сіпає, крильцями ворушить, але злетіти не може. І раптом він щез. На тому місці, де секунду тому ворушив ніжками, лишилося маленьке коло: язъ б'є без промаху! Марко аж на ноги зірвався:

— Завтра вони вийдуть на луг!

Вранці я не знайшов Марка на його улюбленому місці, у лозняку. Тільки біля куща стояла його саморобна вудочка, на піску лежала пуста торбинка. Я обійшов берег, та незабаром повернувся до човна: з лугу доносився щебет косарки. Я вибрався на горб, луг котив мені назустріч свої духмяні барви, грав зеленою хвилею, паморочив голову буйним квітуванням. На косарці і на тракторі Марка не було. Я знайшов його аж біля лісу, на пагобрах, там, де хвиляста плахта лугу ламала горизонт. В Маркових руках була коса, ота стара, споконвічна коса, годувальниця народу.

— Доброго ранку!— привітався я, але Марко не відповів. Він вимахував косою, він нікого не бачив і нікого не чув. Він косив так, як п'ють воду спрагли вуста. Як їдять борщ після довгого чумакування. Як цілують милу після розлуки. Я поклав вудочку і торбинку біля Маркової ватянки, ще раз глянув на рівний покіс і мовчки пішов до річки.

Звідси, з берега, видно село, пласкі і гострі покрівлі, городи. З димаря крайньої хати, тієї, на котру так часто поглядав Марко, струменів синій косинець диму. Хто там живе? Може, Маркова мати? Може, його дівчина? Я цього не знав, я просто стояв на березі, дивився на село, милувався синім косинцем і відзначав про себе, що сьогодні він ніби став значно жвавішим і вищим. І веселішим.

ЧЕРВОНА КАЛИНА

Природа змилювала над людьми — сипнула того сніжку, додала того морозцю, яких так не вистачало до повного щастя. Тепер і Дід Мороз був при службі, і Снігуронька мала якийсь сенс, і ялинка поблискувала не бертолетовою сіллю, а справжньою оздобою зими. В кімнаті з приглушеним світлом — щоб ялинка була виднішою — тихо награвав саксофон. Господарі кімнати Гель і Оленка чекали гостей. Вони ледве чутно ходили по натертому паркету, дослухаючись, чи не гримнуть вхідні двері, чи не зачовгає хтось підшвами у під'їзді. Двері гримали, підшвами човгали, але до них ніхто не стукався. Чого б то? Стрілка годинника рухається та й рухається до заповітної цифри. Ось вона стрибнула ще раз і зупинилася на позначці, яка засвідчувала перед усім людством: до Нового року лишалося п'ятнадцять хвилин. Ні, не п'ять; не отих п'ять хвилин, оспіваних у пісні, а п'ятнадцять. І все ж струну урочистості підтягнуто вище, скрипнув кілочок на інструменті часу, ключ лишився на місці. Незабаром земля зробить ще якийсь там оберт, океани і материки перемістяться на якийсь там градус, люди землі встануть і скажуть...

Гель не встиг нічого сказати, нічого подумати, як біля дверей раптом зачовгало з десяток підшов.

— Одчиняйте, бо ми так змерзли, що аж їсти похотіли!

Це — Сашко з інструментального. Завжди щось видумує. Оленка біжить до дверей, Гель біжить до дверей. Разом з холодом у кімнату вкочується десяток гостей. Змовились! Ясно, що змовились, адже Сашко завжди щось видумує. За якимось неписаним законом дружби купчилися, мабуть, біля під'їзду, чекали, поки всі зберуться і от на́ тобі. Спробуй розмістити всіх, спробуй не переплутати тапочок для дівчат! Тиха й урочиста кімната одразу стала схожою на прохідну.

Сашко командує:

— Розібратися по парах, за стіл! Мені потрібен простір.

Йому таки потрібний простір — довгий, ногатий хлопеч. Лізе в мішок, витягає гіпсову богиню Ніку. Потім годинник без цифр — найновіший. Потім килимок під ноги. Коробку цукерок, флакон духів — для Оленки. І нарешті — три пакунки одягу для немовляти.

— Боже мій! — сплескує руками Оленка. Сміх — щирий і чистий, як кришталь. Сашко втишує гамір, розводить руками:

— Дід Мороз трохи наплутав, але хто його знає, може, й не помилився...

Прозорий натяк досягає мети. Оленка і Гель червоніють, обіймають Сашка: вони ж зовсім недавно побралися... Сашко ще рветься у своєму мішку, витягає ложки, чашки, тарілки.

— Оце вам і новосілля, і дещо для резерву — на майбутнє. Так розсудив Дід Мороз, а проти нього не годиться бунтувати — він владика ночі!

Сашко чіпляє собі маску, обходить місця і прикладається до дівочих личок.

— За гостинці належить подяка! — кричить він. — Така воля владики ночі!

Тепер уже два годинники показують — лишилося п'ять хвилин. Гель наливає чарки. Оленка розкладає закуску, салат олів'є, вінегрет, шпроти. Рожеві серветки, білий хліб, голубі тарілки. І — золота мить історії. Саксофон стих, ударили куранти.

— З новим щастям!

І от слово забирає магнітофон. Чорноокий Армстронг підносить свою трубу, починає хлипати, переливати воду з бочки, сміятись і завивати. Нечутно човгають пари. Яскраво горить гірлянда, виблискує віночок Снігуроньки. Линуть перші хвилини нового року, обертається земля, океани і материки міняють градус нахилу, а пари не міняються, вони танцюють мовчки, думаючи про майбутнє, про своє особисте і про вселюдське життя.

Хтось поторсав двері, але того ніхто не почув. Навіть чутлива Оленка не звернула уваги. Та ось уже в двері стукають голосніше. Гель одчиняє — і бачить батька. Той стояв із засніженим мішком на спині, мружився і винувато посміхався.

— Батя! Заходьте!

Гель узяв батька за руку, увів до кімнати.

— Так несподівано... Звідки ви?

— З дому. А спізнився тому, що автобус підвів...

Танці припинилися. Всі розглядали новоприбулого. Юхтові чоботи, бобриковий піджак, смушева шапка. Острішкуваті брови, обличчя пооране глибокими зморшкамими.

— Та ви не зважайте, веселіться, адже свято таке,— сказав батько і посміхнувся.

Він себе почував кепсько: переступав з ноги на ногу, хапався за кисет з махоркою, ховав його і знову витягав. Та тут підійшла Оленка. Вона злякано опустила очі і проказала.

— Ваша невістка...

— Оленка,— прохопився Гель,— я ж вам писав. Знайте!

Батько, мабуть, вколов своїми вусами Оленку, бо та потирала щоку, запрошуючи гостя роздягатись і сідати.

— Калина Іванович,— відрекомендувався батько і подав усім присутнім свою грубеньку руку.— Не сяду, аж поки не роздивлюся людей.

Він розглядав кожного так, наче прискіпливий лікар. Дивився просто у вічі, питав, де працює хлопець чи дівчина, де вчиться. Обійшов усіх, задоволено потер руки:

— Ну що ж, народ підходящий, приймайте в кумпанію...

Колупався у тарілці, а сам поглядав на свій мішок. Нарешті вуса його здригнулись:

— А може, моєї закуски скуштуєте? Я вам дещо привіз, мати передала...

Витяг товстий шмат сала, а потім з десяток кілець домашньої ковбаси і велике кружало кров'янки. Сашко, побачивши таке добро, закотив очі:

— Держіть мене, хлопці, бо надійшла провокаційна закуска...

Він облизався. Всі засміялися. Сашків гумор, безпосередність і щирість Калини Івановича розтопили лід. Війнуло призабутим селом, степом, вітром. Усі навперебій розпитували Калину Івановича про сільські новини, цікавилися майбутнім урожаєм, погодою.

Сашко перший узяв собі закуски, встав і проголосив:

— За хліборобів.

Кожен намагався хоч у чомусь прислужитися Калині Івановичу: той наповнював його тарілку, той підсував

закуски. Гель аж мінився від щастя — несподіваний гість не зіпсував друзям свята, а навіть додав поживлення. Та й Оленка не побоялася гострих батькових вусів — поцілувалася з ним. Як усе добре складається на цім світі!

А Калина Іванович, вийшовши з-за столу, вже захоплював молодь до танцю.

— Що ж то за свято без танцю! Ану, хай я подивлюся, хто на що гаразд!

І щоб не скидатися на весільного генерала, він притопнув своїми юхтовими і ляснув у долоні.

— Щось такого, щоб у чорта в носі засвербіло!

Але такого не було. Армстронг знову витяг свою золоту трубу і почав хлипати, гикати, переливати з пусто-го в порожнє. Гель підійшов до батька, сказав йому:

— Така музика...

Він навіть руками розвів, мовляв, нічого не вдієш, мода є мода. Але батько на те відповів:

— А чого ж, можна й під таку танцювати. Свято є свято. Тільки ось...— Калина Іванович торкнув свого вуса, поворушив острішкуватими бровами.— Тільки так: щоб не розміняти чистого золота правди на мідні п'ятаки...

— Батя!— гукнув Сашко.— Повторіть, що ви сказали! Прикрутіть магнітофон, ось нам батя скаже наосяще. Тихо!

Та Калина Іванович не схотів повторювати — і так усі чули. Махнув рукою, сказав «танцюйте!» і навіть сам узяв Оленку під руку й повів у коло.

Після танцю знову сіли до столу. Оленка принесла торт, Калина Іванович похвалив її роботу, а потім сказав:

— Привіз я вам ще одне диво, але боюсь показувати...

— Тягніть, батя, все, що є в мішку,— підхопився Сашко.— Успіх гарантую!

Під веселий сміх Калина Іванович витяг з мішка добрячу в'язку калини. Вона пахла лугом, туманом і зорею. І відразу ж руки всіх присутніх потяглися до червоних ягід. Обривали з кетяга по ягідці, кидали в рот і ахкали:

— Солодкі!

— Не смійтеся, хлопці,— сказав Калина Іванович.— Це таки справді гарна ягода. Після сьогоднішньої чарки

голова не болітиме — раз. Кашель, якщо в кого він є, мов рукою знімає,— це вам два. А дівчата весь рік носитимуть щирі рум'янці і губи в них яскравітимуть, як квітки. Куди тій помаді!

Сашко й тут знайшов, як насмішити:

— Гляньте, гляньте, уже горять у наших дівчаток рум'янці! Та подивіться ж!

Він схопив дзеркало і підніс своїй сусідці:

— Що, неправду кажу?

Дівчина глянула у дзеркало й засміялася: на її щоках грав рум'янець.

— А губи, подивіться на свої губи!— кричав Сашко — Мов пелюстки троянди!

Він так завзято кричав, що дівчата, сміючись, таки почали зиркати в дзеркало. Гляне і запишається, очі опускає, губи горять, щоки палають. Чарівник оцей Калина Іванович!

А чарівник трусив своїм довгим вусом і казав:

— Отож-то! Мене навіть батько з матір'ю Калиною назвали. Бачили таке диво — Калина та ще й Іванович!

Приглушено грала музика, приглушено світилися яскраві лампочки, усміхалися дівочі личка, посміхалася Снігуронька, гамуючи свою одвічну нетерплячку хоч разок глянути в дзеркало.

Рухливий каскад зеленого шумовиння.

Він насунувся на них так несподівано і так навально, що зачепив найтонші струни душі, і тепер уже годі було втриматися і не ахнути. Першою не втрималась Ася:

— Це неймовірно!

Неймовірне справді вражало: ніби мінливі картини, виткані з зеленого шовку, напливали буйні кроки дерев, плетиво чагарника і яскравих розаріїв. Створювалося враження, ніби на тебе пішла земля. Ось ти летиш у просторі, а на тебе йде земля, манлива і дужа у своєму нестримному буянні життя. Човник твій, твоя гондола, схожа на світлячок, гоїдається і повільно плине серед моря земних щедрот, місто кладе тобі під ноги живі килими, обсипає тебе квітами, ніби ту молоду...

Ася таки нагадує молоду. Біле плаття, високо збита зачіска, неповторний блиск очей. Це від захвату, від внутрішнього вогню та ще від молодості. Які дива вона сьогодні побачила! Євген, плечистий і вродливий, вельми задоволений собою. Адже це він повів Асю додому непротоптанною стежкою, не там, де ходжено і переходжено, а тільки йому відомим маршрутом чарівної зваби, потім звернув до фунікулера, де оці каскади, оці принади міста. Відгородивши Асю могутнім плечем від усього світу, спершись на блискучу нікельовану підпору, юнак сказав:

— Можна все життя прожити в місті й не знати його. Наше місто... Його придумав бог, не інакше. Немає людини, котра б забула наше місто, побачивши його хоч раз.

— А яке то щастя жити тут,— сказала в тон Ася. Вона переймалася Євгеновим настроєм, бо такий був цей юнак, такий вечір і таке небо над головою.

— Це щастя в наших руках,— додав Євген.

— Не тільки в наших...

Така коротка, така стримана перемога, а скільки сказано! Тут і проста життєвська туга за містом, яке, можливо, незабаром треба буде покинути, щоб потім, після

закінчення інституту, повертатися до нього раз на рік і сто раз в думках і уві сні, і натяк на те, що є закони, яких не дано перейти, бо людина мусить жити не тільки для себе, і ще отой вечір, коли щастя здається таким можливим і таким близьким. Простягни руку — дістанеш його! Он стоять палаци, зроблені з голубого надвечірнього серпанку і місячного срібла, вони ж зараз належать тобі одному. Розчиняй двері, заходь! Дістань з неба сонце, постав його на столі — хай світить, хай підморгує тобі все життя...

Це було їхнє друге побачення, оте, що його чекають з нетерпінням і сумнівами, з солодким щемом і одвічним питанням: «Чи прийде?» Обое прийшли завчасу, отак за півгодини, обое удали, що прийшли тільки-но оцієї хвилини... Така була логіка світанкового кохання, дивовижна логіка, та вже нічого не поробиш, не вони її придумали. Ася дивилась на потік зелених каскадів, поцяткованих плямами сутіні й світла, а Євген казав:

— Одна королева проливала сльози, згадуючи Київ.

— Королева?

— Анна Ярославна, королева Франції.

Ася мружить очі. Вона не дуже обізнана з стародавньою історією, а Євген ніби знає про це, бо випалює одну за одною цікаві подробиці минулого. Який він начитаний! Знає всі історичні будови міста, усі музеї, пам'ятні місця. Цікаво, хто він? Історик? Археолог? Євген про свій фах не казав, а дівчині ж як — взяти і спитати, чи що? Ні, не питаєш, адже це — друге побачення... Та й навіщо? Мало тобі того, що у хлопця гарні манери, досвідченість, врода? Молодий, піднесений якийсь. І — оригінальний! Вказуючи на манливі далі Задніпров'я, на вогні Подолу, на плеса і пляжі, що вгадувалися десь за синіми квадратами широкої Дніпровської заплави, юнак кидав:

— Все оце диво навічно — тобі.

— Мені? — засміялася Ася.

— І розарії, і метро, і бульвари... І ліхтарі окаті, і навіть отой асфальт. Кафе, білі пароплави, замілини заток, зорепад, кручі...

Це було надто вишукано, тому Ася манірно вклонилася і прорекла:

— Спасибі, приймаю все! Навіть оте гніздечко на дереві!..

Вагон скрипнув гальмами, зупинився. Євген взяв Асю за руку — тепер це в моді, повів до яскравого освітленого літнього кафе. Вони сіли на червоно-зелені стільці-човники, замовили коктейль. Євген розповідав про чари підводного спорту, який він знав досконало, згадував Коктебель, де він не раз відпочивав. Асі було з ним легко і затишно, незвично і цікаво. Потроху складалися почуття, яким, можливо, пережити вік. Коктейль був такий солодкий! Світ одсунувся од них, не існував більше. Входили і виходили люди, щось замовляли, гомоніли і навіть кричали, а вони сиділи в куточку і нічого не чули.

Та ось раптом Ася зиркнула на Євгенового годинника, враз спохмурніла.

— Тітка Настя,— сказала вона і почервоніла,— тітка Настя ставить зараз чайник на плиту...

— Тобто?— не зрозумів Євген.

— Час додому. Такий закон тітки Насті. Ще як просила до неї на квартиру, домовились твердо — щоб після дванадцятої ніяких...

— Що ніяких?

— Запізньє і... побачень.

Євген зареготав.

— Такий вечір і ось маєш — тітчин чайник... Та це ж вісімнадцятий вік! Та це ж доба пушкінських нянь. Масниця, чайок з варенням, пас'янс і папільйотки...

Він так сміявся, так дошкульно сміявся, що Ася здалась на милість долі і поклала побути з хлопцем ще кілька хвилин. Поки отой чайник закипить...

— Маю ще десять хвилин. Не більше.

— Так мало? Ну, гаразд, вистачить, щоб подивитись на зорепад. Ходімо.

Вони вийшли з кафе, попрямували у сквер. Густа алея мала тут просвіт, своєрідний голубий купол, весь усіяний зорями. Зорі мерехтіли, ніби підморгуючи людям. Євген закурив сигарету. Спалах сірника був коротким, як сяйво боїда, але Ася встигла глянути на Євгенове обличчя. Лихо моє, такі обличчя бувають у кіноакторів та ще в прославлених боксерів. Висічене з каменя, підведене блідістю, окреслене чіткою лінією мужності. Ось покаже Ася свого Євгена подружкам...

— Зорі падають в серпні,— продекламував Євген.— Зорі падають влітку, як небо подружить з землею...

Ася дослухалася його слів, а сама думала про своїх подружок. Не одна із них вирізувала з журналів отакі обличчя... Вона ж ніколи не піддавалася слабості, бо знала, вірила— їй не доведеться вирізувати...

Думки перебили оті двоє підлітків, що вигукують тріснутими басками. Якийсь неприродний горловий крик, щось півняче, задержує і зухвале, як лайка. Ася насторожилася. Стало якось непривітно в цьому привітному і такому милому сквері, повіяло холодом.

— Час додому,— сказала дівчина,— десять хвилин збігло.

— А закону тітчиного не можна переступити? Хто ж спить у таку ніч? Ось-ось має початись зорепад.

— Треба йти,— підвелася Ася.— Я ще жодного закону не порушила...

Вона підвелася, подала юнакові руку. Той руки не відпустив.

— Ще п'ять хвилин...

Ася хотіла щось сказати, та в цю хвилину до них підійшло двоє підлітків. Один, довгоший і високий, як жердина, хрипло проказав:

— Діду, залиш нам дівчинку, а сам масти колеса!

Ася відчула, як дрібно затремтіла Євгенова рука.

— Хлопці, ви що?— озвався Євген.— Хуліганити задумали? Ось покличу міліцію...

— Сказано тобі — масти колеса, не чув?

— У мого дружка терпіння може луснути,— додав другий підліток, ховаючись за спину старшого.— Олержек такий...

— Ну-ну?— крикнув високий.

Євген винувато глянув на Асю, ніби питав у неї поради. Дівчина одвернулася, висмикнула свою руку з Євгенової, підступила до хлоп'яків.

— Ану, киш звідси!— скрикнула вона і замахала перед носом спантелених півнів своїм маленьким кулачком. Вона навіть ляснула високого по щоці, той хотів розмахнутися, та на нього полилася така злива ляпасів, що жердина враз зігнулася і навіть очі прикрила рукою. А кулачки мелькали, мов блискавки. Уже менший подався в бічну алею, уже він кличе до себе свого дружка. А той дружок ніяк не може одчепитися од цієї навіженої... Нарешті він рвонув убік, затуливши розквашеного носа.

Ася підійшла до Євгена, зміряла його поглядом з ніг до голови, сказала задихано:

— Ч-час додому, товаришу історику... Провести, чи самі дійдете?

Євген переступив з ноги на ногу, закашлявся.

— Я не історик, а поет... Страх не люблю скандалів. Така дика несподіванка.

Ася скривилась.

— А я люблю їх, жити без скандалів не можу...

— Пробач мені, Асю... Я розубився вкрай.

— А ще Пушкіна згадував! — озлилася дівчина. — А Пушкін знаєш як діяв? Та він не побоявся стрілятись з одним великосвітським шкодою... За любов!

Вона ще раз засміялася. Уже спокійно витерла носовичком праву руку, повернулася і пішла до освітленої площі. Євген щось казав, та вона не почула, не схотіла почути. Як переходила алею зір, глянула на небо і побачила мерехтучий зорепад. Та тепер їй здалося, що то не зорі падають на землю, а холодний блискучий сніг.

Тоді саме великий плуг історії орав межі, коли мій земляк солдат Іван Сагайда повернувся у село.

Тріщав віковічний пирій, упирався буркун, хапаючи людей за ноги своїми залізними кігтями, а ніжні волошки сякого-такого домашнього благополуччя падали навколішки і квиляли солоденькими устами: чого тобі треба, людино, хіба не бачиш бурі? Змете ота хвиля тебе, як тріску, загубишся, пропадеш. Сиди вдома, майструй ухналі, натискуй на важілець горна, поплъовуй на руку і гати по ковадлу...

Та Іван не чув того ніжного писку, він міцно тримав чепіги, налягав на плуга. Сорочка розхристана, груди голі, відкриті усім вітрам. Гостра шапка, підбита лихом, високо злітала на потилицю, як виклик негоді, біді і вікам. Іван брав широко, топтав свіжу борозну своїми шкарбунами, прив'язаними до ніг солдатськими обмотками-онучами. Його гостра шапка стояла дибки, малинова зоря на ній поблискувала гордо і загрозово.

Обіч свіжої борозни стояли люди.

Попереду чорні, мов земля, але якісь просвітлілі враз, наче їх підмінили, наче їм в очі долили і молодості, і вроди, і зухвалості. А позаду — примовклі і злобні, як негода, очі у цих прикрито високими каптурами кобеняків, адже вітер осінній дме проклятущо! А ті, яснолиці, вітру не боялися, вони дивилися на Івана, як на бога. Бог, хіба не видно? Бо хто б отак широко і так безжурно орав чужі межі, відпанахуючи людям шматки омріяного щастя?

Найперший злидар і чабан Явтух Гордієнко, порепаний увесь, поритий борозенками, подзьобаний життям, босий, простоволосий, товкся по землі, як чорт, зазиравав у вічі орачеві і гукав до нього:

— Іване, це як?

Та орач не мав часу, щоб мовити Явтухові хоч єдине слово, він знав своє діло, робив ретельно і зосереджено. Загнав леміш у толоку, переорав її навпіл, забив кілка і подався далі. Явтух аж заревів:

— Іване, це ж кому?

Іван оглянувся, вказав на кілка, крикнув:

— Хіба не видно? Сам бачиш — кому... Хазяйнуї!

Явтух обійшов свій наділ, оглянув його з усіх боків, повернувся до людей, що стояли осторонь, обпалив їх червоними очима:

— То правда, люди? Моя?

Люди мовчали. А ті, що в кобеняках, одвернулися. І тоді Явтух не витримав. Скочив, мов той козел, по толоці, догнав Івана, вчепився у його й так пошматовану сорочку, закричав не своїм голосом:

— Ти мені гляди! Скажи, щоб усі чули! Бо я...

Він був блідий, страшний, оцей Явтух. Одірвав Івана од чепіг, привів до гурту.

— Кажи!

Іван витяг заяложений папір, прохрипів простуджено:

— За постановою комітету незаможних селян Явтухові Гордієнку одрізати з хутірських земель... навічно і в повне його користування од імені революції і світового пролетаріату. Чули?

— Чули,— загули перші ряди,— чули, а ти читай далі. Явтух не один такий! А про нас там написано?

— Не тягніть бика на хату!— озлився Іван.— По законній черзі! Нікого не забули.

— А чому Скирдин наділ обминаєш? — напірали з передніх.— Там — найкраща! Як масло! Собі залишаєш?

Сагайда спохмурнів. Подав папірець Явтухові, сказав:

— Ану, подивись там, чи є мое прізвище?

Та Явтух читати не вмів, він стояв на своїй землі і плакав.

— Ти ж чого?— обернувся Іван.

— Од незвички...

Люди посміхнулися. Вони вже побачили, що в списку не було Івана Сагайди, спочатку зраділи, а потім злякалися. гелготіли, мов гуси, руками розмахували.

— Та це він од страху! Жила тонка...

— Люди,— побілів Сагайда.— Що ви таке кажете? Та я ж оцю революцію оцими руками...

Він показав свої руки. Це були руки коваля. Такі руки можуть тримати увесь світ.

— І щоб ви тоді сказали про революціонера?— кричав Сагайда.— Вніс він себе у перший список... Га?

Люди мовчали. Навіть очі ховали від Сагайди — боялись обпектись, такий у нього був гнівний і вогнистий погляд. А Іван уже казав про інше:

— Кого ж ми маємо боятися? Отих кобеняків?

Кобеняки ворухнулися.

Іван посміхнувся, і люди могли б побожитись, що оце вперше бачать усміненого Сагайду.

— Та вони ж у нас ось де,— Іван розчепірів п'ятірню і показав її усім.— Хай тільки писнуть!

Він сховав папірець і подався до плуга. Зупинився на мить, гукнув:

— Приходьте завтра, будемо Скирдину ділити!

Кобеняки знову ворухнулися, на цей раз так, наче то вітер ударив тугою хвилею і мало не повалив їх на землю. Тільки один кобеняк вистояв, не ворухнувся. Він належав самому Скирді. Сині щелепи його тремтіли, але сам він стояв на землі міцно, не хитався. І не збирався похитнутись. Як повіяло присмерком, підійшов до Івана, той саме прямував додому, сказав лагідно, зажурено:

— Ореш, Іване?

— Орю,— відказав Іван і уважно подивився на багатія. Зроду-віку не було у людини такого лагідного голосу, а тепер десь взявся. Дивина!

— Орю, а що?— перепитав.

— Та про Байду думаю...— повів оком Скирда.— Про отого, що народ його оспівує. Знаєш?

— Як не знати, славний був козак.

— Славний то славний, а дурний...

— То чому ж?

— Бо не послухався мудрої поради. Пам'ятаєш? Будеш тоді, Байдо, мед-горілку пити...

— Отакої,— протяг здивований Сагайда.

— Отакої,— підхопив Скирда.— Меду і горілки не обіцяю, а половину земельки одріжу. І Наталку віддам за тебе, якщо не подивишся, не попрікнеш більмом... Гімназію скінчила, грамотна і опасиста, як бочечка...

— Дядьку...

— Не перебивай, все скажу. Аж до самого кінця. Трьох рисаків дам у посаг, флігель на хату, ще якусь там дещицю в зерні. Кажі тепер ти.

— Не маю чого казати.

— Як то?

— А так, що не буде у нас з вами діла.

— Не каятимешся?

— Ні.

Скирда важко перевів погляд, його очі горіли темним вогнем, груди колихалися, наче в них товкся диявол. Старий господар підняв каптура, сховався у ньому і вже звідти, з своєї надійної схованки, прошипів:

— Тоді так: той день, коли ступиш на мою землю, буде твоїм останнім. Клянусь богом... А якщо я вже згадав бога, то як християнин раджу подумати про Байду... Маєш цілу ніч, осінні ночі довгі, надумаєшся...

І зник у темряві, мов привид. А молодий і дужий Сагайда за хвилину вже й забув про Скирду. Цілу ніч просидів з комітетчиками, так і сяк міряв ліктем стіл, який зараз правив за наділ чорної і масної Скирдиної землі. Іван міряв його землю, хоч жодного разу не згадав про господаря. Скирда просто не існував для Сагайди, як не існують привиди, що інколи приходять уві сні. Тільки під ранок, коли вже почало сіріти, надів шапку і спитав у своїх однодумців:

— Хлопці, а що там отой Байда такого наробив, що його й зараз одні голублять, а другі кленуть? Я щось призабув ту пісню.

— Байда?— спитав один із незаможників.— То ж такий парубійко! Його почепили вороги на гак, а він з лука поціляє у їхні пики, кепкує... Що йому тільки не обіцяли! А він все своє. А чого ти спитав?

— Та так,— відказав Сагайда,— згадалося...

Надів свою гостру шапку і пішов.

...Його знайшли в леваді, він лежав на осінньому листі, дивився в небо скляними очима і ніби посміхався. Мені, тоді малому, здалося, що Сагайда посміхався — такий був вираз його обличчя. Невже він у ту мить думав про Байду і кепкував з ворогів? Вітер куйовдив чуб Сагайди, хапав листя і гнав його по леваді, ніс на луги і степи.

Червоне листя... Воно й зараз, як і тієї осені, сіється на землю, палахкотить, вкриває світ чарівним полум'ям ковалєвого вогню. Воно лягає до підніжжя його пам'ятника разом з букетами квітів вдячних онуків.

ЛЕБЕДИНІ ОСТРОВИ

Це був отой світ безмовності, загадковий і недосяжний, котрому завжди полонити твою уяву, забирати твоє серце в солодкий полон романтики. В голубій імлі моря лежав острів, такий собі зелений айсберг далеких меридіанів, якими ти ніколи не мандрував, але про які знав із уст одвічної людської мрії і допитливості. Цей острів був створений морем, був його дитям, адже вода не тільки руйнівник, а й зодчий: в одному місці рве плавіння, камку, горне пісок, збирає черепашику, в іншому викладає химерні стелажи, поверх за поверхом, аж поки не вивершить будову і не відхлине, щоб здалеку помилюватись витвором своїм.

Першим, хто ступив на цей острів, на цей новий материк всесвіту, буцімто була чайка. Потім, кажуть, насунула дика качка, третім був лебідь.

Лебідь... Обережний і розумний птах, простуючи з далекого Нілу, ладен вмерти в дорозі від перевтоми чи голоду, ніж потрапити в лабеті свого загадкового впертого ворога. Кинувши пожадливий погляд на усамітнений острів, оглушивши виднокіл тривожним покликом, лебідь знову набирає висоту і линує далі, не зупиняючись. Лебідь — птіця не тільки обережна, а й могутня. У неї немає суперників у пташиному чи навіть тваринному світі, вона здолає якого завгодно ворога, окрім людини. Лебідь не боїться відкритого поєдинку з нападником, він може перебити своїм півтораметровим крилом хребет мисливського собаки, він може постояти у герці, однак з умовою: якщо тільки його суперником не виступатиме людина. Людина уникає прямого поєдинку, вона нападає зненацька, із засідки, в неї незбагненно довгі руки — вогненна рушниця. Може, в цьому і всемогутність людини!

Людина переслідує лебедя здавна, переслідує настирливо, щоразу вдаючись до все тонших і тонших хитрощів. Чому? Невже причиною є отой теплий пух? Певне, колись це мало сенс, а тепер? Може, в основі переслідування лежить оспівана поетами лебедина краса?

Незрівнянна лебедина краса... Ніхто не скаже, що тут є перебільшення. Хіба лебідь не служить в усіх народів символом краси? Згадаймо: лебедина пісня, лебедина шия, лебедині груди, лебединий танець... Давно вже мене вабило у місця, де ще лишився лебідь,— таких місць на світі вже мало. Раніше лебідь поспіль укривав тихі дніпровські плеса, а тепер, кажуть, затримався десь на краю нашої землі, на відлюдних островах.

І ось я на краю землі. У господарстві заповідника тихо і малолюдно. Ніхто сюди не приїжджає з терміновим відрядженням, ніхто не дзвонить. Персонал заповідника — чотири чоловіки. У той день, коли я приїхав, був, правда, один сторонній чоловік, що прибув у командировку, колгоспний зоотехнік на ймення Казимир. Молодий зоотехнік приїхав домовлятися про лебедів. Надумали вони завести цю птицю в колгоспі. Я здивувався — лебідь у колгоспі? Казимир повідав, як одного разу його викликав голова колгоспу і наказав: «Увесь світ обійди, а без лебедів не повертайся». На Казимирове питання, для чого ті лебеді, голова авторитетно заявив: «Для колгоспної естетики. Збудую ставок перед контрою, хай по ньому лебеді плавають та людей звеселяють...»

Тепер той Казимир, бідовий парубійко, котрому личило б служити ординарцем у генерала, разом зі мною та директором заповідника пливе по голубому морю і вдивляється в таємничі острови. Їх тут аж чотири, п'ятий тільки народжується, він то з'являється на поверхні, то зникає — море тільки-но кладе фундамент. Мотор білого катера шамотить у воді, ми ледве розбираємо, що кричить нам рожевошочкий директор:

— Незабаром лебеді почнуть линяти, отоді б і приїхали! А зараз що? Подивитесь на віддалі, та й годі...

Він безнадійно махає рукою і очима вказує на бінокль, який висить у нього на шії.

Острови лежали на воді, вбрані барвами, зітканими із кольорів неба, води і зілля.

— Отут би пожити хоч сезон!— зітхнув Казимир.

На одному з островів ми прихопили егеря, засмаглого, пропеченого на весняному вітрі чоловіка у ватянці. Директор заповідника, молодий чоловік, розумів, що його посада потребувала від нього солідності, тому басив, надуваючись, мов сич:

— Скільки збили гнізд для гаги?

Єгер відповів, але директор погано слухав, він обминав мілини, шукаючи причалу біля невеличкого острівця, вкритого високою травою і очеретом. Мотор зачах, і ми ступили на землю, створену морем.

На віддалі, на безмежній голубіні простору, мерехтіла флотилія маленьких срібних кораблів. Це були лебеді. Мені аж дух перехопило. Не втерпів і Казимир, ахнув. Він, певне, не вмів стримувати своїх почуттів, вихопив із рук єгера бінокль, припав до нього і аж застогнав:

— Світку ти мій...

Директор запропонував свого бінокля мені. Тепер флотилія була значно ближче, видовище справді було чарівним. Вигинаючи довгі, гнучкі шиї, лебеді ніби обіймалися.

— Щоб я вмер, вони цілуються!— ахкав Казимир.

Так, вони цілувалися, вкладаючи в поцілунок стільки почуття і грації, що мимоволі подумалось: люди, певне, вчилися мистецтву кохання в птахів.

— От,— пробасив директор, спостерігаючи, яке сильне враження справило на нас видовище,— чим не балет? Помітили, скільки чистоти, скільки церемоній? Перед тим, як поцілувати свою кохану, лебідь довго танцює перед нею, показуючи своє вбрання, вроду і силу. А подивилися б ви, як він ходить біля самички, коли та сидить у гнізді! Він годує її і оберігає від небезпеки. А коли помітить, що в «дружини» ноги затерпли од довгого сидіння, що вона вже починає кам'яніти, тоді він пропонує їй погуляти, задирає голову і співом манить її в простір, у безмежне небо...

— Ти бач,— дивується Казимир, який уважний! А чому б самому не посидіти в гнізді, якщо вже така ніжність і така любов?

Директор поблажливо посміхається.

— Ще ніхто не виявив до кінця, що важливіше — сидіти в гнізді чи берегти його від ворогів. Та ще й добувати той харч... Мужчина ж! А любов у них справжня, це перевірено наукою. Побрались, і на все життя, до скону.

Тепер директор вів нас прославленими преріями Лебединих островів. Гнізд у заростях було так багато, лежали вони так густо, що ми боялися ступати: здається,

ось-ось хрусне під ногою голуба оболонка яйця. Та не тільки голуба, а й синя, біла, оранжева, ряба... Всі можливі й неможливі кольори спектру були тут — то гніздилися качки, гуси, чайки, кулики, чаплі... Це був величезний природний інкубатор, де законодавцем було саме життя.

— Ще піввіку тому на цих островах побутував промисловий збір яець диких птахів,— каже директор.— О такій порі сотні збирачів, озброївшись кошиками та рушницями, вирушали на острови. Лебедині яйця, лебединий пух — все йшло на базар. Пух — на коври, махові пера— писарям, м'ясо — на вариво. А влітку, коли починалась пора линяння, цілі артїлі вирушали на вилів лебедя. Кмітливі підрядчики платили за лебедя п'ятдесят копійок... За день артіль добувала 300—400 птахів. І так повсюдно — од Чорного моря до Уралу...

Директор передихнув, потім замріяно додав:

— Схоже було на те, що над лебедем нависла катастрофа. Можна уявити, наскільки світ став би біднішим...

Він знову примовк, ніби зважував, як збіднів би світ без лебедя, ніби вивіряв, чи справили належне враження його слова.

По хвилі сказав:

— Лебідь сідає і гніздиться тільки на добрій, ласкавій землі. Такий закон. Ми той закон у свій час порушили, ось чому лебідь почав обминати наші краї... Це була розплата за варварство.

— Схоже на те, що лебідь уже простив нам злочин, он як густо сідає,— сказав Казимир.

— Не зовсім,— відповів директор.— Не зовсім простив. Коли тебе плюндрують сотні літ, образа швидко не минає. Так, вони вже сідають, але гніздитись бояться. Інколи навіть лишаються на зимівлю, а ось діток не виводять. Інстинкт не дозволяє. Лебедям потрібна додаткова гарантія...

— Як це?— запитав простодушний Казимир. Він близько брав до серця лебедину історію, не міг заспокоїтись.— Яких треба гарантій, коли держава взяла їх під свою охорону?

— Так, наша держава взяла під охорону лебедів відразу після революції, але... Браконьєр ще живий!

— Браконьєр нині грамотний, моторизований,— озвався мовчазний егер,— спробуй догнати його, коли

в лиходія і мотор потужний, і човен добрий, навіть рибінспектор не береться мірятись силами...

— А якби й догнав, то що?— питає директор.— Що ти з ними зробиш, коли їх гурт, а в нас один егер на всі острови? А якщо й попадеться котрийсь, то хіба його злякаєш штрафом?

Ми йшли назад до човна. Казимир стьобав прутиком цупкі маківки лугової смолянки; густі пасма очерету перетинали шлях, заважали йти. Яка гущавина! Мовчки пробираючись через зарості, кожен з нас, певне, відчував гризоту від сказаного.

Раптом з-під ніг форкнуло щось велетенське і крилате. Я нахилився, одвів куш і побачив перед собою величезне гніздо. На його дні лежало шестеро світло-голубих яєць з кулак завбільшки.

— Нарешті-таки!— сказав директор і багатозначно глянув на егеря.— Нарешті...

Це було гніздо лебедя. Два метри в діаметрі, не менше! Яйця лежали на видноті: самка, яку ми злякали, не встигла вкрити їх пухом. Директор тупцював навколо, приказував:

— Не підходьте близько! Не толочіть траву! Вони-таки повірили!

І вже тоді, коли ми сиділи в катері і мчали додому, директор все казав про здобуту перемогу, про те, що лебеді нарешті повірили людині.

БАРАБАН

Ах, як він гримів, лихо ти моє... Починав десь о восьмій ранку, потім замовкав на годину, мабуть, барабанщик обідав, а там знову оживав і вже не вщухав до самого вечора. Барабан, певне, був металевий, звук лунав різко і гучно, наче били в бляшаний лист... Били кулеметні черги, деренчали жниварки, ревли ринви, тупотіли коні по бруківці. Без пауз, без перепочинку, без втоми... Це вже скидалося на кару небесну.

Я зачинив балкон, хоч спека проймала до кісток, та металеве торохтіння проникало через щілини, забиравалося в кімнату, накручувало нерви. Я гортав перед собою томик, але нічого в ньому не бачив. Все зливалося в суцільний потік, все було позбавлено змісту. Тоді вирішив написати листи друзям, але вони виходили сухі, казенні, як протокол. Поклав перо, ліг на канапу, слухав, як лунали кулеметні черги, як деренчали жниварки, ревли ринви і тупотіли коні по бруківці...

Провулок, у якому стоїть наш будинок, обнесений з обох боків високими будівлями. І ось у такому вузькому коридорі з'явився барабанщик... Я його ще не бачив, але уявляв, що у хлопця до біса тверда рука, сталена воля і такі ж нерви. Це треба уміти три дні підряд виходити на балкон і гамселити з усієї сили в металевий лист. Здавалося, невтомність і заповзятість юного барабанщика безмежні, вони ніколи не припиняються. ...Треба якось призвичаюватись і чекати. Всьому ж настає кінець...

Та призвичаїтись не так уже й легко. Ніяка робота в голову не йшла, ти сидів чи лежав на канапі і дослухався до несамовитого гуркотіння.

Після обіду, коли це гуркотіння поновилося з подвоєною силою, я не витерпів і вискочив на балкон. Тут і побачив винуватця моїх мук. Це був маленький хлопчик років семи, опецькуватий, червонощокий здоровань. Він сидів на дерев'яному ящику, тримав на колінах маленький барабанчик і гатив по ньому двома молоточками. Відстань між нашими будинками була невеличка,

тому я мав можливість детально розглянути мого учителя. Я навіть запримітив на його носі ластовиння, побачив, як він солодко заплющує очі, ошчасливлюючи світ своєю музикою. Скидалося на те, що хлопчик сидів, зачарований гуркотом, що він поринув з головою у звуки і вже нічого не чув і не бачив... Мій сусіда, літній чоловік у вицвілому кітелі полковника, зачинив свій балкон з такою силою, що посипалась штукатурка...

За годину відставний полковник таки не витримав, заволав не своїм голосом:

— Гей, гей, що ти робиш, бусурмане? Май же совість!

Та барабанщик його не почув. Він навіть не ворухнувся, вухом не повів. Металевий гуркіт продовжував линути, заповнюючи собою увесь провулок. Тоді сусід, проклинаючи все на світі, так хряснув дверима балкона, що задвигтів увесь будинок.

Я лежав на каналі і вслухався в чарівну мелодію. Третій день шибеник не знає перепочинку... Щоб отак ретельно і методично стукотіти, треба мати залізне здоров'я... Та увірветься ж! Настане хвилина, коли тоненькі пальці отерпнуть, випустять свої молоточки. Ось-ось барабанщик кине свою цяцьку, майне у двір, де, певне, хлопці ганяють футбольний м'яч. Не може бути того, щоб не кинув, зрештою. Все на світі має свій кінець...

З напівзабутих країв голубої планети дитинства вихлопнулась в уяві і враз заповонила увагу глиняна гулька з довгим хвостом і червоним гребенем. Так, саме так — з довгим хвостом і червоним гребенем. Якщо взяти ту глиняну гульку в руки, дмухнути із усіх сил у хвоста, на світ білий з'являється такий чарівний свист, що ти вже не можеш ні їсти, ні пити, а все дмеш, дмеш... Це, певне, мати тоді привезла з ярмарку того півника... Божественний птах! Чудо! Ти так дмухаєш, так висвиствуєш, що тебе спочатку випроваджують з хати, потім виганяють із сіней, бо замордуєш усіх до краю. А то на город виженуть, бо терпець усім уривається.

Не біда! Залізеш в коноплі, обходиш рученятами тую щасливу птаху, засвистиш — і вже тобі світ вкорився, вже ти десь за хмарами, за лугами і долами. Зникли усі твої хлоп'ячі прикросці, ти став вільний і щасливий, зачудований і глухий до всього. Ні тобі обідати вже не хочеться, ні спати... Отак би і всю ніч сидів та

дмухав, бо перед тобою ж світ твоєї голубої планети, бо в руках твоїх жар-птиця, у котрої такий величний червоний гребінь і такий співучий хвіст...

Завіс спогоду відразу зникає, як тільки мій сусіда постукав у вікно. Він стояв на балконі, голова його пов'язана рушником.

— Хоч у міліцію дзвони,— сказав він хмуро,— нема життя.

Він до кумедного розгублений і безпорадний, цей бувалий чоловік. Дивиться на мене благальними очима, повними суму і розпачу.

— Знаєте, навіть зуби розболілися... Боже, як він грюкає, як він молотить!

Сідає на краєчок стільця, причиняє балконні двері. А звідти, з протилежного боку провулка, лине металевий грюкіт. Гримлять жорна, сиплеться металевий град, лютує драга...

— Чи немає у вас пірамідону?

Я даю йому порошок і кажу:

— Скоро втихне, ось побачите. Всьому настає кінець. Із власного досвіду знаю...

Сусіда витирає піт із лоба.

— Лихо, як люпцює, сучий син... Коли ж він стихне?

— Я дудів у півника сім днів...

— Ох,— стогне сусіда.— Пропаду, мабуть...

— Сім днів з ранку до пізнього вечора,— уточнюю я.— Перерва лише на обід та вечерю... Перший день взагалі без перерви...

Сусіда хапається за щелепу. Він мало не стогне.

— А у вас не було чогось подібного?

Він витирається рушником, мовчки запалює сигарету, дивиться кудись у стелю, у простір, у безмежжя життя. І лише по хвилі ледь чутно відказує:

— Та було, знаєте... Олов'яний кінь, увіть собі! Маленький, як палець, але як він іржав, господи прости, як іржав! Сусіди ватою вуха затикали...

— Ага,— посміхаюся,— таки був кінь! У кожного своє...

— Був, був, чого гріха таїти... Та такий вредний, що хвилини не міг встояти на одному місці. Як зірветься, як помчить, як заірже!

Сусіда наставив руки до рота і так заіржав, що я мало не покотився зо сміху. Посміявся і він, а тоді сказав:

— Що ж поробиш — хай стукає!!!

— Авжеж...

Барабан лютував ще день, але наступного ранку раптом змовк. Я глянув на годинника. Ні, ще рано, ось ми не ще п'ять хвилин, розчиняться двері на балкон і хлопець візьметься за діло. Візьметься! Кожного ранку починав о восьмій, чому має сьогодні поспішати? Виспався, поснідав, набрався сил... Я розпочав читати, захопився, зовсім забув про барабанщика. А він мовчав. Що сталося? Досі ж був такий точний... А вже минуло близько години — мовчання. Ну, знаєте... я вийшов на балкон.

Наш провулок мінився під вранішнім сонячним промінням і вражав тепер абсолютною тишею. Прошумить інколи грузовик, промайне «Волга» і знову тиша. Аж дивно, незвично ніби... Двері того балкона, звідки ще вчора линули звуки, тепер були щільно зачинені, на засклених половинках завмерли штори. Вийшов і сусіда, потер задоволено долоні.

— Скінчилося, мабуть...

— Ви так гадаєте?

— Самі ж казали — всьому настає кінець.

— Так ранувато ж ніби... Ще строк не вийшов.

— Не ті часи,— авторитетно заявив сусіда,— тепер тих іграшок... Може, він пішов купувати флейту?

— А чом би й ні? Коли у тебе є барабан, хочеться ще й у флейту подудіти...

— Перспективочка...

Ми посміялися і розійшлися. Та флейта не задуділа. Не озивався й барабан. Два дні чекали — не озвався. На третій день сусіда постукав до мене у вікно.

— Чуєте, а не захворів часом наш барабанщик?

Я розвів руками.

— Чому так гадаєте?

— Так мовчить же! А строк йому не вийшов... Щось сталося з хлопцем, це вже точно. Я, самі бачили, так нервував, так лаявся... Нічого не поробиш — війна нерви викрутила... А тепер ось знову місця собі не знаходжу. Мовчить, як у рот води набрав. З якої б то причини? Якби заторохтів оце зараз, відлягло б на серці.

— От тобі й на. То лаявся і лютував, навіть зуби розболілися, а тепер місця собі не знаходить. Зрозумій людину!

— А може, й справді надумав купити флейту? Ходить з батьком, вибирає...

— Не схоже на це. У такому віці довго не вибирають... Тут щось інше. Треба з'ясувати... Схожу, мабуть, розпитаю...

— Куди?— здивувався я.

Він кивнув на протилежний будинок і пішов.

І таки сходив. Повернувся і з полегкістю, з якоюсь потаємною радістю повідомив, що наш барабанщик не захворів, а виїхав у піонерський табір.

— Слава богу, що так,— сказав він розчулено.— А то я вже всяке передумав...

Він був доброю людиною, оцей побитий війною відставний полковник, мій сусіда. Стояв на балконі, дивився потеплілими очима на синє безхмарне небо. Про що він зараз думав? Може, про те, щоб ніколи не вгавали маленькі барабани, співали золоті сурми, гриміли і гарцювали олов'яні коні, свистіли півники? Дуже можливо... Що б сталося із світом, якби все це раптом змовкло?

БОГДАНА

Прикрості почалися ще в таксі. Він тримав на руках свою дитину, біленьку, як сонце, доньку, пригортався до неї і щось нашіптував, хоч напевне знав, що донька не почує, бо спить. Шофер таксі, зачудований сімейною іділією, спитав у батька:

— Першеньке?

Батько кивнув головою.

— Дитя в дім — щастя на поріг,— сказав водій.— А як назвали?

— Богданою,— сказав батько.

— Як, як?— перепитав таксист.— Богдана! Не інакше, як богом дана? Чи не так?

— Вам не подобається?— спитав батько.

— Та я що,— знизав плечима молоденький водій.— А ось вона... Як виросте, то обов'язково поміняє ім'я... Це вже точно.

— Не я тобі казала?— озвалася дружина із заднього сидіння.— І вимовити важко, і старомодно. Послухайся людей, якщо мене не слухаєшся.

— Назвіть Світлоною,— порадив водій.— Знаєте, у вік космосу...

Батько промовчав. Він належав до людей твердої вдачі, рідко коли міняв свої рішення, почувався в житті міцно, як і належало першому шліфувальнику в цеху. Як не умовляла дружина, як не намагалися вплинути знайомі і родичі, він домігся свого: назвав доньку Богданою. Дівчинка росла щебетливою і ніжною, вразливою і не за віком кмітливою. Швидко поміняла ляльки на книжечки з малюнками, розпитувала про все на світі і чимдуж бігла до телевізора, зачувши позивні програми «На добраніч, діти». Богдана любила казку, таємничий світ природи, плескала в долоні, побачивши зайчика, і гнівно мружила оченята, коли на екрані з'являвся вовк... Все ніби йшло, як і належить, та ось дівчинка почала часто хворіти. Батьки стривожились.

— Одвеземо до діда в село,— сказав батько.— Там чисте повітря, річка, луг...

— Дід сам собі не дасть ради, та ще й глухий,— за- протестувала дружина.— Якби ж баба була жива...

— Немає у нас баби,— сказав скрушно батько.— За- те є дід, не хвилюйся, він хоч і глухуватий та міцний, мов дуб. Збирайся в дорогу.

Дівчинка зустріла діда насторожено. Які у нього ко- лючі білі вуса! А брови — ніби дві щіточки... А з-під тих білих щіточок виглядають уважні карі очі... Як же воно так — вуса і брови колючі, а очі ласкаві і добрі? А може, ті вуса і не колючі? Богданка простягла руку, щоб пере- вірити, доторкнулась до обвислих вусів, дід раптом клацнув зубами, дівчинка злякалась, а потім сміялась мало не до сліз. Незабаром вона вже подала дідові ру- ку і пішла з ним по подвір'ю. Все тут було незвичне і дивне: коза з розумними очима і тоненькими ріжками, погріб з холодним духом, Рудько, старий пес з хвостом, на якому повно реп'яхів, маленькі каченята. Богданка роздивлялася подвір'я, а сама нишком зиркала на діда. Дід мало говорив, зате умів вгадувати найменші бажан- ня онуки, виніс із погребя холодного квасу, почастивав, а потім повів стежкою на город і показав, де ростуть віники, огірки і ріпа.

На цьому перше знайомство скінчилося, дівчинка за- снула, попоївши борщу з салом, а батьки поїхали додо- му. Сповнена вражень, стомлена з дороги, дівчинка дов- го спала, аж поки не почула над вухом якесь дивне хрип- ке гудіння. Розплющила очі і побачила діда, який стояв навколішки і грав на дудочці...

Дівчинка поволі звикала до діда і до нових умов, незабаром уже не скучала за батьками, бо перед нею розкрився новий світ вражень, який захоплював до кін- ця. Майже кожного ранку вона з дідом ходила до річки, де водилися карасі і в'юни. Дід показав, як закидати вудку, називав карася хитрунцем, а в'юна — лежибоком. Це тому, що карась часто об'їдав наживку, а не ловився, а в'юн полюбляв зариватися в мул і відлежувався там, аж поки не минала загроза. Повернувшись з річки, вони варили на обід юшку, потім пили козине молоко. Богдан- ка лягала спати, а дід мусив перед тим розказати їй каз- ку. Дід про зайчика та хитру лисичку не розповідав, а все згадував про бої з гітлерівцями, про танкові атаки і артилерійські обстріли. Героєм цих боїв проти ворога був одчайдушний партизан Микола. Микола не боявся

смерті, був невловимий і грізний в бою. Не раз він потрапляв у скрутне становище, переховуючись десь у дуплі чи в куцах, але завжди перемагав фашистів і одержував нагороди. Якось дід показав ті нагороди — повну коробочку медалей.

— А можна мені поносити медалі?— спитала Богданка.

— Можна, тільки ти ж знаєш, що їх треба заслужити, — відказав дід.— Ось вмиєшся, підметеш хату, тоді дам тобі медаль.

Богданка довго вмивалася, стежачи, щоб і личко, і руки були чисті, потім мела хату, аж поки дід не змило-стивився і не забрав у неї віника — пил стояв стовпом. Поставив дівчинку по команді «струнко» і почепив на платтячко медаль.

— Миколі цю медаль вручав сам генерал,— сказав він з гордістю.

— Значить, і ти генерал?— спитала Богданка.

— Що, що?— перепитав дід.

— Ах, ти діду — не дочуваєш,— скрушно сказала дівчинка,— якщо дав мені медаль, значить, і ти генерал?

— Виходить так,— згодився дід.

З цих пір Богданка вже не називала діда інакше як генералом. Одного разу, слухаючи про подвиги Миколи, вона спитала у діда, чи мав хоробрий партизан військовий костюм. Дід пояснив, що Микола мав не тільки військовий костюм, а й пістолет, гранати і гвинтівку.

— Купи мені, діду-генерале, військовий костюм,— попросила онука.— Хочу бути, як Микола.

І не відстала, аж поки дід не взявся за голку і не перешив свій старий полинялий кітель. А як перешив, то надів його на онуку, причепив медалі і сплеснув у долоні:

— Личить тобі, їй-богу! Подивись у дзеркало.

За місяць приїхала мати. Побачивши дочку, вона схрестила руки і злякано спитала:

— Що це таке?

Перед нею стояла Богданка у військовому кітелі з медалями, з планшетом через плече, засмагла до невпізнання, з подряпинами на ногах. Вимахувала дерев'яною шабелькою і кричала:

— Партизани, пильнуйте! Ворог не спить! Рубайте фашистів, чортових псів, не жалійте! Кров за кров...

— Дитино моя,— вжахнулася мати.— Що ти кажеш? Отямся...

Та Богданка отямилась лише тоді, коли порозганяла всіх до одного фашистів, причинила двері і полізла матері на руки.

— Як ти виросла,— цілувала мати доньку, — як поправилась. Але що це на тобі? Звідки такі слова? Боже мій... Де ти взяла оці медалі?

— Дід-генерал дав.

— Який генерал?

— Он стоїть. У нього їх повна коробка...

Лише тепер мати згадала про діда і привіталася з ним. Швидко подала йому гостинця, а сама почала переодягати доньку.

— Поїдемо додому,— сказала вона,— за годину наш поїзд. Я тобі таких цукерок заготувала, і торт купила, і тапочки для балету...

— Мамо,— очі у Богданки смутні, стривожені.— Мамо, я хочу лишитись з дідом... Не бери мене, мамо!

— Хай побуде до осені,— понуро сказав дід.

— Ні, ні, дитино, зараз же поїдемо! Батько жде...

Вона не схотіла навіть пообідати, забрала доньку і повела на станцію. Проходячи мимо ставка, Богданка на мить зупинилася, вказала рукою в темні замілини:

— Он де вони, хитрунці та лежебоки, проживають! Зараз ми їх, чортенят, підчепимо на гачки!

— Замовчи!— розсердилась мати.— Викинь оці солдатські слова! Забудь! Щоб я подібного від тебе більше не чула!

Дід ще довго стояв розгублений посеред хати, нарешті ворухнувся, підняв з долівки китель, познімав медалі і поклав їх у коробочку. Поклав на полицю і заходився обідати. Істи йому чомусь не хотілося, він усе поглядав у вікно, нарешті вийшов, подивився на дорогу, яка вела на станцію. Там уже нікого не було, лише на перегоні важко дихав паровоз, тягнучи за собою вагони...

Він повернувся в хату, почав нишпорити попід лавами, щось шукаючи. Випростався, приставив до вусів дудочку і загравав бойову тривогу. Дудочка хрипіла, виводячи суворий мотив безсмертної юності невловимого Миколи...

НАРИСИ • ПУБЛІЦИСТИКА

ОБЕРІГАЙМО РІДНУ ПРИРОДУ

«Хазяйське, дбайливе використання природних ресурсів, турбота про землю, про ліс, про ріки і чисте повітря, про рослинний і тваринний світ — усе це наша кровна комуністична справа. Ми повинні зберегти і прикрасити нашу землю для нинішніх і майбутніх поколінь радянських людей».

*Л. І. БРЕЖНЄВ
«П'ятдесят років великих
перемог соціалізму»*

I

Рідна природа...

Мабуть, немає на світі іншої теми, що так хвилювала б людські душі, як оця. Людині властиво кохатися у природі, адже сама вона дитя природи. Людина просто не може жити без того, щоб біля її порога, біля її житла, бодай тимчасового, не цвіли яблуня чи вишня, не шуміли берест чи тополя... Ця давня любов до зеленого вбрання землі, можна сказати, любов споконвічна.

...Ніби зараз бачу ту яблуню — низенька, розгалужена, вона нагадувала міцненьку дитину, котрій жити сто літ. Її палила вогненна хуртовина, шарпали міни і снаряди, одну гілку добре підсмалило, іншу знесло осколком, а вона, поклавши собі на рану запашний пластир, жила. Мало того, ще й збиралася цвісти!

Фронтіві спогади не вивірюються з часом, бо пресовані в пам'яті вогненным карбом... Пам'ятаю, це було на Кубані ранньої весни. Бої за рисові плавні набули позиційного характеру, фронтова лінія пролягла по блакитному закруту численних озер. Виконуючи завдання газети, я прибув у частину, бійці якої відзначались влучним снайперським вогнем.

— У нас тут є свій парк культури, — сказав суворий на вигляд старшина, показуючи на низеньку яблуню, що стриміла перед окопом. — Вчора почала цвісти... Скільки вже викинула квіток? — звернувся він до солдата, який віддалік читав газету.

— Сім, товаришу старшина, — відповів той. — Лишиться три...

— От бачите, цвіте, — сказав старшина. — Половина квіток одпала, та яблуня здужає, ще й плоди будуть.

Старшина, котрому за службовим обов'язком начебто не личило бути сентиментальним, з такою любов'ю поглядав на яблуню, ніби то, справді, було не дерево, а дитина.

— Хто сьогодні поливає? — спитав він строго. Солдат відповів, а старшина зауважив: «Тільки дивіться, щоб уночі, як наказано. Щоб без анархії, ворожі снайпери не дрімлють...»

У цьому епізоді — душа нашого народу, щирого на любов до всього зеленого, до квітучого, до прекрасного.

Кілька років тому я спостерігав, як комсомольці обсаджували фруктовими деревами трасу Київ—Харків. Це вже була нова риса любові до природи. Створювалися сади для всіх — нове і незвичайне в нашому житті. Ті комсомольці здебільшого не жили біля траси, фруктами й чарами нових садів користуватися не їм, але ж як вони гаряче бралися за діло!

Не знане досі, я б сказав, комуністичне ставлення до природи шукало свого виходу і ось знайшло — сади для всіх. Тут варто нагадати пророчі слова великого природолюбця і поета Олександра Петровича Довженка, який записав до свого щоденника: «Я вірю, що незабаром ми на основі комуністичної моралі виховаємо в собі таку свідомість, що жоден народ світу не зможе змагатися з нами. А сади тоді будуть у нас безмежними і належатимуть вони всім людям».

Відомо, що в усякому русі, в усякій благородній дії є центр тяжіння і першопричинна глибина. Що ж було тим центром тяжіння, що спонукало нашу молодь до щасливого діяння? Любов. Любов до рідної землі...

Любов ніколи не буває абстрактною, вона завжди конкретна, має точну адресу. Любов до рідної землі ніколи не починалася з географії, географічні поняття приходили згодом, у школі. Спочатку була рідна річка, біля якої народився, левада, де вперше почув солов'їний спів, вигін, де зустрічав весну, сквер, де вперше побачив оту незабутню і єдину кохану... У тяжкі роки воєнної негоди,

коли люди міряли час і долю свою високими категоріями — життя і смерть, честь і слава, минуле і майбутнє Батьківщини, — фронтовики часто згадували у хвилини перепочинку своє рідне місто чи село, свій степ чи березовий гай, свою станицю, рідну шахту... Навіть так — свою балку, найвищий берест у селі, з котрого не раз падав у дитинстві... Такі згадки живили спрагле серце воїна, надавали сил у тяжкій і звитяжній боротьбі.

Коли ми зараз слухаємо виступ доярки з якогось села, яке, за її словами, найкрасивіше і найбагатше у світі, якого вона не проміняє на всі дива світу, ми захоплено аплодуємо. І правильно робимо! А раніше дехто кривився, мовляв, тут і обмеженість, і всякі інші гріхи... Нами пройдено ніби щабель самовдосконалення, подолано поріг, об який так часто спотикалися. І тепер ми з почуттям задоволення кажемо собі і людям: треба подбати про те, що кожна молода дівчина чи юнак навіки закохувались у своє рідне місто чи село незалежно від того, велике воно чи мале. Така любов буде тим глибинним корінням, яке живитиме душу людини протягом усього життя.

Держава багато робить для цього. Нові посадки лісу, садів, гаїв, дібров та лісових смуг — повсюдне явище. Стало чудовою традицією усі великі свята відзначати посадкою лісів і парків. Тепер почався рух за створення дендропарків у селах. Чудово!

Якось я познайомився з прекрасною людиною Сільвестром Корнійовичем Букатою, вчителем-пенсіонером з Житомирщини. Цей палкий природолюб за власною ініціативою створив у селі Високе Черняхівського району великий дендропарк. Приклад підхопили інші села району, області. Гадаю, що це добре починання варто широко популяризувати, щоб усі наші села вбралися в зелену обнову.

Прикрашення землі — міст, сіл, шляхів — можна порівняти з тим казковим пострілом, котрим одразу вбивають кількох зайців. Виграє не тільки економіка, значно більший виграв маємо від того, що на поміч у нелегкій справі виховання юного покоління кличемо мудрого і далекоглядного вчителя — красу природи. Цей вихователь і друг, порадник і помічник володіє такими чарами і силою, що їх важко з чимось порівняти. Володимир Ілліч Ленін ще задовго до перемоги Жовтня мріяв про

так звані «лісові» школи—учбові заклади на лоні щедрої природи. Ідея ясна—тільки в тісному єднанні з природою, під її благотворним впливом виростає гармонійно розвинена людина. У 1918 році, коли перед молодсю Країною Рад постало безліч складних проблем, Ілліч говорив, що спадщина нещадної війни лишила нам величезні площі спустошених місць, які треба в інтересах народу негайно засадити, засіяти лісом.

В інтересах народу... Варто подумати над цими словами. Немає сумніву, Ленін мав на увазі не тільки господарські, чисто економічні вигоди від лісорозведення. Стратег соціалістичної перебудови світу мав на увазі й інше—виховання нової людини, важке і тривале, яке не здійснити без допомоги матінки природи.

Проблема озеленення, завітчання землі лишається злободенною і нині. Мені здається, що в нашій країні настав час запровадити культ вирощування—найгуманніший і найблагородніший культ, який будь-коли існував на планеті. Хотілося б, щоб не було у нас жодної людини, яка не посадила б дерева. Одна людина—одне дерево, а мільйон людей? Тут уже починається арифметична прогресія... Аби переконатися, що означає одна людина в деревонасадженні, я раджу сходити на кіностудію імені Довженка в Києві і подивитись на сад, на отой щасливий заповіт великого митця.

Олександр Петрович Довженко якось говорив, що нам варто встановити так званий «веселий податок» за бездеревність: не виростив до двадцяти років п'ять дерев—плати за чисте повітря. Не знаю, як воно щодо податку, але деревонасадження треба всіляко заохочувати. Кажуть, у Чехословаччині існує такий звичай: якщо молоді не подадуть до загсу довідку про те, що вони посадили по п'ять дерев, то шлюб не реєструють. Мораль проста: у вас, молодята, будуть діти, а як же їм жити, коли не буде ні гайочка, ні лісочка? Виховне значення цього мудрого звичаю безсумнівне.

У нас довгий час учням твердили, що природні багатства країни невичерпні. Якщо природа така щедра, то навіщо її оберігати, плекати і примножувати? Рубай, шматуй, черпай—вона ж невичерпна...

Зараз у наших школах більше говорять про охорону природи. Запізнілий, але такий потрібний захід! Хотілося б, щоб на уроках дівторі було сказано чесно

і прямо — на землі немає нічого невичерпного. Дітям треба пояснити, що все залежить від волі людини: схоче людина — буде зелено і затишно на землі, не схоче — жити тоді нам і нашим нащадкам на голому белебені. І потім так: зламав яблуню чи тополю, обчухрав кору на дубі — обікрав себе і того хлопчика чи дівчинку, котрі житимуть після тебе. Учні повинні знати, що у нас в республіці є чимало ярів (сотні тисяч гектарів!) і що кількість їх, на жаль, не зменшується. Цьому лихові — ерозії ґрунтів — можна зарадити простим способом: обсадити ті яри кущами. Теоретична викладка, можливо, стане поштовхом до практичних дій, адже маємо чудові приклади щодо цього. Ми вже не кажемо, що в школі, де немає гарного саду чи гаю, дуже важко прищеплювати любов до природи.

Коли ми говоримо про любов до природи, то мимоволі згадуємо заповіт великого садівника-перетворювача Івана Володимировича Мічуріна. Ось що він заповів нам: «Наша країна і *зовнішньо* повинна бути найкрасивішою в світі». Я навмисне підкреслив слово «зовнішньо». Що мав на увазі Мічурін? Зелене вбрання рідної землі.

І тут я знову хочу повернутись до садів уздовж великих і малих шляхів.

Коли я вперше побачив ці «райські кущі» на узбіччі старої дороги на Дрогобиччині, на моєму обличчі, мабуть, можна було прочитати не тільки почуття захоплення, а й здивування. Рясно усипані червоними стиглими яблуками, дерева приголомшували відвертою довірливістю, викликом усім твоїм попереднім уявленням про світ речей. Мене можна було зрозуміти, адже я народився на Полтавщині, де на той час не лише вздовж шляхів, а й по селах негусто було садів. Змалечку я знав, що яблуко — заборонений плід, що його ховають від жадібних дитячих рук за огорожею.

І раптом — усім приступний фруктовий сад, якому кінця-краю немає. Зупинить шофер машину, зірве пару стиглих плодів, вгамує спрагу, відпочине під тінню дерева і рушає далі, щиро дякуючи в думках тому дорогому чоловікові, котрий виростив добре дерево.

Добре дерево... Не те що доброго, а й гіркої дички колись не було на наших шляхах. Йдеш собі понад степовим більшаком цілий день — жодної деревини, жодного

кущика. А взимку? Занесло шлях снігом, намело горби — куди йти, де вона, ота дорога? І замерзали на шляху, так і не доставшись до життєдайного вогника людської оселі. Заблукаєш, проклинаєш світ. Яка вже там любов до рідних країв!

Можливо, ще й зараз когось лякає вираз «сади для всіх». У скептика й козир наготові: фруктове дерево недовговічне, за ним потрібний особливий догляд, його легко зламати, а плоди зловмисники позривають і везуть на базар. Не будемо сперечатись — втрати можливі, але в якій справі не обходиться без винятків, бодай і прикрих? Ось згадайте — не так давно ми прибрали каси біля входів у міські сади, такі ж каси зникли і біля виходів на привокзальні площі. Що ми втратили? Втрат не було, а виграш — психологічний — величезний. Поволі ми знімаємо замки й з фруктових садів. Перше слово у цій благородній справі належить садам уздовж шляхів.

Я так багато говорю про сади для всіх тільки тому, що, на жаль, є у нас не тільки скептики-теоретики, а й злі практики. Рік тому на моїй рідній Полтавщині деякі колгоспи знесли сотні гектарів придорожних садів. З якою метою? Щоб збільшити посівні площі...

У свій час з такою ж метою були розорані береги багатьох степових річок. Що ж дістали у винагороду і що втратили? Той центнер хліба, який ми зібрали на зораному березі річки, виглядає мізерним порівняно з втратами: замулена, зачахла річка, неполіті городи, знівечений краєвид, погіршений мікроклімат, знищена риба... Однак втрачені й такі цінності, які не міряють ні карбованцем, ні тонною... Маю на увазі красу природи, красу землі.

Дбайливе, любовне ставлення до скарбів природи — ось норма поведінки кожного із нас. З історії відомо чимало випадків, коли бездумне витрачання природних багатств спричинялося до національного лиха — спустошення цілих країн. Англійські власники так захопилися у свій час вирубуванням лісів для продажу США, що знесли цілі масиви і перетворили землі на пустелі. У свою чергу, американці спустошили береги річки Міссісіпі і були покарані стихійним лихом — пиловими бурями, нищівними повенями. Один американський економіст підрахував, що для заліснення ріки потрібно принаймні сімдесят років... Він казав, що уряд країни мусить хоч

частину тих коштів, які йдуть на озброєння, віддати лісівникам. Та нинішній уряд США глухий до закликів вечних. Драма в басейні ріки Міссісіпі приносить американському народові й далі незліченні лиха... Оголена від лісів ріка завдає країні щороку понад сім мільярдів доларів збитку!

Тут варто згадати, що у далекому минулому весь південь України, так звана Таврія, був суцільною оазою, вкритою розкішними лісами, ріками й озерами. Необачність, недалекоглядність наших попередників, які безжалісно вирубували ліс на паливо та на інші потреби, спричинилися до «чорних бур» — тяжкого лиха для родючого і прекрасного краю. Тільки за Радянської влади розпочалося тут лісонасадження, штучне обводнення, які повернуть молодість колишній гілеї Півдня — оазі степової частини України.

Варто пам'ятати уроки минулого, щоб мати потрібний обсяг погляду, щоб мати перспективу.

Заглянемо ж у минуле, подивимось, як нищила людина природу і як вона, схаменувшись, вирушала в нелегку битву за її відтворення.

Сила, краса і довговічність природи в її непорушній гармонії. Тут немає нічого зайвого, тут панує одвічний закон взаємозалежності. Надмірне вирубування лісу тягне за собою обміління рік, зниження рівня ґрунтових вод, а це негативно впливає на врожайність. Та хіба тільки це? Міняється на гірше мікроклімат, земля вкривається глибокими зморшками — ярами та вибалками — ознаками старіння і занепаду. Повеневі, дощові води тепер уже не затримуються лісом, кущами, вони безборонно з ревом і шумом линуть по землі, змивають, зносять у ріки, у водойми плодоносний шар ґрунту, залишаючи глину та пісок. Зникає з лиця землі її окраса — чарівний ландшафт, привітність і затишок.

Яку б ланку не висмикнути з ланцюга гармонії природи, все призводить до лиха. Усі знають про гіркий досвід китайців, які необачно знищили горобців... Шкідливі комахи завдали сільському господарству Китайської Народної Республіки таких збитків, що їх і підрахувати важко.

Передові люди усіх часів бачили, який життєдайний зв'язок існує в гармонійно складному комплексі природи. Навіть надмірне, анархічне полювання на дикого

звіра і на птицю викликало опір. У законах Київської Русі, зокрема в «Уставе Великого князя Ярослава Володимирча о судах», про дії браконьєрів сказано так: «А хто украдет бобр, 12 гривне продажи». Це суворий захід, якщо врахувати, що одна гривня дорівнювала майже десяти срібним карбованцям!

Ярослав Мудрий добре розумів шкоду, якої завдавало живій природі безсистемне полювання. Ось чому він увів суворі правила, які регулювали промисел не тільки на звірів, а й на птиць — гусей, качок, тетерюків тощо.

У Володимиро-Волинському князівстві ще в XIII—XIV століттях почали складати нову продуману форму природокористування, заборонили полювати на всіх диких тварин.

У XVI столітті на Україні було прийнято спеціальний закон, який передбачав створення своєрідних резерватів, де доживали свого віку останні представники великого колись поголів'я диких биків — турів. Однак війни, поневолення України польською шляхтою, турками перешкодили здійсненню цих своєчасних заходів. У першій половині XVII століття було забито останнього тура. На Мелітопольщині загинув останній український дикий кінь — тарпан. Зникли зубри, сайгаки, соболі...

Вирубка лісів, невпинне зростання населення, безконтрольне полювання, війни, величезні пожежі, які спустошували цілі області, завдали природі Росії та України непоправної шкоди. Та лишились природні скарби, які ще можна було врятувати. Ось чому цар Олексій Михайлович з метою збереження і розмноження мисливської дичини звелів виділити заповідні ділянки. Петро Перший справу охорони живої природи вважав важливим державним заходом. У 1701 році вийшов указ про охорону лісів і берегів річок. Винуватців порушення указу таврували розпеченим залізом, били батогами, відправляли на галери, а декого карали смертю. Двома роками пізніше було визначено заповідні дубові ліси, в тому числі Леонтіїв Яр у Харківській губернії та масив під назвою «Ліс» на Ворсклі біля Диканьки. Згодом схвалюється перша в Росії іструкція «Про порядки рубки лісу і лісорозведення».

Та землевласники не рахувалися ні з чим. Хижацьке використання природних багатств у царській Росії — безпланове вирубування лісів, розорювання земель без

додержання елементарних правил агротехніки — все частіше призводило до посух. Почастішали неврожайні роки, цілі губернії зазнавали жорстокого голоду. Ерозія ґрунтів набула загрозливого характеру. Все це згубно позначалося і на стані тваринного світу. Один за одним зникли окремі види диких звірів, перелітних птахів.

Тверезий розум передових людей Росії не міг миритися з таким становищем, викликав у них тривогу за майбутнє своєї батьківщини. Саме життя висунуло проблему охорони природних багатств.

У 1805 році засновується Московське товариство дослідників природи. Охорона лісів, землі, водних ресурсів, фауни й флори — ось коло питань, якими цікавилось товариство. Діяльну участь у роботі цього товариства брали Олександр Герцен, декабристи Микита Муравйов, Микола Бестужев, Федір Глінка, Микола Тургенев. Палкі і далекоглядні природолюбів на своїх засіданнях слухали повідомлення і про стан охорони природи півдня Росії, тобто України. Одначе сталих організованих форм ця робота на Україні набирає лише згодом, коли виникли перші об'єднання природолюбів-ентузіастів. Одним із таких об'єднань був гурток, заснований вчителем Бузуком на острові Хортиця. Цього ж року виникає Харківське товариство любителів природи, його очолює професор Харківського університету Талієв. У Києві питаннями охорони природи займається орнітологічне товариство імені Кресслера.

Згодом подібні товариства та гуртки природолюбів виникають в Катеринославі, Полтаві, Одесі та інших містах.

Та справжнього розмаху природоохоронна робота набирає тільки після перемоги Великого Жовтня. Уже 1918 року Наркомзем Радянської України створює спеціальну комісію по охороні природи, а Рада Народних Комісарів республіки спеціальним декретом бере під захист держави заповідник Асканія-Нова. Через деякий час Володимир Ілліч Ленін підписує історичну постанову «Про охорону пам'яток природи, садів і парків». Це рішення Радянського уряду було покладено в основу всієї природоохоронної роботи в країні. У нашій республіці створюється спеціальний державний комітет, який бере на облік усі цінні пам'ятки природи, заповідники, мисливські угіддя. Утримання апарату, який би

здійснивав нагляд та вів наукову роботу в цих закладах, взяла на себе держава.

Після Великої Вітчизняної війни в нашій республіці створюється Українське товариство охорони природи. Приймаючи рішення про це товариство, уряд Радянської України виходив з важливості всенародної боротьби за збереження скарбів природи, за раціональне використання фауни і флори, землі і води, лісу і корисних копалин. Масове, широко розгалужене товариство з відділеннями в областях та районних центрах зосередило у своїх руках всю природоохоронну роботу, наукову, організаційну. Зараз в його лавах налічується близько трьох мільйонів членів — палких природолюбів.

У 1960 році Верховна Рада Української РСР приймає Закон про охорону природи. Цим Законом кладеться край свавілля деяких організацій, підприємств і установ, які безгосподарно ставляться до природних багатств, забруднюють води і повітря, чинять незаконні, антинаукові вирубки лісу. Закон передбачає суворі заходи проти браконьєрства, хижацького ставлення до природи.

Одначе життя, практика і досвід підказували, що діяльності, навіть активної і плідної одного товариства за умов інтенсивного використання природних багатств замало. Потрібний державний орган, який би взяв на себе всю відповідальність за стан природи в республіці. Здоровий глузд підказував, що цей державний орган мусить мати належну широту повноважень для ефективного додержання Закону про охорону природи. В 1967 році уряд Української РСР ухвалив постанову про створення Державного комітету по охороні природи.

Навіть з цього короткого історичного огляду видно, якого великого значення надають Комуністична партія і Радянський уряд справі охорони та примноження природних багатств нашої країни.

З утворенням Державного комітету береться під захист держави кожен масив лісу, земля, вода, флора і фауна, повітря, парки, сквери, одним словом, вся наша природа.

У нас є що захищати, є чим пишатись. Погляньмо ж навколо себе, подивімося на живу окрасу нашої землі, пройдемося по лугах та лісах, дібровах та заповідних парках, степами і горами, долинами і оазами, кві-

тучими ланами і зеленими полонинами. Варто також зазирнути у нашу всенародну комору достатку — в царство корисних копалин, щоб побачити, що у нас є і скільки його є...

II

Природа Радянського Союзу надзвичайно багата і щедра. На поверхні землі і в її надрах маємо справді казкові скарби, які й полічити важко. А ще є мало вивчений, але теж багатий світ підводного царства...

Відомо, що наша Батьківщина на увесь світ уславилась надзвичайно родючими ґрунтами. На території СРСР є один з найбільших на землі високоврожайний масив чорнозему. На цій прекрасній землі росте все, одних квіткових рослин налічується понад сімнадцять тисяч видів.

Наша країна займає перше місце у світі за лісистістю. Територія Союзу на 33 проценти вкрита лісами... В середньому на кожну людину припадає майже три з половиною гектари лісу і 371 кубометр деревини. Одні лише запаси хвойних лісів складають більше половини всіх світових ресурсів... Тут варто нагадати, що, крім деревини, наші ліси дають народові щороку одинадцять мільйонів тонн дуже цінних продуктів харчування — грибів, ягід, горіхів тощо.

У лісах, пустелях, лугах і степах нашої країни водиться багато тисяч видів тварин. В озерах, ставках і ріках розводиться 520 видів риб.

А тепер гляньмо, бодай побіжно, на величезні запаси відкритих уже і освоєних корисних копалин. Сімдесят процентів усієї території колишньої царської Росії були не вивчені, в країну ввозили з-за кордону навіть крейду, глину, вогнетривкі матеріали...

Тепер немає таких елементів у таблиці Менделєєва, поклади яких не були б знайдені на території нашої країни. За роки Радянської влади вчені здійснили подвиг гідний подиву,— вони розвідали площу в одинадцять мільйонів квадратних кілометрів, багату на нафту і газ. Одного тільки розвіданого газу маємо тепер понад чотири трильйони кубічних метрів. За цей же час відкрито понад 360 родовищ залізної руди. Запаси її становлять майже 60 мільярдів тонн.

Геологи нашої країни досягли блискучих успіхів у пошуках інших цінних руд. Тепер кожен школяр знає, що нам належить перше місце у світі по кількості розвіданого та видобутого марганцю. Невтомні шукачі добра — геологи — відкрили нові поклади міді, молібдену, бокситів, свинцю, цинку, олова.

Щедра радянська земля і на прісну воду. Вся наша країна помережана ріками, ставками, лиманами, озерами, струмками. Якщо вдатися до цифр, то й тут наші вчені визначили запаси прісної води з науковою точністю. Ось одна цифра: чотири тисячі чотиреста кубічних кілометрів. Оце стільки несуть наші ріки води в середньому за рік. Запаси прісної води в підземних сховищах сягають двохсот десяти кубічних кілометрів на рік. Сюди ще треба додати повеневі води, які наша земля одержує з гірських масивів. Як бачимо, природних ресурсів у нашої країні цілком досить для того, щоб ставити перед собою найграндіозніші завдання створення повного достатку для комуністичного суспільства.

Природа України... Неозорі степи, зелені гори, моря і лісові масиви, південні оази з субтропічним кліматом, різноманітна фауна і флора, ласкавий рівнинний ландшафт, цілющий клімат, тисячі малих і великих рік та озер, плавні і заливні луки... Сімдесят два проценти від загальної території республіки займають сільськогосподарські культури, п'ятнадцять — ліси, три з половиною проценти — ріки і водойми. Завидна, я б сказав, ідеальна картина!

Як же нам не любити таку чарівну і щедру землю?

Чари нашої землі не виміряти лише тоннами та центнерами. Є багатства, яким і ціни не складеш, — я маю на увазі красу природи. Краса природи — це те цілюще повітря, яке живить серце і душу людини, яке спонукає її до активного діяння в ім'я добра, надає сил у боротьбі за наші світлі комуністичні ідеали. Чим щедріша навколишня природа, тим щасливіші люди.

Ми, радянські люди, маємо такі багаті природні умови, що нам і позаздрити не гріх. На Україні є понад дев'ять з половиною мільйонів гектарів лісу, що становить, як ми вже говорили, п'ятнадцять процентів від усієї території республіки. Це не мало, якщо мати на увазі, що окремі держави Європи і Азії нараховують три проценти і менше.

Наші ліси багаті на тварин, а в окремих державних заповідниках водяться такі з них, які вже давно зникли в інших країнах. Ось неповний перелік великих державних заповідників України, справжніх храмів природи: Чорноморський, Хомутовський степ, Кам'яні Могили, Стрілецький степ, Михайлівська цілина, Карпати, Асканія-Нова... За останні роки у нас значно збільшилось число державних заповідно-мисливських господарств, де розмножуються олені, муфлони, козулі...

Той, хто хоч раз побуває на південнокримському узбережжі і зазирне у потаємне життя державного заповідника, той ніколи не забуде чар цього дивокраю. Величавий, замріяний буковий ліс і вічно чимось стривожений сосновий бір навертають людину до елегійного настрою, збуджують високі думки про красу життя, про значення природи в житті людини. Стрімкі скелі, вкриті дивним творінням матінки природи — ломикаменем, який, здається, тримається своїм цупким корінням за голий сланець; струнки, мов пісенні легені, кипариси... І раптом — російська берізка! Та, котру тут побачив і оспівав колись Олександр Пушкін... І вона, оця берізка, знайшла тут своє місце, прикрашає краєвид, робить його лагіднішим і поетичнішим. Український дуб росте в цих краях з давніх-давен, хоч ґрунт для нього й не дуже підходящий. Магнолія, красуня субтропічних смуг, так пахне, що паморочиться голова... І поряд — звичайний ялівець, котрий за цих умов (росте на кам'яній підшві узлісся) зумів перетворитись з куща на дерево... Бересклет, валеріана, белладонна, бузина, кизил, барбарис, ліщина, платан, гутаперчонос, папороть, горобина, плющ, виноград, цілі ліанові сплетіння перепиняють тобі шлях. І все це росте, квітне, чіпляється з усіх сил за неподатливий, але такий родючий ґрунт, бореться за місце під пекучим кримським сонцем.

Лісову тишу, одвічне царство буйної флори раптом сколихує нетерпеливе і голосне ревіння. Це основний мешканець лісів — благородний європейський олень, окраса заповідника, надто цінний мисливський звір. Настав час кохання, самець кличе до себе подругу... Незабутнє враження справляє так званий оленячий поєдинок, коли два олені стають до бою за об'єкт своєї любові. Той олень, котрий першим пригне роги суперника до землі, стає переможцем. Тут діє закон дужчого, переможений

самець втікає геть. Горе переможеного велике і непоправне... В музеї заповідника, в Алушті, вам можуть показати оленяче серце, пробите наскрізь товстим осиковим сучком. Розлючений невдачею, молодий олень так стрімко рушив в останній бій з супротивником, що ненароком натрапив на гострий сучок і впав мертвим...

Справжнім чудом природи є острів Бірючий, що лежить в Азовському морі. Тут водяться понад тисячу оленів, які пасуться в основному на багатій травою степовій смузї, близько підпускають до себе людину. Окраса і гордість оленя — його великі і дуже красиві роги. Коли гурт оленів переходить водойму, то здається, що по воді суне химерно покручене галуззя лісу...

Справжньою казкою здаються так звані Лебедині острови на Чорному морі біля північно-західного узбережжя Криму. Назва островів походить від білого лебедя, котрий полюбляє ці місця і восени та весною збирається тут великими сім'ями. Інколи лебеді залишаються тут на зимівлю залежно від міцності морозів. Тоді люди приходять їм на допомогу — підгодовують, розбивають лід на озерах, де лебеді дістають собі поживу.

А скільки тут птахів різних — мартинів, качок, гусей, чапель, журавлів! Лебедині острови є для них своєрідним посадочним майданчиком, вузловою станцією, де птахи відпочивають, прямуючи в теплі краї. Інколи їх тут збирається десятки тисяч... Особливо гамірно на островах весною, коли настає час виводу потомства. Гнізда містяться так густо, що ніде ступити ногою. Держава взяла під свій захист це неповторне пташине царство, тепер уже бракон'єр, готовий навіть яйця видерти з гнізда, не розгуляється.

Цікавий період кільцювання птахів. З Москви, Києва та з інших міст сюди прибувають учені і ставлять цікаві досліди. Так їм вдалося з'ясувати, що мартини, які гніздяться на островах Чорного моря, летять на зимівлю в Середземне море, скупчуються біля берегів Італії, Греції та Єгипту.

Хомутовський степ... Царина незайманого степу, вкритого сріблястою ковилою, цим нерукотворним морем, яке ледь колишеться під лагідним вітром, нагадує тобі минуле, навіртає погляд на прийдешнє... Рослиність тут своєрідна, кожна квітка і кожен кущик є витвором, характерним для приазовського краю. Оспіваний

у народних піснях катран — буйноцвітний і вражаюче щедрий на барви, воронець — чудова декоративна рослина, якій годилося б прикрасити вхід до раю, дивний витвір посушливих степів — типчак, який стелеться цупким килимком по землі, — все це вражає стійкістю фарб і неповторністю краси.

Заглянемо в заповідник Кам'яні Могили. Це надзвичайно своєрідний і дуже цікавий щодо рослинності світ. Розташований на межі Донецької та Запорізької областей, заповідник являє собою природні кристалічні підвищення, названі Кам'яними Могилами. Два паралельно утворені гранітні горби здалеку справляють враження справжніх гір на рівнинному степовому плато. Цей оригінальний куточок природи звуть ще українськими Альпами — тут щасливо прижилися представники флори степової, лугової і гірської.

Вчені виявили в заповіднику досі не відомі науці види рослин. До них належить несправжньо-блідолускова волошка і деревій голий, які ростуть тільки на цій території і ніде більше не зустрічаються. Велике наукове значення має і царство птахів у цьому куточку української землі. Кам'янки, вівсянки, сірі куріпки, кібчики, журавлі-красавки, рожеві шпаки — це далеко не повний перелік птахів, які полюбляють гніздитися в Кам'яних Могилах.

На відміну від степових заповідників, до яких належать, крім названих, ще й такі, як Стрілецький степ та Михайлівська цілина, Карпати вражають мальовничістю, багатством лісів та специфічною гірською рослинністю. Карпатський заповідник багатий на чарівні буккові ліси, дубові масиви і великі тисові ділянки. Високі вершини гір, стрімкі потоки, гірські луки, лісові хащі і багатство флори становлять чудове середовище для своєрідного тваринного світу. Тут живе бурий ведмідь, рись, кам'яна і лісова куниця, борсук, вепр, карпатський олень, козуля європейська. В стрімких гірських потоках водиться цінна риба — форель.

Рослинний і тваринний світ, своєрідний клімат, незабутні краєвиди, високі гори і зелені полонини, увесь цей чудовий край — надзвичайно привабливий куточок для туризму. Не дивно, що Карпати, як і південне узбережжя Криму, щороку відвідують тисячі, мільйони трудящих нашої країни і численні зарубіжні гості.

Асканія-Нова. Це справжня перлина степової частини півдня України. Тут зібрано багато рідкісних видів тварин, дерев і рослин, звірів та птахів. Заснований ще до революції, заповідник за Радянської влади набув досить великого наукового і практичного значення. Тепер тут розміщена велика колонія тварин, таких, як дикі коні, антилопи, олені, кози, барани, свині. В зоопарку є зубр, бізон, як, зебу, бантенг, гаял — представники різних кліматичних смуг світу. Вчені заповідника не тільки акліматизують цих тварин, а й схрещують їх, виводячи нові, корисні для сільського господарства породи.

Асканія-Нова славиться чорними лебедями, африканськими страусами, зебрами, рожевими фламінго, плямистими оленями, фазанами, антилопами, значною кількістю перелітних птахів.

Тут є великий масив незайманого степу, який не знає оранки, по ньому навіть людям ходити заборонено — це неоціненний подарунок нашого суспільства майбутнім поколінням.

Ми згадали лише невелику частину заповідних місць України, цікавих куточків природи. А їх безліч на нашій землі; є вони і на півночі республіки, і на сході, і на заході, і на півдні. Кожна область України має свою окрасу — дендропарки і лісові масиви, урочища і гаї, озера і ріки, заплави і долини, гори чи рівнинні степи... Вдивляючись у чарівне лице України, мимоволі згадуєш безсмертні рядки Тараса Шевченка:

...Край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.
Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють.
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.
Сади рясні похилились,
Тополі по волі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою.
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.
Споконвіку вмивається,
Сонце зустрічає...
І нема тому почину
І краю немає!

Тепер ця країна повита ще більшою красою, неповторною і невмирущою, примноженою, збереженою руками і серцями радянських людей. Примноженою і збереженою...

Подивимось тепер, чи завжди і всюди ми бережемо і примножуємо скарби рідної природи.

III

«Земле моя, всеплодющая мати...» Пишучи ці слова, Іван Франко навмисне обрав урочистий стрій мови. Слово, коване на гарячому вогні мислі, сприймається нами як сповідь, як нагадування, як заповіт. Великий поет ніби нагадував нам: земля — ваша найбільша надія, ваша годувальниця, прамати, невичерпне джерело матеріальної і духовної поживи. Любіть її, оберігайте її красу, славте ділами і піснями — вона віддячить за це сторицею.

Не завжди, по правді кажучи, ми як слід дбали про нашу матір. На те були і суб'єктивні, і об'єктивні причини. Інколи люди, піддаючись манливим чарам загальної потреби часу, кон'юктури, в силу необачності чи звичайної людської забутливості брали з комори достатку більше, ніж можна було брати.

Ось деякі факти для роздумів: за останні сто років чверть орних земель нашої планети знищено ерозією. З кругленької цифри — сім мільярдів двісті мільйонів гектарів лісу, який був у розпорядженні людства за доісторичних часів, тепер лишилося тільки близько чотирьох мільярдів. Вчені підраховали, що для потреб людства тепер маємо лише двадцять тисяч кубічних кілометрів прісної води. Через 130 років, коли населення землі, можливо, сягне до двадцяти мільярдів чоловік, людство буде змушене пити море...

Розвиток індустрії, загальний процес цивілізації з кожним роком вимагає все більше й більше води. Інтенсивне сільське господарство, хімічна промисловість, важка індустрія, розвиток комунального господарства — ось основні споживачі водних ресурсів. У Радянському Союзі в 1960—1970 роках споживалося близько 200 кубічних кілометрів води, а в 1970—1972 роках потрібно буде вже 350 кубічних кілометрів.

Водні ресурси України обмежені. На душу населення у нас припадає у 15 разів менше води, ніж у цілому по Союзу. А витрати води з кожним роком збільшуються. Лише потреби однієї хімічної промисловості у воді в найближчі десять років зростуть у десять разів!

Земля, вода, повітря — ось три основних компоненти природи. Ось та гілка, на якій ми сидимо. Зламається хоч частина її — погано буде нам усім.

Ерозія ґрунтів на Україні охопила великі масиви. Чимало шкоди сільському господарству завдають також яри, вибалки, водорії, що, ніби ножем, прорізують ґрунти і орні масиви. Густа мережа цих скорботних зморщок землі подрібнює площу, ускладнює її обробіток, призводить до збитків. Треба мати на увазі, що так звані діючі яри щороку подовжуються до десяти й більше метрів!

А повітря, яким ми дихаємо? Деякі великі і малі підприємства ще викидають багато пилу і газів, отруюючи атмосферу.

На жаль, водних ресурсів країни ми теж не шкодуємо. У ріки і ставки, озера і штучні водойми кожного дня випускаються промислові, отруєні хімікатами води, що призводить до загибелі риби, забруднення водойм.

До недавнього часу ми терпеливо ставились до надпланових вирубок лісу в європейській частині Союзу і, зокрема, на Україні.

Треба щиросердно визнати, що дехто з нас не навчився дбайливо оберігати скарби природи, дозволяє собі безгосподарність і нехлюйство, а інколи і справжнє варварство. Ми ще не позбулися браконьєрства, цього давнього лиха.

Школа, батьки не досить старанно виховують у молодого покоління шану і любов до всього живого і прекрасного на землі, у нас ще трапляються випадки нелюдського, споживацького ставлення до птахів, риби, диких звірів, декоративних рослин і квітів.

Партія та уряд багато роблять для того, щоб раціонально, по-господарському використовувалися наші природні ресурси, щоб рідна земля вбиралася новими лісами і садами, щоб скарбів землі примножувалося, а не меншало. Численні закони про охорону землі і лісу, фауни і флори прийнято і в нашій республіці, держава виділяє величезні кошти промисловим підприємствам на

будівництво очисних споруд. Не шкодує держава ні зусиль, ні коштів для протиерозійних заходів, все більше й більше родючих ґрунтів обводнюється, так би мовити, омолоджується. Щороку державні установи та громадськість насаджують нові лісові масиви, сади вздовж шляхів, полезахисні смуги. Спеціальними законами регулюється мисливство і рибальство, ведеться пропаганда на користь природи.

І все ж ми не можемо сказати, що всі проблеми вирішено, що немає причин для серйозного занепокоєння станом природи.

Такі причини є, і треба про це говорити чесно й прямо.

Подивимось, як ми ставимся до землі — основного нашого скарбу. Навіки віддана Жовтневою революцією у власність всьому народові, звільнена від пут приватної власності, розквітла і помолоділа наша земля. Радянський народ не шкодує сил, щоб зробити ґрунти ще родючішими, ще ласкавішими до людини. Відразу після війни, коли перед країною стояло безліч невідкладних завдань по відбудові народного господарства, ми здійснили грандіозний план створення полезахисних смуг. Історія не знає іншого прикладу такого розмаху і такої наполегливості у досягненні мети.

У степових зонах, де раніше не було жодного кущика і жодного дерева, де гуляли чорні бурі і суховії, виникли справжні оази. Я бачив ті гаї в Херсонській, Миколаївській, Сумській та в деяких інших областях. Це були справжні bastiони, які перепинили шлях суховіям.

Та ось минули роки, і ми поглянули навколо. Майже половина посадок зникла з лиця землі! Там, де раніше шуміли на вітрі зелені вали молодих і дужих дерев, тепер стирчали кволі, погризені худобою стовбурці без листя, без ознак життя. В окремих районах худоба вибила смуги до пня...

Безгосподарність — ось найбільше наше зло. Подивіться, як ми інколи марно тратимо врожайні масиви ґрунту, віддаючи їх будівельникам. Замість того, щоб поставити споруду на якомусь пустирі, на ділянці, не придатній для сіяння, ми відводимо для цього ласий шмат ґрунту, на якому може родити чисте золото — пшениця. Керуємося ми досить хибним постулатом — землі у нас багато... А раз так, навіщо вибирати, скажімо, для ліній високовольтних передач якісь там непридатні землі,

бий смуги відчуження навпрошки — через сіножаті, рілю, а то й просто по пшеничинню.

Трапляється у нас і неохайність, якась відверта безгосподарність у сільському будівництві. Ростають села, зростають виселки. Компактність — основний закон у такій справі. Добре продуманий план розселення людей — велике мистецтво. А коли бачиш, як по деяких селах один двір розташований від другого на чималій віддалі, виникає протест. Це незручно і для людей, це й нерозумно, бо марно витрачаємо родючу землю. Так уже повелося, що кожна бригада колгоспу створює свої загони, свої ферми для худоби, господарство подрібнюється, з посівного клину таким чином викрадаються золоті гектари угідь. Одна бригадна ферма — один гектар, а скільки таких бригад у республіці?

Сільськогосподарська наука розробила ефективні засоби боротьби з ерозією ґрунтів. Основна частина родючих клинів, як відомо, розташована на схилах, прилеглих до річок, балок, озер. Такий рельєф підвладний ерозії, бо верхні шари ґрунту легко змиваються водою. Відомо, що на восьми кубометрах гумусу може вродити за рік 25 центнерів озимої пшениці. Чималенько!

На міжнародних конгресах ґрунтознавців визнано, що український чорнозем найродючіший у світі. Треба всіляко боротися за те, щоб жоден шматок цих золотих ґрунтів не випав з балансу народного господарства, щоб уся наша земля віддавала свої неоціненні скарби в засіки всенародного достатку.

Любити, оберігати і примножувати багатства природи треба вчитись у великого Леніна. Ще задовго до перемоги Жовтня Володимир Ілліч говорив, що, коли візьмемо владу у свої руки, тоді і ополчимося проти ворогів природи...

Доля землі і людське щастя, скарби Батьківщини і спадщина для наступних поколінь, створення матеріального достатку і піклування про духовну поживу сучасника, хліб і квіти, зелений гай і метал, політ у міжзор'яні світи і пшеничний колос — усі ці проблеми тісно переплелися, вони є предметом нашої найбільшої уваги, вони хвилюють кожного, хто не байдужий до життя.

На жаль, у нас дехто байдуже ставиться до складної проблеми взаємовідносин людини і природи. Такі люди живуть одним днем, вони думають тільки про себе, про

свої потреби. Озброєні сучасною технікою пересування — автомашинами, моторними човнами, вони толочать квітучі трави, до дна вигрібають рибу у ріках. Там, де пройде така людина, трава не росте.

IV

І досі не можу забути його очей. Брунатні, спантеличені і гнівні, вони дивились у темінь води, мружились і ніби тремтіли. Я не витримав такої довгої і гнітючої мовчанки, сказав:

— Нічого, Юрасику, не журись. Знайдете інше місце. Дніпро великий.

— Знайдете! — сердито кинув хлопчик. — Батько он гасає на човні, шукає. Але... Ми тут звикли! Хто ж це так зробив?

Юрасик відійшов подалі, сів біля води. Очі його були звернені в далечінь. Ген десь маячив човен, то Юрасиків батько «гасав» по Дніпру, шукаючи нового місця для відпочинку. Я знав цю людину. Київський токар ось уже кілька років разом зі своєю сім'єю в час відпустки відпочиває на берегах ріки. Припливає на човні до цього місця, ставить намет, розкладний стіл, розвішує гамак, цілий місяць смажитья на сонці і ловить рибу.

— Кращого відпочинку не придумаєш, — не раз казав мені Юрасиків батько. — Що там курорт! Бував я на всяких курортах, але такої краси, скажу вам, не зустрічав ніде.

Цього року він теж приїхав сюди. Приїхав і не впізнав свого улюбленого місця. Замість густої соковитої шелюги побачив пеньки та обгризані стовбурці. Хтось вирубав лозу, хтось випасав тут худобу, і вона витовкла геть-чисто все. Злиняв, побляк краєвид, білий дніпровський пісок і той став чорний, зрихлений.

Що я міг сказати втішного Юрасикові та його батькові? Ховав очі від сорому, ніби це я винен у капості.

Коли човен нарешті пристав до берега, я почув гнівне:

— Добралися лиходії і до водозахисних смуг. Отакої! Сідай, сину, поїдемо геть.

І вони відпливли. Сумно, якось надривно торохтів моторний човен, тужно бриніли на вітрі сухі стовбурці,

нагадуючи людям, що колись тут був мальовничий куточок і що він зник, бо на світі ще існує людська необачність.

Дуже мені хочеться, щоб оті суворі слова київського робітника почули всі: «Добралися лиходії і до водозахисних смуг». Щороку на берегах Дніпра злочинно вирубується не один такий мисок. Краса йде під сокиру, а потім — піч. Подумати тільки, окрасу Славути, відому на весь світ, під сокиру? А Дніпро ж з його зеленими берегами — наша національна святиня...

І це в той час, коли в доброму трудовому гаморі п'ятирічки чуємо ми шепіт нових дібров, гаїв, лісів, садів... Цей поетичний шепіт лине з краю в край нашої великої радянської землі. Погляньте, он грає під сонцем молодий дубовий масив на Полтавщині, недавно посаджений сосновий бір уже скував дику силу пісків Цюрупинська і Скадовська, хвилюються на весняному вітрі завітчані білим полум'ям комсомольські сади Херсонщини, а лісові смуги Приазов'я гасять палючі вітри півдня. Проїдьте по трасі Київ — Харків, там ви побачите справжнє чудо: сади по узбіччях шляху так прийнялися, так зазеленіли, що незабаром машини будуть мчати суцільною зеленою алеєю...

Чарівна природа України, але ми хочемо, щоб вона була ще чарівнішою. Нам це конче потрібно.

Ще ніколи ми так сміливо і широко не планували розвиток і поліпшення нашої природи — лісів і садів. Жодна капіталістична країна навіть мріяти не може про такі масштаби лісонасаджень, як це заплановано у нас. Щоб повніше уявити всю велич і грандіозність цієї роботи, треба заглянути в історію. У США, де хижацький спосіб експлуатації природних багатств призвів до спустошення лісових насаджень у багатьох штатах, виникли величезні пустелі. Сипучі піски, поводі щороку завдають країні величезних збитків: скорочуються посівні площі, замулюються ріки, гинуть посіви, знижується врожайність, занепадає скотарство.

Велетенські зусилля по відновленню і розширенню лісових багатств по плечу тільки нашій країні, тільки новій соціальної формації — світові соціалізму.

Натхненна ідеалами миру, ідеалами побудови нового світу, світу комунізму, наша Батьківщина не шкодує зусиль для розгортання величезного зеленого будівни-

цтва. Якщо конкретизувати цю нашу грандіозну мету, якщо розподілити її на реальні життєві чинники, то ми побачимо, що мова йде про дуже важливе і суттєве в житті народу. Створення нових масивів лісу, відновлення насаджень на землях, де ліси були спалені війнами та винищені у минулому капіталістичними визискувачами, завітчання землі новими садами, дібровами, лісо-смугами набагато підвищить урожайність наших ланів, зробить кращим мікроклімат, забезпечить промисловість потрібною сировиною.

Але цим не обмежується життєвість таких заходів. Виникнення нових лісових масивів створить передумови для відновлення всіх малих і великих річок. Відомо, що ріки міліють тому, що вирубано багато лісів, які самою природою покликані бути надійними охоронцями рік.

Однак, вирощуючи нові діброви, ми переслідуюмо й інші цілі. Хто не знає, якого великого значення держава надає проблемі виховання підростаючого покоління. Наші молоді люди житимуть при комунізмі, а це значить, що вони мусять бути всебічно розвиненими. Ми повинні прищепити їм добрі смаки, виховати у них почуття безмежної любові до рідної радянської землі, прищепити нахил до благородства, до всього красивого і чистого. Щоб добитися цього, потрібне, крім усього іншого, і постійне спілкування з чарівною природою, яка завжди була матір'ю всього прекрасного. Великі класики марксизму-ленінізму не раз наголошували на вирішальному значенні у вихованні молоді таких чинників, як зовнішнє оточення, місце, де живе і працює людина.

Визріває ідея соціалістичного змагання між республіками, областями за краще проведення весняних і осінніх посадок садів і лісів. Комсомольці, молодь виступають його ініціаторами. У нас ще є школи, на подвір'ї яких не шумує молодим гіллям сад, але таких шкіл стає з кожним роком все менше.

Нам треба наполегливо прищеплювати любов до вирощування, до розмноження зелених насаджень. Заповіддю кожної радянської людини мусить стати народний вислів: «Тому, хто посадить дерево, подякують і онуки, а того, хто загубить, проклянуть і діти».

Мало посадити дерево, його ще треба доглянути. Щороку гине багато молодих дерев, бо не знайшлося

дбайливих рук, які б підтримали їх у важливий період життя, тоді, коли деревце хапається міцно за землю.

І знову я в думках повертаюсь до того, з чого почав: і досі не можу забути виразу Юрасикових очей. Скільки осуду, печалі і гніву було в них! Знайте: то все на нашу адресу, на адресу дорослих! Чи не забуваємо ми інколи простої істини, яка полягає в тому, що і після нас житимуть люди? Оті наші Юрасики, Марійки, Павлики...

Подбаймо ж про те, щоб подарувати у спадщину Юрасикові діброву. За це він нам і нашій пам'яті вклониться колись низько, вклониться до самої землі.

V

Людині властиво полюбляти рослину, квітку, птаха, як властиво гладити по голівці рідне дитя. Людина — володар природи, її цвіт і найбільше чудо на землі. Ми звикли до вислову «людина — творець». Цей вислів трохи заяложений від надмірного вжитку, але в ньому — глибокий зміст. Людина сильна і все може. Вона сторука і стоока, у неї невичерпна енергія і на диво великий хист.

Окрім цих загальновідомих рис, є ще одне доброчестя нашої людини-творця: вона утвердила в житті пафос вирощування. Мабуть, не буде великим перебільшенням сказати, що любов до вирощування є однією з характерних ознак справжньої людини, свідченням здоров'я і краси народу. Там, де садять яблуню в колективному саду, немає місця куценькому ідеалу міщанина, там, де будують театри і стадіони, не думають про атомну смерть. Є щось глибоко символічне в тому, що зараз, коли Захід охоплений гарячкою спорудження атомних бомбосховищ, ми охоплені пафосом житлового будівництва.

Усім відомо, як багато думає наш народ про посіви, про насадження. Сіяти, кувати і споруджувати — наше основне покликання. Оглянувшись довкола, ми легко знайдемо ґрунт для патріотичного оптимізму і гордості. Ми займаємо перше місце в світі по лісонасадженню, особливо водоохоронному. Свого часу, коли Ленін підписав декрет про передачу народіві у повну власність землі, морів і річок, усіх скарбів нашої природи, буржуазні «пророки» писали про міфічний комуністичний

анархізм, який «перетворить Росію на пустелю». Ми зайвий раз довели, що найкращий господар землі і всієї природи — народ. Наша країна не стала пустелею, навпаки, вона здивувала світ: бідна земля не могла б запустити космічну ракету.

У Радянському Союзі рибалки і мисливці, вирушаючи в мандри, не повертаються з порожніми руками. А природа США до того збідніла, що мисливці і рибалки змушені тепер їздити на полювання та риболовлю в інші країни.

Добрий господар, як відомо, зветься так тому, що він бачить не тільки колосок, а й жука, що точить з нього сік. Понад сто років тому Еразм Дарвін, автор славнозвісної поеми «Храм природи», застерігав людство:

Предела нет влечению страстей,
И себялюбье разума сильней!

У цій же поемі Дарвін скаржився, що на землі «мало добрих розумом і серцем людей, яким закон — Симпатія свята». Не думаю, що ці слова дуже застаріли для наших днів. На жаль, у нас ще не перевелися люди, які заклопотані тільки одним: обійти закон, залізти усією п'ятірнею в Комору Добра і поживитися за рахунок народу. Наше суспільство оголосило нещадну боротьбу дармоїдам, але, як мені здається, наші відчутні удари влучають тільки по тих, хто на видноті: по ресторанних гульвісах, королях танцювальних майданчиків і сибаритів з магнітофонною стрічкою рок-н-ролла. А як себе почуває злодій, який шастає з сіткою по незамкнених ріках і озерах? А як себе почуває злодій, що безборонно отрує воду і повітря? Та пречудесно! Сплатить браконьєр штраф за виловлену ним рибу, посміхнеться: риби вилловив на сто карбованців, а державі сплатив тільки двадцять. А той, хто отруїв річку, випустивши нечистоти з чанів хімкомбінату? Що тому загрожує?

Всі ми за нашу комуністичну гуманність, за нашу радянську великодушність. Але все це — для добрих, чесних людей. А злодій тому й називається так, що чинить зло. А за зло, заподіяне людям, треба платити сповна. І ця наша строгість піде на добро, на благо всім, на користь теперішніх і майбутніх поколінь.

Є такий східний афоризм: «Коли б тупнув ногою увесь народ, землетрус був би». Чи не настав час добре

тупнути ногою, щоб у тих, хто псує природу, під ногами заколихалася земля, як від землетрусу?

...Враження дитинства міцно карбуються в душі, лишаються свіжими і незгладимими на все життя.

Так було і тоді, коли на моїх очах розстрілювали тополю.

На село мого дитинства налетіла махновська банда. Верещали в сажах свині — їх витягали за ноги і тут же у дворах четвертували. Злітали з сідал кури, ревли наполохані бідняцькі корівчини — на село впала ненажерлива сарана. А вранці, зляканий і принишклий, я дивився, як махновці стріляли в білокору тополю. Вона стояла в нашому городі. Сім махновців по черзі прицілювалися з гвинтівок у злякане дерево, з нього летіла біла кора, сипався перестиглий цвіт.

Потім у житті я бачив багато горя і смертей, але смерть отієї тополі все стояла перед очима. Ось чому кожного разу, коли я бачу зло, заподіяне нашій природі, я не можу мовчати.

Так було й тоді, коли я поїхав у гості до свого фронтового друга, з яким не бачився принаймні п'ятнадцять років. Мій друг жив за містом, була у нього добра хата, простора садиба, привітна дружина і любий син Вадик.

Поки господиня готувала обід, ми з другом походжали по садибі, згадували минуле. Раптом я почув постріл.

— Вадик бавиться, — пояснив батько і при цих словах щасливо посміхнувся.

П'ятнадцятилітній Вадик справді бавився. Він стріляв з дрібнокаліберної рушниці. Навколо стояв ліс, в ньому жило багато птахів, Вадик стріляв влучно. Ніжна синичка чи шпак падали на землю грудками. В лісі меншало пташиних голосів, зате більшало біля Вадикових ніг «трофеїв» — він складав убитих пташок рівним рядочком, голівка до голівки.

— Що ти робиш?!— скрикнув я і вхопив Вадика за руку. Я побачив його очі. Вони були спокійні, навіть холодні.

Вадик мовчки висмикнув свою руку, підняв рушницю і знову вистрілив. Синичка довго билася на траві, не хотіла лежати в рядочку, куди її поклав Вадик. Тоді юний вбивця наступив їй на голівку, і вона стихла.

Я не міг витерпіти, наговорив Вадику образливих слів і вискочив із задушливої садиби, подався на вокзал. На розі вулиці озирнувся і побачив, як батько вихопив з синових рук рушницю... і вдарив нею об паркан раз, вдруге... Одлетіла ложка, зігнувся ствол. Я з полегкістю зітхнув. Ні, мій друг лишився таким, яким я знав його на війні, — мужнім і справедливим, не здатним на найменшу підлість. А от Вадик...

Нам треба гуртом подумати про вадиків, про наше продовження на землі, про зміну, яку ми ростимо. Про людину і природу, про красу і її ворогів. І про любов, любов до своїх дітей. Проблеми ці настільки важливі, що про них слід говорити відверто й мужньо, як і належить господарям життя.

Відомо, що наші діти переважно прекрасні юні громадяни. На зміну нам іде надійна когорта спадкоємців. Зелений патруль, що став на дорозі у браконьєрів, десятки тисяч шпаківень, зроблених дбайливими дитячими руками, клуби і гуртки юннатів, найпалкіших шанувальників рідної природи, — хіба це все, що маємо і чим пишаємося? Можна навести ще чимало прикладів, які засвідчили б, що наші діти виростають справжніми господарями того скарбу, яким наділила нас матінка природа, я міг би говорити про це без кінця-краю, якби не одна обставина — зараз мені з думки не йде Вадик. Він, на жаль, не виняток. Дехто з дітей заслужив недобру славу «білчатників» — тих, хто нищить білок, інші «спеціалізуються» у видиранні яєць з пташиних гнізд чи полюбляють ламати молоді деревця.

Хто ж винен у тому, що у нас є діти, які недостатньо усвідомлюють свої елементарні громадянські обов'язки? Насамперед, ми самі, їхні батьки. Винна в цьому і школа.

У наших школах вивчають природу, дітям розповідають і про ліси, і про моря, і про гори. Інше питання — як це робиться. Треба сказати прямо, що шкільна пропаганда на користь природи в більшості випадків поставлена формально, бездушно. Ще не забувши нудної казенної фрази про невичерпність наших природних багатств, ми раптом дізналися, що в європейській частині Радянського Союзу за останній час катастрофічно порідшали ліси, в Азовському і Чорному морях зникли цінні породи риб, а з тих лісосмуг, які ми посадили

після війни, лишилася тільки половина. Війна, неорганізованість мисливства і рибальства призвели до того, що набагато поменшало дикої птиці та звірів в лісах, а в озерах і ріках — риби. Це сувора правда, і ми від неї нікуди не дінемося. Держава змушена була вжити рішучих заходів: скоротити строки полювання і вилову риби, заборонити полювання на деякі види дикої звірини.

Та одних законів, як показує життя, недостатньо. У нас ще трапляються люди, які завчили фразу про невичерпність природних запасів і ніяк не хочуть з нею розлучатися. Логіка у хижака-бракон'єра така: якщо природа наша невичерпна, тоді глуши рибу динамітом, бий оленя, привезеного за тридев'ять земель для розведення, стріляй у все, що летить, біжить, плаває. Запускай корів у молоденькі лісосмуги і посадки, рубай ліс, рубай осокори біля доріг, знищуй птахів.

Злісних розкрадачів всенародного добра — я маю на увазі не тільки бракон'єрів — рибалок та мисливців, а й тих горе-керівників, які отруюють наші води нечистотами, незаконно рубають ліс, — усіх ми приборкаємо законами. Але як бути з вадиками, які певною мірою уособлюють підростаюче покоління бракон'єрів?

Необхідно дитині з першого класу розповідати не тільки про багатство навколишньої природи, про її красу та значення в житті людини, а й обов'язково прищеплювати почуття відповідальності за це багатство. Не тільки знати природу, а й любити її, берегти, примножувати — ось якою мусить бути ідея кожного природознавчого уроку.

Варто звернути увагу і на таке. У кожного школяра є близько десятка зошитів, але придивіться до них уважно: обкладинки пусті, голі. А чому б на них не друкувати заповідей про збереження природи? Маю на увазі не стандартні заклики, які вражають своєю бездушністю і казенністю, а дохідливі, проникливі, написані не тільки досвідченими педагогами, а й поетами...

Якось я мав розмову з одним педагогом. Він доводив, що у вік космосу, мовляв, не варто забивати дітям голови розповідями про озера, птахів, риб. Яка це помилка! Щоб довести хибність таких тверджень, досить навести тільки один факт. У дні свого перебування на Україні космонавт Попович попросив повести його до ставка, щоб порибалити. Павло Романович та його дружина

озброїлися вудками і за годину витягли кількох гарних коропців. Прощаючись з господарями зарибненого ставка, космонавт сказав:

— Добре я відпочив у вас, щиро дякую. Знаєте, літаючи над землею в космічному кораблі, я весь час думав про милу нашу землю, про її ласкаву природу...

І подумалось мені: добрі, напевно, були у Павла Романовича вчителі, які прищепили йому любов до природи, до рідної землі! Тільки той буде сильним і незламним у космосі, хто дуже любить нашу велику радянську землю, щедру і ласкаву матір, яка годує нас, одягає і робить щасливими.

Скарби природи не покладеш у сховища, не начепиш на них замка. Єдиний надійний замок, який захистить те багатство, має бути зроблений з найтривкішого матеріалу — з любові. Подбати про це мусимо ми, батьки своїх дітей.

Візьмемо ж своїх синів за руки, поведемо їх у царство природи, покажемо їм красу і велич землі, її дерева і квіти, гаї і луки, діброви і озера, навчимо своїх нащадків любити все це, оберігати, як найдорожчий скарб. Нагадаймо їм, що життя людське вічне, вічний наш народ. Після нас теж житимуть люди, і їм важко буде обійтися і без пташиного щибету, і без тихих вод, і без сплеску великої рібини на ранковій зорі.

Не даруйте своїм синам рушниць, подаруйте їм неціненний скарб — любов до прекрасного, до вічного і щедрого — до нашої рідної природи.

Мабуть, немає кращих вагів для людської честності, ніж ставлення до громадського добра. Це велична тема, і ми не раз будемо звертатися до неї, бо комунізм, окрім усього, — загальна і велика, чиста, мов сонце, справа.

У час розгорнутого будівництва комунізму кожен пагін, кожна тополіна, засаджений яр, зарибнений ставок, кожне соснове гніздо в піщаному ґрунті, червонястий дубець шелюги в степу, чорний корінь лози в прибережній баюрі, шпаківня і скверик біля шахти, очищене плесо річки і верейка молоденької сули, випущеної в Дніпро, — данина наших роботящих рук, нашої любові і честності на великий і багатий комуністичний стіл.

Треба, щоб ті, хто сьогодні шкодить природі, точно знали, що ми їх не пустимо за отой комуністичний стіл,

на якому стоятиме велика заповітна чаша, повна добра і достатку. Нехай стоять годі біля вікон, заглядають у наш дім, витрішки ловлять. Не пустимо!

VI

Ліси... Скільки добрих почуттів викликає у людини сама тільки згадка про зелені лісові масиви, про темний бір і сонячну березову галявину, про замріяну діброву чи явора, який схилився над водою. Народна мудрість так говорить про ліс: «Навесні веселить, улітку холодить, восени годує, а взимку гріє». Ліс — неоціненний скарб людини. Сосна, дуб, осика — це матеріал для будівництва. Дерево — наш друг і захисник. У сиву давнину, коли на рідну землю сунули татаро-монгольські завойовники, лісові хащі живими фортецями ставали на шляху ворога. Так було і чверть віку тому, коли до нас прийшов новий завойовник — фашист. Мало не за кожним стовбуром він бачив постать народного месника...

Ліс — це добрий врожай, повноводна річка, нова хата, цілющий клімат, благодатний дощ... А лісове сіно, гриби, лікарські рослини, ягоди! Все навіть перелічити важко... Чого тільки не виготовляють з деревини! З одного дуба, скажімо, можна одержати півтори тисячі метрів віскозної тканини. Якщо говорити точніше, то з такого дерева вийде 500 сорочок! От що таке дубочок...

Люди навчилися виробляти з деревини такі речі, без котрих не обійтися в сучасному житті. Це і оцтова кислота, і етиловий спирт, і сухий лід, і цукор... А глюкоза, камфора, кормові дріжджі, пластмаса! З сосни, смереки, тополі і клена виробляють шовк і целофан, електроізолятори і підшипники, целулоїд і кіноплівку, гребінці й картон, органічне скло і навіть вітаміни.

Потреба в деревині зростає з кожним роком. Розширення галузей промисловості — паперової, пластмасової та штучного волокна — вимагає великої кількості сировини. Якщо додати, що недавні війни знищили величезні лісові масиви, а потреби будівництва все зростають, то стане ясно, що винищення лісів у всьому світі відбувається досить інтенсивно. Вчені встановили, що за останні сто років загальна кількість посівних площ на землі

зменшилась на 23 проценти — знищення лісів призвело до виникнення пустель.

Земля українська вбрана у зелені шати, у нас росте всяке дерево. В той же час нам не вистачає своїх лісів. Понад дві третини потрібної нашій республіці деревини ми завозимо з північних районів Радянського Союзу. А ми могли б зменшити завіз, коли б засадили лісом всі пустирі. Адже на нашій українській землі може рости яке завгодно дерево, аж до субтропічних порід включно!

Для одержання сталих урожаїв кожна область повинна мати лісові смуги на полях, ліси над ярами, вздовж річок. А у нас є області, де лісів дуже мало, це — Одеська, Миколаївська, Кіровоградська, Херсонська та Запорізька. Держава дбає про нові лісонасадження, наполегливо просуваючи ліси у посушливі райони. Кожного року у нашій республіці висаджуються тисячі й тисячі дерев. На Україні створено десятки великих лісорозсадників, де вирощуються мільйони саджанців.

І все ж у нас є місця, де вирубується лісів більше, ніж насаджується. Потрібні якісь широкі, я б сказав, всенародні заходи до того, щоб за короткий час наша земля завітчалася новими дібровами і садами, гаями і лісосмугами.

До цих заходів належать і зусилля вчених та практиків, які допоможуть нам розв'язати лісову проблему, потребу у будівельному матеріалі.

За офіціальними даними, майже 30 процентів деревини залишається в лісі у вигляді так званих лісорубних відходів. Вони псуються, гниють, захаращують ліс. А це ж цінна сировина для хімічної промисловості! Тільки з одного кубічного метра деревини можна виробити півтори тисячі метрів віскозної тканини! Ось і маємо один важливий резерв.

Другим резервом, який набагато поповнить наші лісові скарби, є розведення швидкоростучих порід дерев. Відомо, що ліси ростуть довго, і не кожна людина, яка посадила дерево, може за своє життя скористатися з нього. У цій справі — вирощуванні швидкоростучих дерев — наша наука досягла добрих наслідків. Звичайну довгоростучу ялину можна змусити рости значно швидше, якщо її садити в природний для неї ґрунт. Селекція дає можливість створювати породи дерев, які ростуть у вісімнадцять разів швидше, ніж звичайні.

Перед лісовою промисловістю всієї країни стоїть, на нашу думку, невідкладне завдання. Маємо на увазі інтенсивне просування лісодобувних господарств у глиб північних масивів, де зосереджено величезні запаси лісу. Нам треба створювати там великі бази, які б не тільки добували сировину, а й здійснювали на місці її первинну переробку. Навіщо возити за тридев'ять земель колоди, коли з них можна на місці робити дошки, паркет, брус та інше? Це дасть величезну економію, вивільнить транспорт, зменшить втрати при транспортуванні.

Настав час подумати про замінювача деревини. З давніх-давен, з часів царя Гороха, у нас повелося так: паркан — з дерева, міст — з дерева, хата — з дерева... І це в той час, коли паркан з живоплоту набагато надійніший і довговічніший, а міст з каменю чи бетону куди міцніший і витриваліший, ніж дерев'яні мости! Або й про хату... Хіба хата, зроблена з саману чи з комишиту, не тепліша і не міцніша за дерев'яну? А декому подавай за всякого випадку дерево, бо без нього він і дихнути не може.

Практики вже давно запропонували дошки на клею — міцні, надійні. Для виробництва цих дощок використовують лісові відходи. Але виробництво таких дощок не налагоджено як слід, хоч вони й добре себе зарекомендували.

Ми можемо також добитись величезного заощадження деревини, підвищуючи строк служби дерев'яних споруд, скоротивши витрати дерева на опалення (в цьому нам допоможе газова промисловість).

Той, хто цікавився життям лісу, хто брав близько до серця його проблеми, його печалі, його майбутнє, той сьогодні може з повним правом заявити: я здоровлю себе ще раз! Наша держава покінчила з кричущою несправедливістю, яка полягала в тому, що в лісах наших було два господарі. Один господар — лісгосп — сіяв ліс, доглядав його, а другий — ліспромгосп — заготовляв деревину. Коротше кажучи, один сіяв, другий збирав урожай.

Тепер це — в минулому. Зараз у лісах один господар, один можновладець — лісгосп. Ця аббревіатура розшифровується так: той, хто господарює в лісі, той і деревину державі заготовляє. І як змінилися лісові порядки

після того, коли там з'явився один господар! Я не належу до тих людей, котрі з усякого приводу кричать: «Чудово!», але я сам бачив, що в лісах наших зараз порядкує не тільки зиск, а й обачливість: зрубав дерево, посади на тому місці нове.

Радує нас та обставина, що ми багато садимо нових лісів. Якщо надати слово цифрам, то вони виглядають так: щороку сто п'ятдесят тисяч гектарів землі вкриваються смарагдовим килимом нових посадок. Це значно більше, ніж насаджують за рік у ФРН, Англії, Італії і Фінляндії, разом узятих!

Зросла увага до природи — лісів і рік, садів і гаїв — з боку державних, громадських організацій, всієї нашої громадськості. В лісах і на ріках, біля озер і парків з'явився безкомпромійний і принциповий охоронець — «зелений патруль», своєрідний бастион на шляху бракон'єра, лиходія, здири. Відродилась давня народна традиція — вшановувати визначних діячів минулого створенням нових парків, дібров, гаїв. З'явився новий благородний почин — закладати парки сімейного щастя і парки для відзнаки інших видатних подій у житті людини. Так, на Волині, наприклад, вже існує парк молодят. Побрався з коханою дівчиною — посади на честь події кілька дерев. Цю гарну ініціативу варто підтримати повсюдно. Треба піти далі: вступив до інституту — посади дерево своєї юної мрії, закінчив школу — відзнач цю подію добрим ділом: посади тополю.

Кілька років тому в пресі порушувалось питання про створення у Києві парку під назвою «Місту на згадку». Мова йшла про те, щоб кожний гість нашої столиці, кожен студент, який закінчує навчання і вирушає на роботу в інші місця, міг би посадити на гостинній київській землі зелений пагін на згадку.

Чудова пропозиція!

Можемо із задоволенням констатувати, що, починаючи з 1967 року, в нашій республіці запроваджено вирубку лісу строго по розрахунковій лісосіці, тобто заборонено надпланову вирубку дерев. Працівники лісового господарства Республіки планують навіть зменшити в деяких лісах норму вирубки деревини порівняно з розрахунковою лісосікою. Ми це сприймаємо з радістю тому, що кладеться край антинауковому використанню наших лісових ресурсів, що зменшення вирубки означає повер-

нення боргу природі, яку ми у свій час безжально експлуатували.

Маючи у своєму розпорядженні такі захоплюючі перспективи, ми не повинні забувати, що у ставленні людини до живого дерева ще існують протиріччя і проблеми. У нас ще не зникло браконьерство, цей чорний карб лихого минулого. Трапляються випадки варварського ставлення до окраси землі.

В Обухові, Київської області, мені розповіли повчальну історію так званої «нічної» вишні.

Ніхто не знав, звідки вона тут взялась, така хоробра і одчайдушна: стала посеред вулиці, накинула на себе зелену габу, запишалась. Спершу на неї ніхто не звертав уваги, але згодом, коли підросла, звернули. Зупинялись перехожі і ахкали: «Ти диви, яке чудо. В пилюці росте. Чого доброго, ще й зацвіте».

І вона зацвіла. Скромно, боязко, ніби соромилась чогось: викинула одну-однісіньку квіточку рожево-білу, прозору, ніби з воску. Згодом та квіточка одпала. Всього кілька днів цвіла вишня, але й цього було досить: тепер шофери важких МАЗів не топтали її губатими шинами, а обминали, і скоро вулиця наче викривилась.

А вишня росла. Ніхто її не поливав, ніхто не розпушував під нею ґрунт, ніхто не обрізав сухих гілок. Вона стояла чепурненька, зібрана, міцненька, як та сирітка, що має золоті руки і мужнє серце.

Наступної весни вишня вразила все містечко — зацвіла. Ще ніхто, здається, не бачив такого буйного цвіту. Палахкотіла кожна гілка, кожна брунька. Мов соромлива дівчина, стояла вишня на дорозі і мінілася на виду — то рожевим полум'ям залетється, то білим. Ніби казала всім: вибачайте, люди, за мою красу — я ж така молоденька...

А потім, коли кожна квіточка перетворилась на ягоду і ті ягоди вкрились темно-брунатним смагом, людей біля вишні збиралося ще більше. Отак підходили і мовчки розглядали маленьке чудо. А вишня згиналася під вагою важких кетягів ягід. Все дерево було обліплене плодами, аж гілки схилились од тієї надмірної краси. Тоді сказала одна з жінок:

— Я під свої по десять відер щодня ллю, а такого поки не діждалась.

— Еге ж, — ствердила друга жінка і знічев'я повела

очима. — Он у людей які сади, зовсім поряд, а що в них? Вишні як вишні.

— Отак не тільки з деревом буває, — філософськи зауважив поважний чоловік у комбінезоні. — І з людьми таке трапляється. Одного бовдура і сметанкою підгодовують, і маслом щедро кроплять, і молочком напувають, пий — не хочу, але бовдур той як носив двійки з школи, так і носить.

Чоловік почав було розповідати про одного пасинка, який тепер водить реактивні літаки під самими зорями, а в дитинстві путящої сорочки не зносив, та раптом його перестали слухати: по вулиці сунула гарба. Людина накосила добрий пай сіна, склала його на гарбу і тепер везе додому. За паркани зачіпає, віхтики залишає на деревах, афішної будки мало не звалила. Ось терне колючим боком по цій юній красуні — згадуй лише як звали. Першою збагнула небезпеку жінка, яка «лле по десять відер під кожне дерево». Вона підняла дебели білі руки, крикнула:

— Куди тебе несе, куме? Хіба немає іншої вулиці?

І стала перед гарбою — рішуча, дужа, ніби вросла в землю.

— Повертай, Трохиме! — гукнув і чоловік у комбінезоні. — Бачиш, тут дерево... Не розминешся.

Трохим пошкріб потилицю, але таки звернув у бічну вулицю. Всі з полегкістю зітхнули і розійшлися. А наступного вчора знову біля вишні стояли люди. Чоловік у комбінезоні приніс три стовпці і три гарно виструганих планки, швидко обгородив деревце і гукнув до жінок:

— Ану, голубоньки, несіть мерщій кожна по відерцю води, поки я лунку змайструю!

Дерево полили, після цього ягоди ще тугіше налилися соком і листя враз позеленішало. І диви, ніхто, навіть малюки, не чіпали нестиглого плоду, ніхто й пальцем не зайняв деревце. Стояла вишня, вся залита світлом, чарувала людей.

Так поволеньки люди звикли до нічєї вишні, часто збиралися тут і говорили про все на світі.

Якось уранці, виганяючи корівчин на пашу, жінки побачили, що вишня лежить зламана. По ній пройшлися важкі автомобільні скати, потрощили огорожу, гілля, ягоди. Дерево вмирало, бо вже й листя зблякло, а червоний сік, видавлений скатами, запікся, ніби кров. І не було

сил таких, щоб повернути їй життя, оте нехитре життя, яке стало таким дорогим для цих людей. Жінки голосно проклинали недотепу-водія, на галас з дворів вибігли діти, а за ними дорослі. Стояли над загиблим деревом, мовчали. Хтось їх нагло обікрав, вони враз ніби стали біднішими, хоч і мали за огорожами гарні садочки та палісадники. Ні, щось у них відібрали таке, якому й слова не підбереш, яке й пояснювати не наважишся: І тоді, щоб стало якось ясніше і легше, чоловік у комбінезоні заявив:

— А це не наш, що не кажіть, не наш водій так утяв деревину! Не з нашого містечка, можу побожитися. Я то вже знаю своїх людей.

Останні слова він сказав суворо, авторитетно, якось навмисне підкреслено. Глянув в очі сусідам, пішов на роботу. Йшов і вперто думав про того лиходія, який завдав людям такої прикрості, шукав у думках його повсіх усюдах, бо дуже йому кортіло дізнатися, де ще живуть такі. Якби взнав, то пішов би до його хати і поклав до порога зламану деревину з пов'ялим листям. Поклав би її мовчки і пішов геть...

Мораль? Та дуже проста: усім нам треба виховувати в собі, у наших дітей пошану, любов, схиляння перед красою природи, бо тільки вона, природа, здатна заронити у людське серце зерно добра, естетичної насолоди від земного життя.

VII

Ми вже говорили про водну проблему, але з думки мені не йдуть оті наші маленькі річки, оті степові і лісові красуні, чие непомітне життя робить землю ласкавішою, а краєвид — прекрасним і незабутнім.

Велика наша любов до річки, до води. Покінчивши з службовими справами, ми рвемося на зелену заплаву, в обійми цілющої прохолоди річки чи озера! Не нами сказано: вода — це життя. Ще кочові племена в давні часи селилися біля річок, переважна більшість сіл і міст нашої країни розмістилися біля води. Народ оспівав річки, виливши словами свою любов до води, як символу життя. Хто не знає пісень про Волгу, Дніпро, Ворсклу, Десну, Трубайло (так в народі називають Трубіж), Рось, Ятрань? Від річок пішли назви багатьох міст і сіл...

Гляньмо на гідрографічну карту Радянського Союзу. Вона густо всяна блакитними жилками — то малі й великі річки. На території України їх тече понад 22 тисячі. Так звані «малі річки» рухають турбіни численних колгоспних електростанцій, дають воду для зрошення, сприяють розвитку тваринництва й птахівництва. А хіба вода для пиття, риборозведення — малозначущі речі? Жодна цукроварня чи інше якесь підприємство не обходиться без річкової чи ставкової води... А водне сполучення — цей найдешевший з усіх існуючих видів транспорт.

Річка в степу — це велика допомога хліборобові. Її вода живить посіви і трави, городи і сади. Річка, зрештою, позитивно впливає на клімат... Густа сітка малих річок — надійна перепона суховіям.

Як і все на світі, річка не є чимось сталим і вічним. Природа змінюється, набирає всіляких форм, часом і не бажаних для людини.

Вчені вже давно встановили, що річки міліють скрізь, в усіх без винятку країнах. Причин для цього багато, одначе найголовніша — винищення великих масивів лісу.

Ліс — надійний охоронець води. Без рослинного покриву міліє, замулюється річка чи озеро, вода швидше випаровується, зникає. У 1911 році в США (штат Колорадо) було проведено такий дослід: на двох ділянках ріки створили різні режими: біля однієї зрубали ліс, а біля другої залишили. Дослід тривав шістнадцять років. За цей час там, де ріка залишилася без лісу, весняний збіг води збільшився на 21 процент, у багато разів зросли наноси, ріка почала міліти. Сніг повесні на вирубаній ділянці танув швидше, вода безборонно рвалася до берегів, забираючи з собою пісок, рослинність.

Зменшення лісів, таким чином, призводить до того, що наші річки міліють. Чи тільки міліють?

...На карті в'ється тоненька звивиста голуба ниточка. Орієнтуючись по карті, шукаємо річку. Мій супутник — випускник університету — пристрасний рибалка, всю дорогу декламує великого Кобзаря.

Київським шляхом верби похилі
Три братні давні могили вкрили;
З Трубайлом Альта між осокою
Зійшлись, з'єднались, мов брат з сестрою.

— Пошукаймо, Володю, Альту! — кажу я. — Адже Тарас Григорович не даремно, мабуть, згадував про неї...

Вийжджаємо на прославлений Київський шлях, що веде до Переяслава-Хмельницького. Тепер тут пролягло блискуче шосе, але верб, про які писав Тарас Григорович, щось не видно. Питаємо у людей, чи далеко до Альти. Колгоспник Григорій Павлович Титаренко, похитавши головою, відповідає:

— Хіба можна знайти те, чого немає?

— Як так немає?

Невтомний Володимир декламує:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісти...

Григорій Павлович в тон Володимиру продовжує:

Щоб летіли круки з поля
Ляшків-панків їсти.

Він гірко посміхається і каже:

— Немає Альти, кудись поділась. Саме болото лишилось, та й те висохло, порепалось...

Разом з Григорієм Павловичем ходимо по полю, по зарослому болотищу, марно шукаючи слідів ріки. Володимир не вгамовується:

— Не може того бути, щоб ми не знайшли хоч клаптика річки... Десь же є вона!

Прощаємось з дідом і прямуємо далі.

— Альта, якщо вірити географії, впадає в Трубіж десь біля Переяслава-Хмельницького, — каже Володимир. — Гайда туди, напевне знайдемо...

У Переяславі-Хмельницькому зупиняємо молодицю.

— Альта? — здивовано перепитує вона. — Ви спитайте у старих людей, може, й знають. А я не чула такої річки.

Виявляється, молоде покоління навіть не чуло про знамениту Альту. Так, саме знамениту. Т. Г. Шевченко у своїй повісті «Близнецы» писав про неї: «На правому березу... знаменитої реки Альты расположен хутор старого сотника Сокиры...» І далі: «Берега Альты устланы зеленым высоким камышом так, что самую реку и не видно. Густые зеленые камыши разрезаются на широком пространстве группами широковетвистых верб и старых осокоров».

Вирішуємо розпитати про ріку в якогось діда, шістдесятирічний колгоспник з села Підварки Переяслав-Хмельницького району Михайло Андрійович Калюжний розповідає:

— Альта? Так її ж немає... Ще п'ятнадцять років тому я ловив у Альті карасів і щук, купався, а от тепер уже немає її. Не думав, що переживу я річку, біля якої народився і зріс. А от же пережив... Та й брат Альти — Трубайло щось міліє дуже швидко. Видно по всьому, мабуть, переживу і його... Ріжуть торф, висушують заплаву, мул повесні йде валом, заносить русло, забиває джерела... Знаєте, я вже хату поставив на тому місці, де колись котились хвилі Трубайла. Спочатку повесні турбував мене Трубайло, а це років три-чотири вже ні. Згасає річка, під землю йде, чи що...

Оце «вода йде під землю» ми чули в багатьох селах. Звичайно, вода в землю не йде, вона швидко навесні спливає розгалуженою системою річок і виливається в море. Річка Інгулець, наприклад, повесні скидає 79,2 процента води, яка проходить за рік, в першу половину літа — 9,0, в другу половину літа — 4,9, восени — 1,2 процента. В такі місяці, як серпень та вересень, річка залишається майже без води. Так само і з іншими річками. Весною Ворскла віддає 75 процентів запасу води, Хорол — 66,9. Це в середні щодо кількості опадів роки, а в багатоводні Інгулець скидає весною 82,1 процента, Ворскла — 92,9, Хорол — 78,3, Удай — 78,9, Сула — 66,4 процента.

Однак повернемося до Альти.

Як ми переконалися, річка справді перестала існувати. Залишилася від неї сама згадка. Та ще в старих картах збереглися рисочки, які засвідчують, що в цих місцях текла річка. Альта померла тому, що навколо неї були винищені ліси. Ще й зараз побіля колишнього русла залишилися урочища, які своєю назвою нагадують про ліси, що росли тут: Випалюване, Грабовилка, Дьогтарине, Смолярка, Гострий Дуб, Ракита, Мисників лісок... Тепер тут немає жодної деревини.

По обох берегах колишньої Альти розташовано немало сіл. Зникнення річки значно утруднило справи артільного господарства. Висихали городи, нічим було напувати худобу, перевелася риба... Колгоспники звернулися до меліораторів: порадьте, що робити. Київські

спеціалісти надіслали глибокомудру відповідь: сушіть болото на заплаві Альти.

Звичайно, колгоспники не стали сушити і без того пересохлий ґрунт. Потрібна була вода, а не висушені болота.

Якось восени в селах, що лежать поблизу колишньої Альти, колгоспники помітили низеньку на зріст людину в дебелимому дощовику і сірій косоворотці. Чоловік уважно оглядав річище Альти, щось вимірював, підраховував, записував у блокнот. Колгоспники питали:

— Що, будете сушити?

— Думаю, як би вам воду дати...

Тоді цього чоловіка всі почали навперебій запрошувати до себе в хату. Вода! Як вона потрібна колгоспові! Ви ж подумайте — запланували птахоферму, самих гусей буде більше тисячі... А качок скільки! Ця ж птиця без води не може. Та й рибне господарство треба організувати. Он сусіди скільки того доходу мають од проданої у Києві риби...

— Буде риба,— пообіцяв чоловік і поїхав. То був агроном Єфрем Федотович Іщенко. Після довгих шукань і роздумів Іщенко створив проєкт спорудження десяти ставків на колишній Альті.

...Разом з агрономом Іщенко їдемо у село Дем'янці. Відразу ж за високою греблею бачимо широке плесо. Густий високий очерет кидає зелену тінь на тиху воду.

Так, ставок справді широкий і довгий. На воді видно качок і гусей. Цікаво, у скільки обійшовся він колгоспові і який вже прибуток має артіль від води? Хочемо про це спитати у голови колгоспу, але він десь у полі. Тоді їдемо до сільради. Тетяна Тарасівна Астрахан, яка вже кілька років головує в сільській Раді, розповідає:

— Як ми билися без води! У нас же п'ятсот голів великої рогатої худоби, а ще коні, вівці. Якби не оці ставки — хоч плач. Тепер, бачите, яке роздолля. Сказано, своя вода...

Єфрем Федотович з приємністю ховає посмішку в темних очах. Та на мить очі його серйознішають.

— Чули, що розповідають люди про ставки? А скільки я натерпівся за них, скільки було прикростей... Що дадуть оті ставки для померлої Альти? Вони її не воскресять, але греблі піднімуть воду, наповять ґрунти,

підвищати рівень підґрунтових вод, задовольняють потреби колгоспів у воді.

Водні багатства нашої країни оберігаються спеціальним державним законом. У 1936 році Радянський уряд прийняв постанову про створення водоохоронної зони навколо річок та водоймищ. Ця постанова передбачала охорону передусім таких річок, як Волга, Дон, Дніпро, Урал, Двіна та інші. В ній йшла мова і про охорону лісів у Вінницький та Одеській областях, де існує особливо велика небезпека обміління річок. Постановою категорично заборонено вирубувати ліс у межах шести кілометрів по обидва боки Дніпра, Прип'яті, Північного Дінця і в межах 4 кілометрів по обидва боки Тетерева, Псла, Інгульця, Сейму; у межах 22 кілометрів заборонено рубати ліс по берегах Десни та Осколу.

Радянські люди — господарі свого життя. Ми повинні дбати не лише про себе, про сьогоднішній день, а подумати і про дітей своїх, і про внуків.

ЩАСТЯ І ПРАВДА ВІКУ

Ленін...

Вдивляюся в примружені очі, з хвилюванням і гордістю думаю про нього. Щоб звершити те, що він звершив, потрібно було віддати все життя. Скільки має історія прикладів, коли все, навіть велике і значне, життя, відане одній меті, не приводило до триумфу. А він зумів, він спромігся! Здається, віддано справедливій і грандіозній меті не одне життя, а кілька... В одній особі кілька життів? Навіть збагнути важко. А він таки спромігся і на це!

Маємо той рідкісний і надто щасливий випадок в історії, коли геній однієї людини злився з найбільшим ідеалом і правдою віку — з волею мільйонів знедолених.

Революційна хвиля, що охопила всю Європу і зокрема Росію, високо піднесла Леніна, а він ту хвилю скерував у надійне річище, націлив на штурм бастионів зла і неправди. Гасла, кинуті Леніним у розбурханий і страдницький світ, були такими жаданими і простими, що їх почули всі.

Сила справжнього вождя має і полягає в тому, що він бачить далеко і глибоко, що в його вченні є не тільки сьогодення, а й майбуття. Коли вчитуєшся, вдумуєшся в слова, сказані Леніним ще до революції, то помічаєш, що шляхи історії, визначені ним на багато років уперед, з дивовижною точністю здійснюються на твоїх очах. Мої сучасники мають виняткове щастя простежити думки Леніна, його передбачення, порівняти з тим, що тепер відбувається в світі.

Ленін глибоко вірив у талант трудящого люду, в його розум, які у сто крат помножаться при соціалізмі. Трудові та духовні звершення, якими пишається наша держава, інші соціалістичні країни, дають багатющу поживу для аналізу. Апологети світу визиску соціальної і національної нерівності свого часу на весь світ кричали, що вчорашні «куховарки» і «пастухи» не зможуть керувати державою, не впораються з економічними проблемами, знищать культуру і призведуть до занепаду

цивілізації... Після того, як ми індустріалізували свою країну, розгромили гітлерівський фашизм, після того, як ми першими підкорили космос, щось уже не чути балачок про це.

Стрічаючи великий ленінський ювілей, уся наша партія, весь радянський народ оглянули пройдений нами шлях, перевірили все, зроблене і намальоване на завтра, по Леніну. Кожен з нас може з гордістю сказати, що ми впевнено йшли по ленінському шляху, високо тримаючи його стяг. І в мирній праці, і ратному двобої з ворогом ми не розлучалися з Леніним, вчилися у нього, шанували його подвиг, його заповіді, завжди на наших устах було його безсмертне ім'я.

І тоді, коли нам було важко, коли ми змушені були, не зупиняючись, виправляти наші прорахунки, ми робили це по Леніну, по-ленінськи — безстрашно, одверто і чесно, як учив Ілліч.

Ленін...

Коли я думаю про нього, в моїй уяві оживає образ мудрої і навіки рідної, близької людини. Доля кожного з нас тісно пов'язана з його титанічною працею на благо людства.

Ти сьогодні громадянин великої соціалістичної держави — знай, що цю державу збудував і виносив біля серця Ленін.

Ти сьогодні перебуваєш у лавах народу, який прокладає шлях до оновлення всього світу. Ти — піонер найбільшої справедливості, яку називають ще правдою трудящих, — так знай, що твій шлях в історії позначений мудрістю і глибиною великого вченого-революціонера Леніна.

Ти сьогодні вільна людина, ти господар свого життя, ти господар держави, твого сьогоднішнього і твого майбутнього. Твоя земля і твоє небо, все, що оточує тебе, — навіки твої. Над тобою вже давно немає ні бога, ні царя, ні поміщика, ні фабриканта.

Твоя Радянська Україна, твій народ, твоя Батьківщина — це тобі дав Ленін, партія, революція. Будь гідний всього, що у тебе є, примножуй славу соціалістичної Батьківщини, і цим ти вшануєш творця твого щастя — Леніна.

Історія дала Леніна назавжди, його геній буде, мов те сонце, вічно освітлювати шлях нам і нашим нащадкам.

Це не сліпе схиляння, це свідома любов до того, хто віддав усе своє життя, весь хист свій і силу титанічної працездатності заради тебе, твоєї сім'ї, твого щастя і щастя всього людства. Людство завжди пам'ятатиме і вшановуватиме своїх великих синів, котрі прислужилися поступові, удосконаленню світу. Найперше місце віддаємо Леніну, бо він знайшов ключ до розв'язання головної проблеми віку — до визволення людей праці.

З Леніним — назавжди!

З його ім'ям — вічно!

Ленін — щастя і правда віку.

1970

Хочеться глянути у твої очі, в твою душу, в твоє серце. Сказати про тебе слово, чисте й незрадливе, адже коли говориш з матір'ю... Так от, твоє обличчя. Завжди де б я не був, де б не жив, коли заплющую очі, бачу образ матері: задумлива у вічних турботах про дітей своїх, ласкава й ніжна, уважна і закохана. І — чарівна. Як сонце! Подивися, глянеш раз — повні груди, повні очі тепла й сяйва.

Отака і ти, моя мати — Україно.

Доля дітей — доля матері. Щасливі діти — щаслива й мати. Пам'ятаеш той день, коли ми вперше почули грім з Петрограда? О, то був незабутній день!.. Тоді ти сказала синам і дочкам своїм: боріться, поборете! Благодатний вогонь російської революції осяяв наші обличчя. І почалась битва.

Україна визволяється — ці слова прокотились по всій землі. Так пролунав живий голос Леніна, звернутий до нас. І ми на повні груди співали незабутнє: вставайте, гнані і голодні...

Ленін указував шлях. Цим шляхом ми пройшли майже піввіку. І я пишаюсь тобою, моя мати рідная...

Я пишаюся з того, що твої сини й твої дочки, нащадки замучених геніїв твоїх — Тараса Шевченка, Архипа Тесленка, Павла Грабовського — захищають тепер докторські дисертації, керують комбайнами, варять міць-сталь.

Я пишаюся з того, що серед сім'ї найхоробріших, прозваних небесними братами, є і твій син, зоряний син України.

Я пишаюся з того, що Ленін, великий син російського народу, вивів тебе, Україно, разом з усіма іншими нашими народами, на шлях рівноправності і свободи. Я пишаюся з того, що існує на землі ця велика одвічна дружба російського і українського народів, дружба, скріплена кров'ю, загартована в праці.

Я люблю тебе, мати Україно, за твою щирю й незрадливу вдачу, за твоє душевне багатство, за чудову рису

твого нового характеру — почуття братерства. Інтернаціональне благородство — коштовність, яка належить тому, хто позбавлений почуття засліплюючого егоїзму, хто має здоровий глузд і ясний розум. Той, хто живе інтересами народу, народів і всього трудового людства, — має право пишатись собою. Я пишаюсь тобою, Україно, бо ти навів побраталася з народами-сусідами, бо ти щедра на любов і маєш за це любов усіх народів-братів. Якби мене спитали, яке найбільше багатство України мені до душі, я б відповів: багатство це зветься досить простим і часто вживаним словом — дружба. Уточню це стародавнім афоризмом: той, хто знайшов срібняка, то знайшов срібняка, хто знайшов друга — знайшов скарб. Скільки у нас друзів, скільки у нас скарбів!

Я люблю, Україно, твої чарівні пейзажі, твої землі й небесні видозміни — тихе плесо Дніпра і вечірні сутінки десь на озерах Переяславщини, діамантові степи Полтавщини і марево під Херсоном, ведмежу стежку Прикарпаття і хащі в гирлі Дунаю. Але є у мене ще одна пожива для душі — вогні дніпровських гідроелектростанцій, індустріальний оазис Запоріжжя, наземний і підземний світ Донбасу. Харків, Київ, Дніпропетровськ, Донецьк, Дніпродзержинськ, Львів — я можу без кінця й краю продовжувати цей пасаж — які це перлини соціалістичної індустрії.

Я люблю Київ — столицю моєї Української держави, золоту квітку моєї землі. Ніхто не зможе полічити барв Києва, елементів його привабливості й чарівливості. Київ робітничий, Київ студентський, Київ історичний... Є Київ незабутніх ландшафтів, є Київ подиву гідного майбутнього. Побуваєш в якомусь новому куточку столиці — чи то на Відрадному, а чи на Русанівці, — і в тебе натхнення на цілий рік!

Моя Україно-мати, моя найбільша любов! Ти обрала вірний шлях, підказаний Леніним, і здобула на цьому шляху, завдовжки у п'ятдесят літ, великі перемоги. Україна відродилась, змужніла, вона сягнула рубежів найвищої культури і світового прогресу. Все це нам дали Радянська влада, соціалізм, ленінська дружба народів.

Щасти ж тобі, моя мати, на твоїм шляху!

ТОСТ ЗА МОЛОДІСТЬ

З неба падає чистий сніг. Я ловлю його руками, набираю повні пригорщі, підношу до обличчя.

Сніг пахне юністю. Чистотою. Святом. Так, пахне! Я буду стояти на своєму навіть тоді, коли мені покажуть наукою обгрунтовану довідку про те, що сніг взагалі нічим пахнути не може... Чемно вислухаю заперечення і додаю: сніг пахне юністю. Чистотою. Святом. І якщо хочете — морем і сміхом.

Не сперечайтесь зі мною, а краще подивіться навколо — навколо повно, ціле море юного сміху, чистоти, свята. Веселими зграйками йдуть по вулицях молоді люди, студенти і метробудівці, токарі і шофери, мої ровесники по епосі, мої палкі однодумці і соратники по боротьбі за наші ідеали. Вони несуть на святкові вечірки свої баяни, магніфони, гітари. Сьогодні вони всю ніч танцюватимуть, співатимуть пісень, щоб завтра, коли сірий, волохатий від снігу ранок загляне у вікно, знову вийти на вулиці і святковим юним гамором і нестримним сміхом зайвий раз засвідчити, що юність є юність і що життя вічне.

У переддень Нового року, в цей морозний, святковий, обсіпаний пахучим снігом вечір не годиться говорити прописні істини — молоді не люблять прямолінійності. Крутий зліт культури народу, широка освіта і буквально тріумфальний розквіт науки і мистецтва зумовили інші слова, інші форми виразу, іншу глибину емоцій.

Хіба не так?

Наше соціалістичне суспільство найреволюційніше, і ніде так не турбуються про невгасимий вогонь новаторства, як у нас. Дух новаторства, дух революційності, шукань і щасливих дерзань буквально пронизує все наше життя.

Будівельник кладе сьогодні стіни кам'яної споруди не так, як клав учора. Робітник ламає зашкарублу, занижену норму виробітку. Хлібороб відкидає усталені традиції сівозміни, щоб більше родило. Раціоналізатор

придумує новий різець. Поет виношує глибший і яскравіший образ. Космонавт, імені якого ми ще не знаємо, прицілюється на одну з планет сонячної системи...

Той, хто гадає, що наша суворі і принципова критика на адресу формалістів від мистецтва означає поворот до старого і примітивного, глибоко помиляється. Шукати і дерзати — такий був у нас закон життя, таким він і лишається!

Вноситься тільки одне суттєве уточнення. Новаторство в марксистському розумінні завжди несе в собі добре начало, позитивний заряд. Якщо твій новаторський твір, пропозиція, захід, ідея спрямовані на добро, на радість людям, на щастя народу — слава тобі. Якщо ж ти ведеш до неслави народу, якщо ти забуваєш про сенс свого існування — служити народові, тоді ти скочуєшся в болото, і наш священний обов'язок сказати про це відверто і прямо.

У нашій країні багато почесних звань, та найпочесніше серед них те, де є означення — народний. Народний артист, народний художник, народний вчитель, народний поет... Є щось невимовно щасливе і величне в цьому слові — народний. Відомий французький поет Поль Елюар радив молодим: «Завжди намагайся проникнути трохи глибше в уявну таємницю слів — чи то в житті, чи в книзі».

Давайте ж глибше проникнемо в сутність поняття народ, народний.

Народ — найдосконаліший творець усього прекрасного на землі, народ — найвищий суддя і господар життя. Народ не можна перехвалити, як не можна перебільшити значення сонця для квітки. Він, народ, створив слово, окрасу людини, склав пісню, облагородив, любовно обробив землю, збудував красиві міста, дав назви усім на світі предметам і явищам, створив легенду і казку, на яких тримається творча уява, передбачив торжество правди трударя, оспівав і звеличив працю — кита, на якому тримається світ, навчив нас поважати чисте кохання і любити матір, своїм мужнім і беззавітним прикладом довів, що за праве діло народу і смерть — священна.

Терпеливий і добрий, він, народ, одягає і годує усіх своїх дітей — старих і малих, дістає з черева землі тепло і світло, щоб тепліше жилося на землі.

Отакий він, народ наш благословенний.

І коли я чую від якогось нерозумного молодого митця, мого колеги по роботі на широкій ниві мистецтва, про те, що народ не все розуміє, що він буцімто не доріс, щоб зрозуміти його, молодикові, пензлеві чи словесні хитросплетення,— мені гірко і соромно, боляче і гидко.

Я навіть згадувати про таких виродків у святковий день не хочу, я краще звернуся з дружнім словом до тих он гарних хлопців і дівчат, які йдуть на святкову вечірку:

— Друзі мої! Ровесники не за віком, а за героїчною і славною епохою.

Коли ви сядете за святкові столи, коли куранти проб'ють заповітну північ — вклоніться народові своєму, отому мудрому і доброму народові, який дав вам життя, збудував дім, де ви зараз гостюєте, виростив хліб, що на вашому столі, зробив вино, що іскриться у ваших бокалах.

Він, народ, вартий того, щоб йому вклонитися. Він вартий того, щоб усе своє життя, всі свої помисли і діла, мрії і жагу серця присвятити йому, тільки йому одному.

БЕЗСМЕРТНИЙ СОЛДАТ

Він здалеку був схожий на монумент. Стояв на високій дніпровській кручі і пив воду. Просто з солдатської каски. Гордо підніс голову, випростав дебелу статуру, примружив очі від насолоди і щастя.

— Солодка!

І засміявся. Так, він, Солдат, засміявся. Нечасто таке бувало з ним. Мовчазний і строгий, підтягнутий і замкнений, він умів приховувати почуття. Вперше не стримався, вперше зареготав біля Волги, тепер — біля Дніпра.

— Солодка, матері його ковінька! — крикнув він удалину і передав у чиїсь руки свою каску. Закружляла Солдатова каска, попливла в людському морі. Пив з неї росіянин, таджик, грузин, татарин, білорус. Усім, хто тут був поблизу, дісталось по краплині.

— Солодка!

Вода таки справді була солодка. До неї Солдат довго йшов фронтовими шляхами, через мінні поля, пробирався підземними переходами, біг у нічному тумані, в огні і морозі. Близько двох років йшов він, відвойовуючи у ворога метр за метром свою землю. Добрався аж до Дніпра, кинувся до синьої смуги, через піщані коси — до води. Набрал повну каску, вибрався на пагорб, крикнув:

— Солодка!

Він не лукавив перед світом, перед правдою. Хіба не правда, що рідна вода — найсолодша? Це сік землі, це снага і пам'ять. Про минуле і сьогоднішнє. Про дідів і батьків, які оцю землю перебрали і перетерли своїми чорними порепаними руками, які викорчували пні, посіяли зерно, перетворили дике поле в оазу. Запашні і солодкі плоди зросли на цій землі, про них дізналися за морями і океанами. Дізналися і полізли. Рубався Солдат за свою землю і з турками, і французами, і німцями. Навіть швед приходив його воювати — не вийшло. Із-за океану пробували збити з ніг Солдата броньованими ескадрами — вхопили облизня. Тоді знайшовся ефрейтор з маленькими чорними вусиками, тупнув рахітичною

ніжкою і пропищав: «Я покорю!». Напав вночі, коли наші люди відпочивали, напав зненацька, підступно, як і належить злодіям. Вдерся в чужий дім, вирішив свій новий порядок завести. Бачив Солдат той новий порядок — шибениці, концтабори, розбій, неволя, рабство, душогубки.

— Не буде по-твоєму, куцохвосте! — сказав Солдат і міцно затис чорні запечені уста. Оце лише вдруге за війну розтулив їх і засміявся. Сміявся і позирав на захід. Багато він, Солдат, утяв вогненного шляху, але до великого привалу далеченько — де той ще Берлін! А якщо далеченько до нього, то немає чого гаяти час — треба йти. І вже Солдат, навітавшись краєвидом і смаком дніпровської води, рушає до переправи.

Якщо наставити дашком руку над очима, якщо пильно вдивитися вдалину, можна побачити: біжить Солдат в атаку, рве «Східний вал» оборони Гітлера, рве і громить його дивізії, його танкові армії, його хворобливе честолюбство і пиху. Солдат летить стрімко, навально, як кара небесна, як вирок долі. Забарилися десь сапери, — не біда. Солдатові подають човни партизанські, славні дніпровські лоцмани і рибалки, старезні діди і безвусі юнаки женуть плоти на той, правий берег, де стоїть розтерзаний ворогом Київ, його, Солдатове місто, його слава і щастя. Стоїть Київ у димах, зводить до неба обгорілі руки, кличе до себе, манить, спокою серцю не дає. Б'ють по Солдатові ворожі міни, фіурер обкладає його з усіх боків снарядами, але Солдат живий, хоч і побитий, він дихає, він воює. Поклявся перед знаменом полка, що подарує матері Батьківщині на свято Революції ще одну радість — визволений Київ, поклявся і поклав собі: вмре, а слова дотримає. Вистрибнув Солдат з човника, вчепився в землю — тепер його й мертвого од неї не одірвати!

Двадцять три ворожі дивізії розгромив червоний Солдат, два великих фашистських військових угруповання — «Центр» і «Південь» — не могли зупинити його.

Як здійснення довгожданої мрії, як зустріч з невимовним щастям був для киян прихід рідної армії. Старий киянин поцілунком вдячності вітає Солдата. Вдивіться в обличчя того старика, того невільника, який побачив промінь свободи і ніяк не може стримати своїх почуттів. На його обличчі сліди горя і сяйво щастя.

Хіба і на чолі Києва не було слідів пережитого горя? О, скільки їх було тоді! Двісті тисяч розстріляних і замучених в гітлерівських катівнях киян, знесений з лиця землі Хрещатик, спалені, потрощені, знівечені парки і сквери, зруйновані історичні пам'ятники, запустілі, пограбовані заводи...

Партія, Радянська держава і народ доклали великих зусиль, щоб підняти Київ з руїн. Казковими кроками, ще не баченими в історії, йшла відбудова міста. Тепер не тільки ми, а й наші зарубіжні гості бачать окрасу нового Києва — наші нові житлові масиви і наше метро, мости через Дніпро і нові сквери, кінотеатри і Палац спорту, пам'ятники і стадіони.

Весь світ знає про досягнення киян в галузі матеріальної культури. Але не тільки цим визначається сьогоденне обличчя міста. Змінився духовний зміст життя людей, змінився, незрівнянно покращав побут, рушили вперед наука і мистецтво, освіта і дозвілля. Майже всі без винятку іноземці, які побували в Києві, в один голос заявляють: найбільше враження на них справили люди. Добре, зі смаком одягнені, впевнені, діловиті, веселі. Чи може бути більшою за цю похвала нашому рідному Києву? Я кажу — Києву, а маю на увазі наш, радянський спосіб життя, наш передовий суспільний лад.

Недавно мені довелося побувати в європейських столицях — Римі, Парижі, Афінах. Скільки ще там глибоких слідів війни! Розколені бомбами житлові будинки, понівечені парки, прикриті від людського ока яскравими рекламними щитами руїни... В італійській столиці в центрі Вічного міста я бачив будинок, у підвалі якого ще й досі лежить п'ятсоткілограмова авіабомба, а у відкритих всім вітрам кімнатах цього будинку мати колише дитину... Де ви знайдете хоч натяк про минуле лихоліття в Києві? За роки, які минули з часу визволення, наше місто змінилося до невпізнання. Та що змінилося, воно у півтора раза збільшилося, роздалося у всі боки, піднялось на кілька поверхів вище. Впорядковуючи, прикрашаючи і розбудовуючи свою столицю, ми дбаємо і про майбутнє. Хто може позмагатися з нами в галузі експериментального градобудування? В Дарниці росте житловий квартал Майбутнього. Це досить сміливий і натхненний експеримент. Його творці хочуть зазірнути у завтра і відповісти на основне питання віку: як повинна

жити людина при комунізмі. Якби я був поетом, я б написав про цей гарний почин поему...

Київ, Київ... Місто нашого щастя, мрії і любові. Скільки раз на своєму довгому віку Київ зазнавав смертельних ударів? Не полічити, не порахувати злигоднів, заподіяних місту його ворогами. Велика, героїчна і багатостраждальна його історія. Але кожного разу Київ воскресав, молодів і далі продовжував чарувати людей і весь світ своєю красою. Двадцять років тому воскрес Київ, його повернули до життя роботящі руки наших людей, воля партії. Жити тепер йому вічно без перешкод і лихоліття!

Наше місто безсмертне, як безсмертний народ, як безсмертний той Солдат, що на його честь кияни запалили вічний вогонь Слави.

1963

ВИСОТА

Спогад

Вночі мене розбудив редактор.

— Термінове завдання. Двісті рядків на першу по-
лосу про висоту 215.

Сну як не було. Я знав, що означало це завдання. Три дні тому батальйон капітана Замлинського ціною великих жертв захопив висоту 215. Гітлерівці протягом кількох місяців укріплювали ту висоту всіма можливими інженерними засобами, боронили вперто і довго, але Замлинський зумів вибити їх і в той же день був представлений до найвищої нагороди — звання Героя Радянського Союзу. Висота 215 панувала над центром фронту, вона мала для наших штабів виняткове значення. Це знав ворог, бо і вдень, і вночі бомбив висоту, бомбив ті укріплення, які сам будував. Одначе наш батальйон стояв міцно, капітан Замлинський слав короткі оптимістичні повідомлення, хоч ми всі знали, як йому там трудно.

— Вчора висоту бомбило сто п'ятдесят літаків ворога, — сказав редактор і закурив цигарку. Закурив і я. Редактор нервувався, він знав, у яке пекло посилає свого журналіста. — Там кожен наш солдат — герой. Покажіть цих героїв, а Замлинський хай напише сам. Без замітки Замлинського не повертайтеся.

Мотоцикл із погашеними фарами кружляє по численних кубанських степових шляхах, водій лейтенант Клещов знає дорогу добре. Незабаром ми вже були на командному пункті полку. Віддаємо свіжі газети, лейтенант Клещов залишається в полку, а я з провідником пробираюся до висоти. Он вона, висота 215! Уся осяяна ракетами, вся в полум'ї, вся на видноті. Гітлерівці поряд, вони навішують освітлювальні ракети і безугавно б'ють по висоті з гармат і мінометів.

Пробираємося виритими хідниками, спотикаємось, падаємо у воронки... Дихати важко — висота окутана порохом димом.

Поки добралися до бліндажа Замлинського, зійшло сонце. Хоч небо було чисте і безхмарне, однак сонце

ледь мріяло над висотою — його тьмарили дими бою. Здавалося, що зараз не весна, а глибока дощова осінь...

Капітан Замлинський схожий на гірського беркута: орлиний ніс, горда висока постава, широкі груди. Він увесь час віддавав якісь розпорядження, говорив по телефону, лаявся, кудись зникав, потім, повернувшись, знову припадав до навушників рації. Я сидів на земляній лаві, вкритій плащ-палаткою, роздівлявся просторий бліндаж, освітлений двома артилерійськими гільзами. У стіні біля входу — дзеркало, поряд з ним кілька кольорових фотографій німецьких кінозірок... Ага, та тут усе лишилося таким, як було при німцях: он лежать ящики з галетами, два термоси із супом, купа ілюстрованих журналів, кітель на кілку з погонами полковника СС... Не встиг полковник поснідати — перебив капітан Замлинський.

— Товаришу капітан, — утрете звертаюсь до вкрай заклопотаного Замлинського, — мені б хоч невелике інтерв'ю...

Замлинський одривається від навушників, бере мене за плече і виштовхує з бліндажа.

— Глянь, браток, яке інтерв'ю суне на нас із тобою!

Я глянув на небо — і прикипів на місці: зі сходу за сонцем пливла армада ворожих «хейнкелів». Вони йшли так густо і їх було стільки, що сонце ніби занурилось у хмару: велика тінь упала на висоту. А вслід за нею упали перші бомби.

Замлинський так само безцеремонно втяг мене назад у бліндаж, посадовив на лаві, підсунув до мене миску з гуляшем, сказав:

— Поснідай трохи, бо обідати не скоро будемо... — Він засміявся, лягнув мене по плечу і схилився над рацією. І саме в цю мить бліндаж з трьома надійними накатами колихнувся, настил став дибки, світло погасло.

Очуняв я десь тільки в обід. Лікар щось довго вовтузився біля моїх вух, з яких текла кров, щось говорив мені, але я нічого не міг розібрати. Білий халат лікаря відсунувся, і я побачив обличчя Замлинського. Воно вразило мене печаллю. Що сталося? Невже ворог захопив висоту?

Я, мабуть, викрикнув це своє запитання, бо капітан близько нахилився над моїм вухом і сказав:

— Ні, висоти їм не бачити ніколи! Загинули мої помічники, нас тільки двоє оце з тобою й лишилося в живих. Відкопали хлопці...

Я дивився на його забинтовану голову, а сам пригадував: у бліндажі було кілька офіцерів і солдатів. Та ще ординарець командира батальйону приніс якраз сніданок... Невже вони всі загинули? Капітан Замлинський вигукнув:

— Нічого не поробиш — війна! Та ти не переживай, полеж, скоро ми тебе відправимо...

— Інтерв'ю, — простогнав я. — За вашим підписом, на першу сторінку...

Замлинський посміхнувся:

— Дивні ви, журналісти, люди... Ну, та бог з вами, буде тобі інтерв'ю. Зараз напишу. А ти полеж, відпочинь трохи...

Я, мабуть, довго спав, бо, коли прокинувся, був вечір, у наметі сиділа медсестра і щось писала в журналі.

Я зірвався на ноги.

— Де Замлинський?

— Там, — показала вона на висоту. — Ось він вам залишив пакет.

Я зрадів. Пакет був великий — у таких відправляють важливі донесення, у таких пересилають цінні документи.

Я поклав його в планшет, заметушився.

— Куди? Вас відправлять у госпіталь, — сказала медсестра. — Так записано в журналі.

Я не сперечався з медсестрою, я просто вийшов з намету, відшукав лейтенанта Клещова і за кілька годин був уже в редакції. Підійшов до столу редактора і поклав перед ним пакет.

— Ось, сам капітан Замлинський написав.

Редактор розірвав пакет, витяг аркуш, прочитав і ахнув:

— Що ж тепер робити? Адже ми залишили місце на двісті рядків!

Я взяв з рук редактора аркуш і прочитав: «Висоту не віддамо ніколи. Замлинський». Оце і все, що написав командир батальйону.

Руки у мене похололи.

— Так вийшло, товаришу майор. «Хейнкелі»...

— Знаю, знаю, — сказав редактор суворо, — негайно в медсанбат, а це, — він подав аркуш метранпажеві, — а це крупним шрифтом під «шапку». Сторінку переверстати.

...Передивляюсь поживклу підшивку фронтової газети, ту, що вціліла. Спогади огортають душу. Який важкий, який тернистий шлях пройдено нашими воїнами від Волги до Берліна! Поряд з героями війни йшов скромний літописець історії — військовий журналіст, помічник партії, син народу.

1965

МОЯ НАЦІОНАЛЬНА ГОРДІСТЬ

Серпень на Україні видався теплий, сухий, ласкавий, не те що попередні місяці літа, коли над полями проходив циклон за циклоном. Радісно заблищали очі у рибалок, цієї численної армії ентузіастів, до якої належу і я.

На берегах Дніпра вниз від Києва з'явилися справжні полотняні містечка — поселення відпочиваючих. Уперше за дощове і вітряне літо по-справжньому вдарив на світанку судак, а в численних заводях і озерах закипіла вода від окуневого полювання.

Вдень 12 серпня у розпал спортивної боротьби, коли очі усіх моїх сусідів-рибалок були прикуті до поплавків та вудлиць спінінгів, ми раптом почули голос Левітана. Неподалік ішов пасажирський корабель, і гучномовець на верхній палубі посилав світові слова: «...На орбіту супутника Землі виведено космічний корабель «Восток-4».

У серці кожного з нас ще не вщухло хвилювання від учорашньої новини про безприкладний політ радянського космонавта Андріяна Ніколаєва. А тепер, затамувавши подих, слухали ми нове повідомлення ТАРС, і коли почули, що космічний корабель пілотує наш земляк українець Павло Романович Попович, на березі знялося щось невимовне. Літні і молоді люди, забувши про свої поплавки, стрибали в човнах, вигукували слова, сповнені захоплення і щастя, намагаючись передати по берегу хвилюючу новину. Незабаром хтось запалив багаття, рядом, за поворотом ріки, спалахнуло друге, і через кілька хвилин береги Дніпра освітілися тремтливим полум'ям.

Це було хвилююче видовище.

— Наш земляк у космосі! — ці слова летіли з уст в уста, в них вкладався величний зміст. Так, Україна могла з повним правом привітати себе: це її син, озброєний першокласною радянською технікою, проносився зараз у космосі, і всі континенти планети прислухувались до його голосу, аплодували йому. Я не боюся ска-

зати, що до звичайного почуття радості, викликаного перемогою нашої радянської науки і техніки, приєднувались і особисті, національні емоції. Адже всім відомо, що ще якихось 40 чи 50 років тому Україна в свідомості багатьох людей асоціювалася з волами, стріхами, повним бездоріжжям, бідністю, неписьменністю. Так було, і з цим нічого не поробиш.

Але потім була революція, багато років боротьби за технічний прогрес, за культуру й науку. Україна стала невпізнанною. Ні, не воли і стріхи, навіть не традиційний український соловейко, що співає в заростях калини, стали символом сучасної соціалістичної держави. На майбутніх виставках і форумах Україна має іншу емблему — космічні крила.

Ось у чому полягає моя українська гордість.

Коли я думаю про мого земляка, космонавта Поповича, я згадую Францію 1960 року, вечірній Париж, приголомшуючі вогні величезних вітрин універсальних магазинів. Так, французи пишаються своїми виробами, пишуться рекламою, неоновим освітленням, крикливо розкішно, призначеною для багатих іноземних туристів. Не заперечую, хороші вітрини, хороші в них вироби. В моєму Києві вітрини універсальних магазинів скромніші, а набір товарів у них, можливо, менш різноманітний. Але я хочу сказати — нехай не ображаються мої друзі французи, — що в сучасному світі, в середині ХХ століття, інша вітрина визначає обличчя прогресу. Ця вітрина — космос. На величезній світовій вітрині віку — вироби радянської промисловості, космічні кораблі, а цю вітрину освітлюють посмішки не живих манекенів, а радісні обличчя радянських космонавтів, що прокладають шляхи до інших зірок і світів для всього людства.

Понад 100 років тому великий українець Тарас Шевченко пророче сказав, що машина — чудо віку — пожере батоги, престולי, корони, а дипломатами і поміщиками тільки закусить. Надзвичайно точно і надзвичайно сучасно звучать ці слова! Мій світ — світ соціалізму — знищив батоги, престולי і корони, став на чолі людської цивілізації і прогресу. В цьому — моя національна радянська гордість.

Світ великий, але після того, як радянські космонавти Гагарін, Титов, Ніколаєв і Попович десятки разів

облетіли його на своїх космічних кораблях, він став меншим. Усі ми, люди різних країн і різних мов, раптом зрозуміли, що сидимо «на одній печі», яка називається Землею, і що доля людства неподільна, як неподільний мир.

Радянські космонавти, а серед них і мій земляк Павло Попович, своїм подвигом зміцнюють мир — найбільше благо людини, — і ось чому я такий щасливий і такий гордий, що не можу втриматися і кричу:

— Браво, Павле, слава тобі, мій земляче!

Гуло веретено, шуміла прядка, гупала ступа в кутку, похмурий зимовий вечір стояв біля вкутаного очеретом вікна, і вітер товкся на пустому горищі... Я міг би додати й таку деталь: мати, сідаючи до прядки, скидала свої руді шкарбуни, свої важкі чоботи, а малий син, висидівши цілий день біля вікна, нишком натягав їх на свої ноги і вибігав на сніг. Сніг і вітер, вечір і зоряне небо, замети, сині від зір, і простір. Це була ота єдина часинка, яку тобі дарувала доля, бо ти ж, босий, був ніби у в'язниці, у тій хурдизі, котру звали хатою.

Перекошені од часу саманні стіни, вогкі кутки, на покуті Миколай-угодник, пучечок засушених квітів, лампадка і одвічна, густа і вогка темрява, як той сум удови. І коли ти вже вхекаєшся по тих заметах, коли надивишся на зоряний світ, коли мати на мить зупинить свою прядку, тоді тобі дадуть манни небесної — миску потапців: намочених у воді сухарів, укривають рядниною і перехрестять, як і годиться перед сном.

Отак той син і зростатиме під шум прядки, аж поки його не поведуть на хутір, щоб найняти пастухом. Чоботи на покрову і паляницю зверху — твій скарб. Школа? То не для тебе, багато таких, як ти, не здолали шляху, впали посеред дороги, розчавлені неволею. Куди вже тобі! Крути хвости куркульським бугаям, випасай хуторських телиць, букар чужу ниву, якщо бог не послав своєї...

Мати ходила збирати чужі колоски, мати ткала чуже полотно. Мати могла зустріти у полі свого малого сина. Йй дозволялося випрати синову сорочку десь у ковбані, поплакати над ним, погорювати... Ой сину, мій сину, моя дитино. Пішла собі стернею, окутана вечірньою запоною степу, засліплена власними сльозами. Пішла, затужила, щоб полегшити свою душу, — залишила синові той гостинець: пасльону вузлик, дві маківки і спасівське яблучко, зароблене у сусіда...

І ніхто тебе не згадає, ніхто про тебе не подумає, бо ти ж степовий будячок, перекотиполе, бузина і раб

божий. Та коли підростеш, згадають, видадуть тобі сіру шапку і ветху шинелю, підпережуть казенним ременем і поженуть в окопи битися за царя і отечество. Чого тобі ще дати? Як повернешся, як вдасться повернутися хоч калікою, тоді ходи по цвинтарях та ярмарках, а то, коли маєш руки, гати молотком по бідняцьких підметках та підборах.

Отак склалося віками, отак, здавалося, буде завжди, поки сходить і заходить сонце.

Та ось ударив грім.

Грім завжди віщує добру днину і теплу землю, на якій зростає чудо-колос. Грім віщує весну.

Весна котилася не з півдня, а з півночі — життя лине на колесах закономірностей, і не вважається в ньому таке парадоксом. Грім ударив по холодних і похмурих палацах Петербурга, а його луна потрясла, сколихнула й саманні стіни сіл і хуторів. Грім мав одну особливість: він промовляв людським голосом. Той голос казав усім степовим Іванам і Грицькам:

— Підведись, поглянь на сонце — воно світить і тобі! Коли хочеш душевного зросту, дивись на сонце. Бийся за нього! Тобі з року в рік, століття в століття, кожної днини і кожного слушного і неслушного часу нашптували: «Ти ніщо, ти — бур'ян, ти слабкий і нікчемний походженням, манерами і розумом, корися!» Іване! Не слухайся того більше! Ти все можеш, людино! Ти на своїх дужих плечах трударя тримаєш світ, значить, той світ мусить належати тобі! Підведись! Час настав...

Посмутилися матері — сини сідлали коней. Мати завжди мати, але на цей раз ніби нишком, в душі, проказували: та світи ж ти їм дорогу, ясен місяць, угорі! Сини збиралися під стяг Леніна, адже це його громовий голос було чути у всіх видолінках і по всіх степових закрутах і моєї української землі.

Іване, Іване, тебе ще потім морочено домашніми та заморськими облудами, на тебе націлялися з лісових обрізів, з чужоземних гармат, шматували твою душу і твою землю, але не здолали, бо ти вже скуштував солодкої волі. І тебе вже не збити з обраного шляху. Великий народ-брат, з яким ти все життя ділив і щастя, і горе, приніс на будьоннівських зірках малинових полум'я волі. Отак поряд, в ратному двобої з лихом своїм і чужоземним, що сунуло на зловіщих танках і бро-

ньовиках, ти й побратався навіки з російським та іншими народами.

Східна мудрість каже: якщо ти знайшов срібняка, маєш срібняка, якщо ти знайшов друга, маєш скарб. У тебе, Україно, скільки тих скарбів! Ти зазнавала стільки руйнувань, стільки лиха! За інших обставин потрібні були цілі віки, аби якось вилізти з прірви. Плече друга — ось та могутня підойма, ось те чарівне зілля, яке гоїло твої рани, Україно. Твоя щедра на талант і поетичну уяву душа поповнилась незрівнянною квіткою — почуттям інтернаціональної солідарності.

Зростання наше було стрімким і навальним, як прибій моря. Храми науки і Палаці культури, метрополітени і лабораторії вчених, лікарні і дитячі садки в селах, гідростанції на Дніпрі і канали в степах Таврії та Криму, найвищий в Європі ценз освіти всього населення, світові рекорди валового збору цукру, соняшника, найкращі у світі тверді пшениці, найвищий в Європі видобуток сталі, чавуну, коксу, українська пісня в космосі — хіба перелічиш все? Усе це ми створили в єднанні з іншими народами нашого Союзу, у спільній боротьбі за спільні ідеали.

Той, хто хоч раз скуштував на своєму віку солодошів виручки безкорисливого друга, той знає, на якому міцному цементі стоять зараз нові Волгоград і Київ, Одеса і Севастополь, Ленінград і Орел. Немає нічого міцнішого на світі за цемент братерської дружби.

Наші ідейні вороги скаженіють від люті — найбільше їх бісить міцність і непорушність соціалістичного братерства. Та це нас і не дивує — фашист, націоналіст, пентагонівець просто не можуть повірити у те, що у могутнього древа нового світу таке міцне, таке крицеве коріння. А що коріння те міцне, крицеве, у цьому вже дехто переконався, як кажуть українці, на власній шкурі. Більш ніж сумний фінал оскаженілого скитника берлінського підземного бункера — тому історичний доказ.

Незабутній Самед Вургун, азербайджанський поет і щирий друг України, казав якось мені: «Коли я вперше побував у Києві і познайомився з киянами, я написав дружині: у мене тепер стільки друзів, що мені нічого на світі не страшно». Це велика правда! Ми можемо перифразувати слова славного поета і сказати так: поки наша соціалістична дружба міцна і непохитна, нам нічого

на світі не страшно! Стоячи міцно на граніті нашої єдності, тримаючи руку друга у своїй руці, ми здолаємо які завгодно перепони, труднощі, весело і безборонно пройдемо свій великий історичний шлях, викуємо такий манливий і чарівний світ прийдешнього, що нам вклоняться і внуки наші, і правнуки.

Український народ каже: немає нічого смачнішого за хліб. Погоджуючись з цим афоризмом, додамо: так, немає нічого смачнішого за хліб, покладений на великий стіл дружби! Смак цього хліба гартувався на вогні священного всенародого єднання, у ньому замішано пахощі свободи і взаємної злагоди та любові, затишку і впевненості.

У день свого національного свята Україна запрошує до свого столу, до свого хліба-солі всіх щирих друзів наших, братів своїх по долі, по величчї дерзани і звершень, по величчї ідеалів.

Хліб-сіль!

Як уклін душевній щедрості народів, як уклін великій дати, як уклін роботящим рукам і роботящим умам, як доземний уклін найбільшому багатству людини — братерській взаємоповазі і взаємолюбові!

Я любив Київ досвітній, Київ тієї вранішньої пори, коли сонце ще не встало, а місто поволі прокидається, випростуючи могутні рамена. Вулиці і площі пахнуть чистотою і тишею. В повітрі, у скверах і парках повисла ота манлива просинь свіжості, яка буває тільки в приморських містах. Київ полонила тиша і її рідна сестра — лункість. Цок-цок-цок. Обережно, ніби навшпиньках, цокотить по митому асфальту золота туфелька. Хто така? Звідки? Куди прямує оця білява Ярославна? Може, вона повертається з побачення, отого, що затяглося на всю весняну ніч, а потім — хто знає — і на все життя? Чи, може, дівчина поспішає на роботу — вона вихователька дитячого садка, їй час зустрічати своїх гомінких, дбайливо причесаних і вмитих маленьких людей?

Дніпро позіхає — до мене линуть його пахощі, його приглушений голос — то, мабуть, вирушає в рейс перший ранковий пароплав. Туга хвиля вологого повітря, сповненого аромату квітухих трав і лугового кореневища, прибоєм котиться по Хрещатику. Море? Та, мабуть, море, молоденьке, як оцей ранок, загадкове наше Київське море...

Гостинно розчиняються двері метро. Людей тут ще мало, але за якихось десять-двадцять хвилин сюди сипне людом. Проворний мотоцикліст з розгону зупиняє свою чорну машину, витягає пачку газет, кладе на столик кіоска.

Світлішає. Оксамит неба стає глибшим, розсувається виднокіл, тікають з парків і прилеглих вулиць, обсаджених каштанами, фіолетові тіні. Все навколо — повітря, небо, площі, високі вежі — сповнене якогось трепетного чекання. Сонце! Воно йде владно, як щастя. Воно запалює верхівки дерев, куполи старовинних і новітніх будов Києва, воно проникає у вікна, воно будить людей, зазирає їм у вічі, воно кличе до дії, до справ, до життя — усмінене сонце миру...

А було ж воно, наше сонце, задимлене боями, затьмарене горем і вогнем, димом пожеж і попелом згарищ.

Важко, неймовірно важко було пробитися до сонця, але ми пробились, змогли, здужали. Могутній торс народу не зігнувся, не зрадив. Весь обсіпаний трепетом натуги, діамантами гарячого поту, він, могутній торс народу мого, здужав! Радянський солдат, палений вогнем танків і гармат, вогнем розлук і невдач, бомбардувальників і фаустів фашистської Німеччини, розмахнувся на всю свою богатирську силу. Розмахнувся і вдарив по ворогові, ударив так, що луна того удару прокотилась по планеті.

Перемога... Відсвяткувавши великий день, ми оглянулись назад. Земля наша лежала в ранах, важкий чобіт війни розчавив міста і села. В руїнах і біді лежав наш красень Київ. Мстивий і жорстокий ворог спалив і пограбував понад тисячу промислових підприємств столиці України, знищив шість тисяч будинків... Ворог хав, що міг: крав запаси сировини для заводів і фабрик, вивозив історичні реліквії і українських дівчат, килими і сорочки, сало і навіть знаменитий український чорнозем. Пелька у нього була широка, те ж, що не вмещалось, що не могло бути вивезеним, — приміром, Успенський собор Києво-Печерської лаври, — віддавалось на поталу вогню і вибухівки.

Від кінотеатру до бульвару, від пекарні до скверу — все треба було піднімати з руїн. Таких руйнувань Київ не зазнавав ніколи за всю свою історію.

Закінчилась битва на полі бою, почалась друга — битва за життя. Життя поверталось у місто швидко — на допомогу українцям прийшли всі народи великого Союзу братерства.

...Я люблю дивитись в обличчя Києва ще й іншої пори — літньої місячної ночі. Пройдіться десь так о першій ночі по київських бульварах, хоча б по бульвару Тараса Шевченка. Місто відшуміло, вгомонилось, місто спочиває. Сплять трамваї, тролейбуси, тільки чергове таксі інколи блимне тобі, підморгне зеленим оком і зникне так же безшумно, як і з'явилося. Високі тополі, схожі на зелені свічки, стоять рівним строем, снують свої дівочі мрії... Я йду бульваром від Хрещатика, бачу мудре обличчя Леніна, потім — могутню статуру задумливого Шевченка, спиняюсь біля металевого Щорса, який вічно гарцює на своєму вороному коні. Шлях, вказаний Леніним, вимріяний Шевченком, шлях, яким з боями

Йшов Микола Щорс, — ось що значить для мене оцей бульвар!

Чарівне наше місто вночі. Воно не б'є тобі в очі ефектним освітленням, як це я бачив, приміром, у пишному рекламному Парижі, воно не кричить тобі в душу: «Збагачуйсь, купи, нагромаджуй, хапай проценти», воно манить тебе у мрію, воно заколисує тебе спокоєм і навертає на роздуми про творчість і про красу буття.

Київ... Старий і мудрий, мов бувалий воїн, юний і прекрасний, як оцей весняний ранок. Зібравши з усіх усюд барви землі і неба, добувши з глибин свого серця почуття доброти і ніжності, ти стоїш, мій Києве, навіки зберігаючи пам'ять про своїх хоробрих синів і дочок, які вистояли у впертому, страшному двобої з ворогом і перемогли.

Ти пишаєшся і тими, хто кладе на твоїх площах каміння, садить дерева, сіє квіти, приводить у рух верстати, створює машини і посилає в зоряний світ кораблі. Ти гордий і прекрасний, чарівний в усі пори року, в усі часи дня і ночі. Завидна, висока твоя судьба!

Стоїш задумливий, сповнений краси і тепла людських сердець, сповнений почуття власної гідності. Мов той корінь могутнього дерева, що сягає найбільших земних глибин, ти, Києве, живеш у наших серцях, як символ непорушного братерства народів, як символ тієї коліски, в якій гойдалося колись наше слов'янське єднання. Змінюється світ, на землі виникають інші, може, й більші за тебе, міста, але ти продовжуєш займати своє особливе місце в історії.

Я пишу роман. Трудно пишеться — заважає весна. То сонце пригріє так, що не всидиш у хаті, то перелітні птахи прокличуть у небі, виманять тебе на балкон, то дівтора зчинить на вулиці такий гармидер, що доводиться щільно прикривати вікно... От і сьогодні відкладаю перо, дослухаюсь: гомонять двоє. Він — герой мого роману, вона — весна. Записую все, що підслухав, і подаю на суд читачеві оцей весняний діалог.

Весна. Ти так довго мене чекав. І я прийшла. Коли довго чекають зустрічі, вона палкіша. Ти любиш мене?

Герой. Люблю. Весною прокидаються соки землі... Але я люблю вітер і дощ, бурю і заметіль, ясну днину і туман. Я люблю зорі, небо, землю, обрій. Схід і захід сонця, ранкову і вечірню зорю, іній, досвітні вогні, заграви степу. Яка б не була пора року — я радію. Навіть мжичка осені, понура і неквапна, мов нудьга, викликають у мене подив і захоплення.

Весна. Так, ти життєлюб, бачу, але поглянь-бо, яке у мене небо, яка далина, яка неосяжність.

Герой. Люблю небо, це всі знають... Та я син землі, і вона — найбільша моя любов. Навіть сокіл, пошугавши в небесах, знову повертається на землю, щоб набратися сил. Моя земля, як і небо, теж має свої зірки — кострицю і калган, березу і ломикамінь, вербену і дзвінець, горобину і меч-траву. Скільки на небі зірок, стільки у мене квітів. Кожна зірка всесвіту має свою сестру на землі. Ніби своє повторення, ніби свого двійника-світильницю. А серед тих світильниць землі — людина. Чудо і окраса природи. Я помічав, як зірки неба слали своїм земним сестрам тихе сяйво, яке нагадувало усмішку-привіт. Значить, і мені небо посилає знаки своєї приязні, симпатії. Значить, я дружу з небом, хоч залишаюсь сином землі.

Весна. Здавна люди знають, що я несучу на землю тепло і усмішки. Ти надто серйозний, усміхнися!

Герой. Я люблю сміятися, коли мені весело, мовчу, коли за серце вхопить нудьга, плачу, коли мені щемить.

Я син землі, а це означає, що я взяв усе, чим наділена наша прародителька. А наділена вона усім — і хистом, і нестримним сміхом, і сльозою, і щастям, і гіркотою. Я сильний її силою, я слабкий її слабкістю. Я дужий, бо завжди, з діда-прадіда, пив свою солодку воду, дихав своїм запашним повітрям. Їв свій духмяний хліб. Бувало, ділився з іншими шматком хліба. Обкладали мене муром блокади, щоб задушити голодом. Але я витерпів, бо дуже гордий. І якщо я не кожного дня посміхаюся, то у мене для цього є причини: на землі ще є фашизм, на землі ще мруть люди з голоду, а кращих людей віку — революціонерів — ще карають на горло.

Весна. Хто ти такий, чим займаєшся? До чого прагнеш? Розкажи, я прошу...

Герой. Я робочий чоловік. Половину свого життя я віддаю тому, щоб рубати землю. Крешу їй залізні груди, мене обсилає градом каміння, сипучими бризками вогню, а я стою твердо, бо такий у мене характер. Мене нелегко збити з ніг, багато хто пробував... Не вийшло! У мене міцні ноги, круті плечі, а душа лагідна. Зі мною можна говорити усіма мовами світу, я все розберу, хоч і не вчив чужих абеток. Тільки так — говоріть зі мною про добро. Добро на всіх мовах зрозуміле, лиха, — не приємлю.

Ще скажу — я з тих, кого народ підставляє під найважчу ношу в скрутну свою хвилину — в голод, війну, розруху. Я терпеливий і стійкий, все можу знести, все, окрім одного, — несправедливості. З давніх-давен кохався мій рід у правді, нею учинено тісто, з якого мене зліпили. Я віруючий, тільки вірю не в бога, а у найвищу правду життя — в правду робочого чоловіка.

Я люблю роботу. Без діла мені сумно і тоскно жити. Коли з моїх рук виходить якась гарна річ для людей, — я щасливий. Для чого мені руки, голова, моя кмітливість і вічний потяг до нового? А щоб творити для життя, щоб рухати його вперед.

А ще люблю товариство, гаряче і незрадливе, послане нам долею, щоб ми не забували мудрого правила життя: найсвітліший той дім, якого не обминають друзі. Коли через поріг мого дому перестане ступати нога друга, я відчую такий страшний біль у серці, що ляжу і вмру. Найбільша моя мрія — всесвітнє товариство робочих людей. Щоб ти, весно, прийшла швидше у кожному

хату, до кожної людини землі. Щоб принесла їм довгождану свободу рук і духу.

Весна. За гарні слова плачу теж гарними: ти молодий, чорнобривий, дужий. Хтось сказав, що молодість і весна стоять поряд. Скажи мені, чим ти незадоволений, проти чого воюєш?

Герой. Скажу. Досі я просто жив, а тепер *вчуся жити*. Виявляється, життя — мудра річ, складна штука. Ним можна і треба керувати, як літаком. Я люблю свободу, але не терплю хаосу. Хаос подібний до темряви — і там, і там людина ходить, мов сліпа. Я хочу ходити, розплющивши очі.

До смерті не люблю безсовісних людей. Ледацюг, бюрократів, спекулянтів, хуліганів. Вони — мої вороги. Є ще серед них один злодюга — задавака. Страшна річ зазнайство, воно інколи може збити з ніг і непогану людину... Дехто вважає, що найбільший гріх задаваки — часто вживаний займенник «я». Верхоглядство! Справа не в займеннику... Пушкін теж писав: «Я помню чудное мгновенье...»

Дивись глибше! Комуś дуже хочеться посварити молодих із старшими. Та не на тих напали! Дехто, правда, клюнув на ворожу принаду, якийсь молодик хизується, що у нього хода ширша, що у нього більше повітря в легенях. Розігнався, стрибнув аж через три сходинки — герой. А того й не пам'ятає, що першу в своєму житті сходинку переступив, тримаючись за полу старшого!

Бо як же можна? Ось я живу в хаті, складеній з теплого каменя, цей камінь вирубав і відшліфував майстер — терпеливий і працьовитий мій попередник. Він проклав шляхи, посадив ліс і поглибив ріки, перекинув через бескеття надійні мости, співучі дроти, придумав розумну машину, пройшов перший штрек під землею, постелив брук у містах, збудував пам'ятники і школи, виростив хліб і вино, написав мудрі книги і порахував усі на світі зірки. Хіба я йду по голій землі? Ні, ця земля обчовгана невтомними ногами моїх дідів і прадідів, їхні білі кості лежать у священних могилах Пам'яті, я ніколи не забуваю про них. Інколи мені навіть тоскно робиться на серці: а що, як колись знайдеться молодик, який, живучи після мене, не пом'яне мене добрим словом за діла мої? Ой, нелегко тоді лежатиметься мені у землі...

Народ мій долає нові гони майбутнього, отого, про яке ми всі мріємо. Комунізм стукає у наше вікно. Разом з народом йду я — його часточка мала, але така важлива, адже ціле складається з часточок. Хо́да моя гучна, на весь світ її чути.

Але не думай, весно, що я святий. Я — живий. Тільки мертвих записують у святі, я ніколи не буду святим, бо я безсмертний.

Отаким мене і приймай, весно. Іншим ніколи не буду, так і знай. І не шукай у мені рис винятковості — я терпкий, солоний, кострубатий, крутий на слово. Люблю гречану кашу з вишкварками, тараню і чарку при нагоді. Йди до мене, я тебе довго чекав, ти десь барилась, я люблю тебе, я тобі піднесу кухоль вина — за щастя, за квіти, за труд і любов.

Весна. Я чую тебе, я йду у гості. Ти — прямий, чесний, ти славно потрудився на землі — я несу тобі квіти і тепло сонця.

ДОБРИСТЬ ТВОЇХ РУК

Цього дня вітер був шалений. Він хапав дерева за буїні чуби і тряс ними так, що на асфальт, придорожню смугу падали пошарпані кетяги ще зелених крон. Була неділя, на трасі Київ — Ленінград, а точніше — на стародавньому Чернігівському тракті, вкритому тепер блискучим асфальтом, рухалося безліч машин. Кавуни і огірки, виноград і гриби, трансформатори і шифер, труби і розбірні будинки — все це добро пливло нескінченною лавою в обидва кінці. Поміж грузовиками прудко летіли легкові машини — то їхали люди на відпочинок в ліси, до озер і рік. А наша машина, розгойдувана вітром, невинно просувалась до Сосниці, поліського села, про яке зараз знає весь світ.

Було ще рано, сонце десь плуталося в звихреній стихії хмар, придорожні села і містечка відпочивали, але траса вже жила і дихала на повні легені. Цікаво, чи відпочиває вона коли-небудь? Ритм життя нашої республіки, як і всієї країни, настільки високий, що навіть у вихідні не згасає прудкий лет. Інерція руху така стрімка, що вже не існує сил, які б її уповільнили.

Ми їхали в Сосницю, на іменини Олександра Довженка. Десь за Черніговом, у шумовинні придорожніх насаджень, у шаленому леті і гомоні траси, ми побачили відкрити легкову машину, завітчану яскравими осінніми жоржинами. Здавалось, то не машина, а великий рухливий кошик з квітами... Посеред того квітування сиділи молода і молодий. Біле весільне плаття, щедрий набір стрічок, срібляста діадема на чолі у тієї, котра сьогодні найкрасивіша і найуśmieненіша на землі. Поряд з нею її обранець, смаглявий юнак у чорному костюмі, оздобленому традиційним бантом. Весільна машина летить по асфальту, а вітер зриває ще зелене листя і кидає під колеса, обсипає ним молодих.

На околиці Мени завітчану машину зустрічала шумлива юнача компанія. За старим українським звичаєм від молодого правили викуп за красуню, яку узяв у їхньому селі, було тут гамірно і дуже весело, вітряно і

молодо. Шофери машин, побачивши весільний поїзд, приводили у дію гальма, стишували рух і привітно махали руками молодим. Це був скромний вияв шани і величання тих, хто поклав від завтра йти в життя обіруч, множити рід свій і добро на землі.

А біля садиби Олександра Петровича в Сосниці вже було повно людей. З усього району, з усієї області, з столиці прийшли і приїхали сюди люди, щоб віддати шану людині, яку у всіх землях світу звать співцем краси і добра.

Тієї неділі я побачив в Сосниці чимало такого, що ніколи не зітреться з пам'яті, але найбільш мене вразили яблука, які лежали на землі в Довженківському саду. Вони лежали росяні і червонобокі, лежали густо, а рвучкий вітер продовжував зривати їх і сипати одне на одне, цілим шаром, отаким великим колом, що нагадує клумбу. Яблука були стиглі і соковиті, вони наче самі казали людям: беріть нас, покуштуйте, ми вирощені добрими руками того, кого ви зараз вшановуєте.

Я не знаю, чи зняли кінорепортери цей кадр у Довженківському саду. Я бачив, як знімали колодязний журавель на садибі Довженка, люльку в хаті, де колись колисали малого Сашка, навіть ступу, яка ще й зараз стоїть в сінях. Але мій зір приковували оті яблука, що лежали живими клумбами в саду. Я бачив, як один чоловік похилого віку підняв яблуко, дбайливо витер його і загорнув у хусточку. Можливо, він понесе з цього свята дорогий подарунок своїм дітям. А може, дбайливо добуде з цього яблука насіння і посадить його в своєму городі. Як би там не було, а люди брали по яблуку і хвалили їх, як дорогоцінний скарб. І подумалося тоді, що то не вітер, а сам Довженко трусить дерева, зриває стиглі плоди і вгощає своїх шанувальників...

Згадалась зустріч з Олександром Петровичем восени 1952 року в Каховці, коли він звіряв мені свою найзаповітнішу мрію — обсадити всю Україну садами. Фруктові сади, казав він, мусять бути всюди вздовж шляхів, великих і малих, біля річок і озер, в лісах... Так, в лісах, бо тоді наші ліси будуть ще ласкавіші, бо тоді ці ліси ще дужче любитимуть люди. «Я не тільки за достаток фруктів, а за достаток краси» — ось його слова.

Достаток краси... Гарно сказано! Це — благородний заповіт Довженка. За останні роки у нас в республіці

виникло чимало садів вздовж малих і великих шляхів. Це сади всенародні, такі, про які мріяв Довженко. Вони належать усім, як належать усім плоди з Довженківських садів у Сосниці і на студії художніх фільмів у Києві. Добрий і глибокий зміст закладено в простих словах — сади для всіх. Разом з нинішнім поколінням ці сади ввійдуть у комунізм, у те завтра, коли буде накрито великий стіл і на тому столі поставлять чашу достатку для всіх.

Реальним речам судилося впливати на людину значно сильніше, ніж тим, які існують лише на папері або в уяві. Громадські сади на Україні — це реальність. Вони вже шумлять густовіттям по обидва боки траси Київ — Харків, ваблять очі подорожніх вздовж тракту, що веде до Канева, на степових меридіанах Херсонщини і Миколівщини, біля річки Рось, біля Полтави, на Черкащині. Добра їм судилась доля — вони виховують у нас почуття спільності, колективізму, здруженості. Мабуть, жоден науковий трактат чи письменницьке красномовство не може зрівнятися з силою впливу живого результату діяння добрих рук — квітучого саду. Доступна для всіх краса володіє незрівнянними чарами високої демократії. У нас ще є сади, обнесені високими парканами чи колючою щетиною дроту... Але люди тягнуться жадібними і зачарованими очима до тих, які відкриті очам, всім душам, як відкриті всім вітрам придорожні насадження по шляху до Сосниці.

Пригадую, ще тоді, коли тільки приступали до насадження фруктових дерев уздовж траси, яка веде до Харкова і Москви, чулись остережливі слова: «А чи не знесуть ті фрукти разом з гілками?» Цього року я бачив, як густо вродили яблука сорту «циганочка» десь за Іваньковом, поблизу траси. Сотні, тисячі машин щодня гримотять тут губатими шинами. І що ви думаєте? На мое запитання місцеві колгоспники відповіли: «Та що ви! Ніхто й пальцем не зачепить!»

Ось вона, комуністична добрість і свідомість, якою ми можемо пишатись, про яку варто складати пісні і кінопоєми, наукові трактати і романи. Наш комуністичний ідеал здобуває права громадянства, перетворюється у плоть буття, у традицію, у звичай і в закон. І я знаю, як буде з урожаєм, вирощеним у всенародних садах: люди зупинятимуться біля дерев, увішаних плодами, брати-

муть яблучко і ховатимуть його в білу хустину, отак, як зробив це літній чоловік в Довженківському саду в Сошниці. Він покуштує це яблуко і повезе ще дітям своїм, щоб дізнались вони про незвичайний смак і аромат плоду, вирощеного добрими і мудрими руками.

І тоді кожен з нас не тільки у свято, а у звичайний будень, позначений прикметами свята, скаже спасибі великому сіятелю зерен добра і краси на землі — нашій великій партії, яка найголовнішою своєю турботою вважає піклування про добробут народу, про достаток матеріальних і духовних цінностей для всіх.

Будете десь у дорозі, погляньте навколо, прислухайтесь, як шумить сад, виплеканий ласкавими руками садівників. І в вашому серці примножиться сил і гордості за час, в який ми живемо.

1964

Підстережений змалку чорною згубою бідності, битий лихом і дяком, сто разів проданий донощиком, допитуваний жандармом і люто покараний Великим Тормосом, він, мужицький поет, пропахлий потом народу, невідьник дикої пустелі, кріпак і каторжник, дитя нужди і найнижчого низу життя, ось він палахкотить перед моїми очима золотом. Близкуче кружальце сонця випромінює тепло і вогонь великого серця, до ударів якого прислухається вік.

Шевченко в золоті!

Бачив його в граніті, лабрадорі, бронзі, а тепер — в золоті.

В шанобі і вдячності схиляю свою голову перед Революцією. Це вона, Революція, щасливий витвір ковалів і мужиків, дітей нужди і неволі, генія Леніна, відлила в золоті образ нашого Велетня.

Перших три лауреати Шевченківської премії...

Разом з усім народом здоровлю, міцно тисну руки лауреатам. Відчуваю в душі радість і заздрість. Добру заздрість: так заздрить комсомолец, поглядаючи на шолом космонавта.

Десь в голубій імлі юності чую грізні неповторні слова про корчувату голову Дніпра, одвічного ворога панства, бачу постать того чабана, що його Революція обрала за отамана. Ще й досі в уяві живе той молодий і прекрасний лицар, що упав з коня та й на білий сніг, реально відчуваю дух епохи, запах отого диму-димку, що, мов дівочі літа, слався на миргородському шляху першої української трактористки... А потім тугі хвили життя, симфонія сталі і ніжності, наш великий похід до мети, будівничий пафос п'ятирічок і над усім цим крилаті слова: партія веде!

Павло Григорович Тичина. Все життя — народові, пал серця творця — народові, думи і спів, труд і натхнення — йому, народові, безсмертному і чудесному ковалю всього, що є прекрасного на землі. Слово, добуте з глибин народних, гнучке і опромінене, зігріте кров'ю

серця, пісня, що була нам, мов хліб той, мов друг і в труді, і в поході ратнім, — такий наш Павло Григорович Тичина.

Кому ж, як не йому, першому серед перших прикоти до грудей оте золоте кружальце з зображенням Велетня!

Безконечний плін життя тим і прекрасний, що молодий крокує поряд з посивілим. За таким законом росте ліс, бо поряд з осокором стоїть модрина, за таким законом діє оспіваний поетами прибій моря — хвиля йде за хвилею. Я дивлюся на того, хто стоїть поряд з Тичиною, бачу задимлене сонце боїв, бите скло Златої Праги, усмішку волі, яку ми принесли народам з окопів грізної війни. І попереду всіх — Прапороносець, веселокий і хоробрий, нездоланний і вічний, як саме життя. Замріяний і схвильований, лукавий чи дотепний, терпеливий і непереможний у своїй жадобі до свободи, до гармонії буття, до слави розуму і честі — такий герой Олеся Терентійовича Гончара. Він, герой, не кохається у зброї, йому б і зовсім не бачити її, якби не лихо, що час від часу стукає у вікно нашого мирного дому. Чи не краще садити ліс, ростити яблуні, орати землю і кувати лемеші? Он яка у нас мила та щедра земля, умита сонцем, поійнята маревом.

Чи то маленька крихітка-новела, за якою можна ставити фільми або писати музику опери, чи то роман, завжди епічний, пройнятий мудрістю народного життя, юнацьким запалом і романтикою, чи то нотатки, економні, яскраві — всюди чується голос ширій і щедрий, совісний і поетичний голос Гончара. І все це тому, що письменник обрав собі добрих учителів — народ і його життя.

В плеяді перших лауреатів Шевченківської премії — наш заспівач, улюблений і замріяно-ніжний Платон Іларіонович Майборода. Наша доба співуча, мабуть, ніде в світі не люблять так співати, як у нас. Українська народна пісня ходить між людьми королевою, вона така владна і легкокрила, що я іноді думаю: важко, ой важко створити щось таке, щоб воно співалося після такого чуда, як «Карії очі»... А от же вміє Платон Іларіонович писати так, що люди співають його пісні не «після», а «до»... Аж ніяк я не протипоставляю одну пісню іншій — це просто неможливо. Я хочу тільки підкреслити,

що наш уславлений композитор володіє якимись щасливими чарами, за які йому так вдячний народ. Де він наслухався шепоту трав, де він узяв стільки тепла і правди, що його голос надає сили і солдатіві в поході, і матері, яка не діждалася сина з війни, і нареченій, що сумує за своїм милим, і навіть людині, прикованій недугою до постелі?

Все це багатство, всі ці чари дав йому народ, єдиний і незрівнянний творець, безсмертний майстер добра і щастя.

Ось вони — перші три. Їх знає і шанує народ. Їхнє слово і пісня бажані в кожній хаті, люди подарували їм куточок свого серця, а це — велика нагорода.

Є пісні, перед якими встають у шанобі, які кличуть до бою, на подвиг. Є й інші, такі, що тішать наше серце словом про любов і дружбу, зустріч і розлуку, мрію і поклик далеких гін мандрівки у царину спогадів. Одна пісня збуджує нашу уяву і бере в полон серце грімним, мов сполоховий дзвін, словом, інша — своєю задушевною мелодійністю.

Про пісню можна сперечатися — скільки людей, стільки й смаків. Незаперечним лишається одне: пісня — жива правда про старе і про нове. Таке визначення пісні належить генію Івана Франка, невтомному збирачеві золотих розсипів пісенної спадщини народу. Тезу Івана Франка легко перевірити життям. З глибин віків до нас прийшли пісні, в яких відбито правду життя народу — його волелюбність, працьовитість, схиляння перед чистим почуттям, мрію про краще майбутнє.

Так само можна сказати й про пісню наших днів. І тепер правда життя є єдиним мірилом довговічності пісні, як і всякого іншого твору мистецтва. Суворий, навіть грізний пафос пісні «Іде війна народна» вів нас на смертельний бій з фашизмом, а лірична пісня «В землянці» була тим живодайним вогником, що зігрівав наші душі в такі швидкоплинні хвилини фронтового перепочинку. Дві неоднакових пісні служили одній меті — вони зміцнювали наші душевні сили в боротьбі, і я не беруся судити, яка з цих двох пісень мала більше значення.

Лірична пісня...

Навколо цієї теми у нас точилося чимало суперечок. Я чув, як один критик казав: лірична пісня — це яблуко, а маршова — хліб. Я не можу погодитися навіть з таким поміркованим визначенням. Якщо вже вдаватися до порівнянь, то чи не краще буде сказати, що обидві пісні є для нас хлібом і сіллю, речами, які завжди ходять поряд і становлять найнеобхіднішу поживу для людини. Справді, хіба жива пісенна дійсність нашої доби не дає безліч доказів на користь цього твердження.

Ось передо мною книга вибраних пісень Платона Майбороди. Ця книга — щедрий дарунок композитора нашому народові, народові-піснетворцю. Взявши у народу мудрість і простоту, задушевність і правдивість, композитор створив пісні, які пішли в народ. Цей круговорот — щаслива ознака для творця, можна сказати, єдина ознака, яка говорить про їх довговічність. Ось широко відомі «Білі каштани», «Рідна мати моя», «Ми підемо, де трави похилі», «Колгоспний вальс»... Хто не знає цих пісень, написаних на слова Андрія Малишка! А поряд з ними живуть такі хвилюючі речі, як «Гімн братерству» (слова Максима Рильського). «Мир перемаже війну» — пісня на слова Тереня Масенка, витримана в темпі маршу і мужності. Пісні різної тональності, різного дихання, але служать вони одній меті — добру і щастю народу, його мрії і сподіванням. І всі вони зігріті одним творчим вогнем, отим чисто майбородівським ліризмом.

Про творчий «секрет» Платона Майбороди хочеться сказати докладніше.

Два роки тому я чув, як «Пісню про рушник» співали наші гості — американські студенти. Це було на Дніпрі літньої днини поблизу села Плюти, де розташовано табір відпочинку студентів Київського державного університету. По водній гладіні повільно плвли кілька човнів, з них лунала знайома пісня англійською мовою... Незвично було чути оце «Май оун мазе», що означало «Рідна мати моя»... Потім я дізнався, що цю пісню охоче співають у Франції, Канаді, Бразилії... Тоді ж подумалося: чим пояснити, що пісні Майбороди мають такі бистрі крила? У нас написано чимало пісень про людей праці, про героїв землеробства, Донбасу, індустрії, а от широкої популярності набули тільки пісні про Марію Лисенку, Марка Озерного та Олену Хобту... Я не хочу образити інших наших талановитих композиторів-піснярів, але ж то правда, що названі пісні співав і все ще співає весь наш народ... Недаремно ці пісні у свій час було відзначено Державною премією.

Але сьогодні ми будемо говорити про новий творчий доробок композитора. Причина успіху кращих пісень Платона Майбороди криється в близькості творчості композитора до пісенної спадщини народу, в щасливому єднанні слова і звуку, в правдивості голосу і до краю

щедрому серці, якому чужі фальш, наносна красивість, загравання з слухачем. Тут буде доречно сказати, що деяким нашим молодим композиторам і поетам, схильним до надмірної складності форми, вишуканого слова і звуку, варто подумати про шляхи до справжньої популярності. Хай подумують вони над тим, що майже всі ліричні вірші Пушкіна і Тараса Шевченка покладено на музику. Добрий то знак, коли вірш можна не тільки читати з насолодою, а й співати, і дуже лихий, коли вірш схожий на математичну задачу з багатьма невідомими.

Платон Майборода взяв собі добрих вчителів — Чайковського і Лисенка, Леонтовича і Ревуцького. Професор Л. М. Ревуцький був тим безпосереднім учителем і наставником, який вивів молодого композитора на широкий і світлий шлях творчості, відданої без останку народові, трудящим людям, майстрам усього прекрасного на землі.

Популярність пісень Майбороди не потребує спеціальних доказів і свідчень, бо найкращим свідком і суддею є народ. Одначе хочеться навести кілька фактів, що мають, як мені здається, широкий інтерес. Я міг би розповісти про те, як трудящі Дніпропетровська звернулися до композитора з проханням написати пісню про їхнє місто, як потім надійшов лист з сотнями підписів, в якому вказувалося, щоб та пісня обов'язково «була хорошою». Я міг би розказати про хвору стару матір з Москви, яка перед смертю написала вірш-заповіт своєму єдиному синові і попросила композитора покласти його на музику... До цього можна було б додати цікавий випадок з посилкою на ім'я композитора, де виявився вишитий рушник з теплими словами подяки за пісню. Надзвичайно багата пошта композитора, яка ще матиме своїх дослідників-музикознавців, дала б нам зайві докази глибокого проникнення його пісень в найширші маси трудящих не тільки нашої республіки, а й усього Союзу. Однак я обмежуся вибіркоvim цитуванням лише одного листа.

«Пише вам Мошенко Марія Федорівна. Після 46 років трудового життя я тепер персональна пенсіонерка, скоро мені мине 70 років. Війна відняла у мене сім'ю і залишила на старості зовсім самотною. Здоров'я погане — оперували обидва ока, доводиться берегти зір і мало читати. Єдине, що лишилося мені в житті, — це музика.

Слухаю радіо і свій електропатефон. Більше за все люблю українську музику і співи. Маю багато пластинок з українськими піснями, але з вашими творами немає жодної... Коли я слухаю по радіо ваші твори «Рідна мати моя» чи «Київський вальс», то мені здається, що я переселяюся в якийсь незвичайний світ, сповнений блаженства чудової музики... Коли у нас показували фільм «Літа молодії», я ходила дивитися і слухати його дев'ять раз, слово честі...

Час біжить, мені вже лишилося зовсім небагато жити, і так хочеться в ці останні роки мати щастя послухати вашу музику. Здається, що, коли настане час помирати, я з легшим серцем попрощаюся з життям, якщо зі мною буде ваша музика...»

Цей лист нагадав мені передвоєнні роки, коли ми так натхненно співали про пісню, яка допомагає нам будувати й жити. Так, хороша пісня допомагає жити й боротися, зводити сонячні міста і засівати неозору цілину, споруджувати домни і рости сади. З бойовою, задушевною піснею ми ходили в ратні походи, захищаючи рідну землю, з піснею ми визволяли братні народи з фашистської неволі, з піснею наш прославлений син Юрій Гагарін літав у космос. З хорошою, щирою піснею ми зараз натхненно зводимо світлий дім комунізму, і мені приємно зазначити, що не одну таку хорошу пісню подарував народові мій земляк-полтавчанин Платон Майборода.

Це була добра робота. Вставали о сьомій, вибігали на росяний двір робити зарядку. Півгодини шаленого бігання, присідання, вивертання суглобів — і я вже сідаю на траві, вкрай знесилений і захеканий.

— Досить, — каже поблажливо Малишко. — Тепер закуримо.

Після перекуру йдемо снідати. Каву варить сам Малишко. Це особлива кава: вогненна, густа, мов дьоготь. Хтось з товаришів сказав, що то не кава, а термоядерний напій.

Малишко наливає собі чашку кави, несе в свою робочу кімнату. По дорозі на другий поверх питає:

— Може, затопимо?

— Бальзак любив працювати в нетопленій хаті...

— Ні, затопимо. Не люблю холоду. Все життя тягся до тепла, до вогника. Не завжди знаходив його, але тягся й буду тягтися. Вогонь — символ прекрасного. І — прозорість. Чистота. У відносинах, у творчому задумі. Щоб усе було видно і ясно. Не люблю мудриків: накрутить таке, що й чорт не добере. От у Шевченка прозорість! І — чесність. Потрясаюча чесність. Напишу триптих про Шевченка. Кіно. Високо над землею — Кобзар. Стоїть весь у хмарах — розмовляє з світом. Хіба він не був виразником найбільшої людської справедливості — свободи, рівності, дружби? Ми ще не до кінця осмислили роль Шевченка у світовій історії. Зводяться на власні ноги народи Африки, Азії, Латинської Америки. Гнівне слово Шевченка — на знаменах революції. І на запечених устах конголезця — слово Шевченка.

Він натхненно розповідає сюжет трьох новел майбутнього поетичного кінотриптиха, а я жалкую, що не знаю стенографії: записати б оцей вибух пристрасті, фантазії, художньої уяви — і триптих готовий.

...Малишко читає тільки-но написане:

Так захотілося діду вмирати,
Груди прикрить руками дубовими!

А все животворне стелилось по сліду.
Просило, кричало:— Вставайте, діду!
Нате вам неба й вітрів у гони,
Нате вам посмішок три мільйони!

— От який дід вийшов у мене,— каже Малишко.— Встав, прорік: «Що ж, коли треба, й пожити можу!» І не вмер... Розумієш, написав про любов до життя. Любов до життя. Недавно читав, що Швеція займає перше місце по кількості самогубств. Тільки у 1959 році там отруїлося, повісилося, застрелилося 1350 чоловік. Страшно подумати. І знаєш, яка причина? Лікарський висновок: смуток. Звідки він? Та це ж відсутність любові до життя. А от мій дід...

Увечері приходять гості. Малишко радіє, мов дитина. Першим переступає поріг Василь Минко.

З'являється Василь Швець.

Починається розмова про творчість. Кожен читає написане сьогодні. Читає нове й Малишко.

«Дід» схвалюється усіма присутніми.

О дванадцятій гості розходяться. Починаємо читати. Минає якихось півгодини, і раптом — пирхання автомашины біля воріт.

— Татари! — гукає Малишко і біжить вниз.

«Татарами» звемо несподіваних гостей. Вони часто завертають з траси «на вогник», входять у хату, випивають і з'їдають все, що у нас є.

...Другого дня рівно о третій (до цього часу заборонено всілякі розмови і справи, окрім творчих) Малишко гукає:

— Привіт прозаїкам! Слухай, що я написав.

Читається вірш про молоду, яка так чарівно закликала всіх на своє весілля.

— Подобається? Якщо так — тобі присвячую. На згадку про наше бурсацьке життя.

Увечері дивимося кінофільми по телевізору. Малишко переживає за героїв, які страждають, а сам (бачу по ньому!) сторожко дослухається: чи не заверне «на вогник» якась «татарва», чи не рипне хтось з гостей дверима. Боїться цієї «татарви», але й жити без неї не може.

Пізній вечірній дзвінок по телефону.

— Уявіть собі на мить таке: ви в зоні одвічної тиші. На вас падають з неба качки, лебеді, гуси, а ви стоїте і не ймете віри. Як у казці. Як у кіно. Підходить?

Дзвонив редактор з кіностудії науково-популярних фільмів. Пропонував договір на сценарій кінофільму про природу. Точніше — про українські заповідно-мисливські господарства.

— Побуваєте на всіх відкритих і закритих резерваціях, побачите все, що у нас є, наберетесь вражень...

З досвіду я знав, що кіно — міцний горішок, але ж така тема! Я не міг лишитись байдужим. Я погодився.

І ось — зона одвічної тиші. Одвічної?! Та ні, це перебільшення. На всій планеті не знайдеш куточка, де б не походила людська нога. Все відкрито, пройдено, взято на облік. Тим більше у нас, адже ні диких пустель, ні незайманих баз не лишилося з тих часів, як капіталістична анархія визиску скарбів природи панувала на всій нашій землі. Лише після Жовтня за ініціативою В. І. Леніна наша держава взяла під свою охорону уцілілі місця первісної природи. Озброївшись авторучкою і записною книжкою, я помандрував на південь республіки, розшукуючи заповідні місця. Я добирався до них на великих і малих літаках, на автобусах і автомашинах, на катерах і моторних човнах. Переді мною відкрився новий світ — світ недоторканості, справді абсолютної тиші, великої краси і незабутніх вражень. В Криму я бачив благородних оленів і завезених з Корсіки муфлонів, цілий день ходив по степах фазанового господарства. Холодна гора, ловив форель в гірських потоках, збирався на голі, спечені сонцем гори, ахкав, спостерігаючи, як ширяють під самим небом орли. Потім я сів на маленький, «районного» масштабу літак і добувся до берегів Азовського моря. Острів Бірючий вразив мене своїм таємничим походженням, багатую фауною, прозорими і теплими замілинами, розмаїтістю рослинного світу.

Потім була зустріч з Лебединими островами...

Є в Чорному морі закуток, забутий, як то кажуть, людьми і богом. Море дозволило собі таку примху — нагорнуло в тому закутку, віддаленому від шумних пляжів і людських осель, чотири невеликі острови з піску, ракушнику і рослинності. Грунт крихкий, йдеш по ньому, ніби ступаєш по перині. Буйні очерети, ситняг, ковила. На островах заборонена будь-яка господарська діяльність — тут живуть лебеді.

Читалося в стародавніх книгах: лебеді заселяли колись майже всі береги Дніпра, зустрічалися вони і на заплавах менших річок в степовій частині України. Потім лишилися тільки в гирлі Дунаю та на оцих ось чотирьох маленьких островах. Однак людина й тут знайшла птицю. Ще п'ятдесят років тому людина вперто переслідувала лебедів, ловила їх сотнями, видирала яйця з гнізд... Поединок був нерівний — лебеді перестали гніздитись на островах, почали обминати їх десятою дорогою. Біль, образа, завдані птиці, були такі дошкульні, що лебеді летіли аж за Урал, в тундру, аби тільки подалі від ненаситної і злої людини. Та ось острови взято під охорону. Ніби й віриться, і не віриться розумній птиці... Тихо навколо, ніхто не стріляє, ніхто не ганяється за птицею на моторних човнах... Але — боязно. Інстинкт підказує — пильнуй, не вір!

Слухаю розповідь егеря, а сам думаю: який конфлікт! Яка трагедія! Людина визнала за лебедем право вважатися еквівалентом краси, вірності, поетичності. Поети, композитори, живописці створили незабутні мистецькі шедеври, народ полишив чимало легенд про цю дивовижну і чарівну птицю. І — переслідування, вперте і жорстоке. І заплатила людина за це дорого — їй перестали вірити.

— Ми повернемо цю віру до людини, — каже мені егер. — Ось-ось лебеді почнуть гніздитись на наших островах.

Як легко втратити гармонію у природі і як важко відновити її, — подумалось. Треба всім розказати про цю лебедину історію, хай знають. Для оглядового фільму цього матеріалу забагато, адже це спеціальна тема, варто подумати про книгу. Так і назвати її — «Лебедина пісня». Ні, не годиться, бо, коли тобі скоро за шістьдесят, можуть подумати, що це твоя остання книга...

«Лебедині острови»? Думки зароїлися. Молодий егер розповідав про лебедів, я дивився на його засмагле обличчя, на обвітрені, вигорілі брови, а сам думав: ось ти розповідаєш мені про птицю, про її характер, історію. А сам ти який? Хто ти? Як сюди потрапив? Що тебе привело в глухий куток нашої землі? Як тобі живеться серед одвічної тиші?

Обережно розпитую. Він змовкає. Він давно живе тут, на островах, він звик до безлюддя, до тиші. Я кажу:

— Отут би поселитися на літо, написати роман...

Він посміхається:

— За півмісяця зачахли б... Труднувато нам.

Його таки вдалося сколихнути, цього впертого мовчуна. І він розказав усе про себе. Не буду переповідати зміст всієї повісті «Лебедина сага», скажу тільки, що стояти на сторожі краси природи не легше, ніж рубати вугілля в шахті. Тут теж пролягає лінія боротьби добра із злом. Тут теж відбуваються круті поединки, двобій з лиходіями, названими браконьєрами, тут, як і всюди в житті, схрещуються жадоба і великодушність, недалекоглядність і мудрість, патріотизм і дрібна душа обивателя. Отой обеліск на честь загиблого охоронця природи, який описано у моїй повісті, не вигаданий, а реальний. Він є і у фільмі, знятому за моїм сценарієм. Зараз цей фільм демонструється в кінотеатрах під назвою «Нам і нащадкам».

Все йде на краще у цьому світі. Міняється на краще і людина. Не будемо забігати наперед, скажемо так: ще не все здобуто, але маємо вже чималі перемоги. У ставленні людини до природи, мабуть, як ніде, видно, чого ми досягли в створенні нового, соціалістичного суспільства. Коли у людини з'являється почуття відповідальності за всенародне багатство, вона вже переступила якийсь щабель у власному вдосконаленні. Треба знати, що одвічні хижачькі інстинкти — хапай, бий, тягни, споживай — одні із найтривкіших.

Признаюся щиро: важко мені було працювати над невеличкою повістю «Лебедина сага». Лебеда не спитаєш, чого він так розсердився на людину, чого він так боїться нас... Нелегко було заглянути в душу молодого егеря з Лебединих островів... Треба було відшукати і перечитати всю літературу про лебедя... Окрім того, краса природи не існує поза життям людини. Її біографією,

її вподобаннями і прагненнями. Перед державою, перед кожним, хто вболіває за долю природи, неминуче постає проблема: гаразд, заборонимо полювання, риболовлю. але... Людина не може жити без того, щоб не помилуватись тихими водами і ясними зорями з рушницею чи з вудкою у руці... Треба знайти золоту середину — гнучку і мудру. Якась сувора постанова чи літературний осуд можуть бути не дуже й популярними. Та саме життя, віра в життя, бажання досягти кращого для всіх змушує говорити людям правду, інколи жорстоку і, може, непривабливу. Іншого виходу немає.

Повість «Лебедина сага» — моя сьома книга про природу. Не мені судити про її вади чи здобутки. Про це хай скаже читач. Я ж можу сказати лише таке: як у цій повісті, так і в попередніх книгах я намагався пробудити людську думку, нагадати про невідкладну проблему взаєморозуміння між людиною і природою, нагадати стару, як світ, істину про те, що природа не ворог, а твоя мати-годувальниця, а ти її дитя.

1970

Проїжджаючи лісом, що тягнеться понад Десною, я зазримітив березовий гай. Стояла осінь, дерева ще не скинули листу, хоч, правда, перша данина часу — легкий золотий покрив на ще зеленій траві — підкреслювала, що тепер уже вересень. Ласкаве осіннє сонце струменіло з високості, густе мереживо золотих плям гоїдалося, котилося по землі, аж стояти було важко, ніби на кораблі в бурхливому морі.

Чарівні ліси на берегах красуні Десни! Однак оцей березовий гай серед похмурого пасма сосни просто вразив мене. Така несподівана зустріч інколи повертає людину до часів молодості і здатна примусити серце битися частіше...

Ледве чутне тремтіння дрібного листу, сонячна купіль, срібні струни павутиння, білі колони беріз говорять твоїй уяві, що ти входиш у величний храм Природи. Дихати легко, манить кудись іти, щось діяти. Мимоволі пригадується, що древні люди поклонялися і лісу, і сонцю, і вітру. Справді, як не поклонитися такій витонченій красі і такій величі земного життя!

Поволі око звикло до мінливих фарб гайка, тепер я вже помітив не тільки фантастичні сонячні промені та білі шеренги стовбурів, а й те, що в березовім гаю хазяїнує не сама природа — тут десь є людина. Про це свідчив не лише напис на гранчастому стовпі — «Курити заборонено», а й чітко окреслена стежка, що вела в глиб гаю. Не задумуючись, я пішов тією стежкою, щоб побачити того, хто забороняє курити у лісі. Скоро угледів спочатку невеличкий городець, обтиканий паліччям, потім хату. Хата так собі — середня. Глиняні стіни, вкрита околотом. Це трохи здивувало — в лісі таких хат малувато. Як правило, лісник живе у великій дерев'яній хаті, поруч — комора з дерева, сарай. А тут — глиняні стіни, стріха...

Все з'ясувалося, як тільки я побачив самого господаря. Весь білий, сухенький, він ішов до колодязя з відром.

— Хотите водички напитися? — спитав він. — Вода у нас студена, смачна. А вже що чиста та прозора, мов з гірського джерела. Будь ласка!

П'ючи воду, я розглядав господаря. Зморшкувате обличчя говорило про те, що людині уже щонайменше сьомий десяток, але сірі жваві очі, суха м'язиста статура стверджували силу і довговічність. Довгі козацькі вуса опускалися вниз, були вони чорні, мов пофарбовані. На синій спецтужурці красувалися дві орденські колодочки.

— Лісникуете? — запитав я, п'ючи й справді смачну та холодну воду.

— Одлісникував уже своє, — відповів старий. Очі його дивилися уважно та спостережливо. — Третій рік на пенсії...

— Третій рік на пенсії, а в лісі ж скільки?

— Та так, що в п'ятдесят і не вбереш. А ви ж звідки?

Посідали на пофарбовану в червоне лавочку проти колодязя, закурили. Коли вже старий затягся моєю сигареткою, я, ніби ненароком, кинув:

— Оце як завертав до вас, то бачив напис про заборону курити... Строгий напис!

— А, то я написав, — перебив він мене. — Тут, знаєте, таке діло. Потрапить людина до лісу, може, вперше за рік, їй би подихати нашим лісовим повітрям, очистити легені... Адже ліс не тільки повітря і всю земну атмосферу очищає, а й легені. Так ні ж, витягає пачку кіптявок і смалить... Так я ото, щоб нагадати людині. Дивись, послухається, подихає вільотно. Потім спасибі скаже...

— А ви ж он курите...

— Я? Задля годиться оце з вами припалив, для компанії. А так ні — не курю. Вже давно облишив.

Він кинув сигарету, затоптав її в пісок.

— Та ще й те сказати: скільки того лиха може знати ліс від необачного курця. Кинув недокурюк у суху глицю — бути пожежі.

Василь Дем'янович Запорожець розповідав про лісові пожежі, а я дивився на його орденські колодочки, ледве стримуючи свою зацікавленість. Він, мабуть, помітив це, сказав:

— Ото як вручали мені другий орден, — перший маю за партизанські роки, — то народу зібралося, що і не пройти. Особливо школярів насунуло... Так я їм тут по-

порозказував усякого. А коли поїхали, то ми з сином ледве пожежу загасили. Так, знаєте, замалим мого свята не зіпсували. І подумати тільки: хтось із хлоп'яків цигарку ту посмоктав, кинув, а тобі — халепа. Цілу ніч прововтузилися з лопатами...

Старий виявився говірким, я тепер тільки підкидав запитання, а він розповідав. Син його, об'їждчик лісгоспу, десь подався на мотоциклі, а його молоденька дружина поралася в хаті. Нам ніхто не заважав, ми сиділи на лавочці, дослухалися до шепоту беріз і розмовляли. Ось що я почув від старого лісника.

...Взимку прилітали з поля вітри, забиваючись під покрівлі хат і на горище, намітали кучугури снігу. Встанеш уранці, а вже все подвір'я вкрите білою габою, коло самого порога — гора-замет, лише до колодязя протоптано перший неглибокий слід. Все наше село тонуло у цих величезних бурунах. Сніговиця ніби і вщухла, примовкла на якусь часинку, а вже он сине пасмо знову навертає з поля, гонить хвилюку... І немає тобі захисту, перепони ніякої, бо ні в селі, ні в полі жодної деревини. У такі дні повзли по селу моторошні чутки: там занесло снігом хуру, там замерз на смерть візник, не добравшись до повіту.

Це так взимку, а повесні розцвітали болиголов, філівник, блекота. В палісадниках росли любисток і кружала, синьоцвіти і кручені паничі, дурманив запах бузини, сипала на дорогу жовтий цвіт суха акація. Тільки на одній садибі, у дворі крамаря, замкнутого і завжди помхурого чоловіка, красувалися молоденькі пірамідальні тополі, кучеряві верби, стрункі берести. А вже тих кущів агрусу, бузку, троянд! Йдеш мимо подвір'я, аж голова паморочиться.

Любив крамар дерево, знав його силу, умів прищепити дичці солодкий і життєдайний сік, та не любив людей, бо ніколи й бруньки не дав мужикові, щоб той виростив і собі дерево. Великі врожаї яблук та груш збирав, у місто возив. Часто простоював я, тоді ще підліток, біля зарослого двору крамаря, спостерігаючи, як він обережно поклацував садівничими ножицями, як дбайливо поливав дерева, і, може, тоді вперше зародилася у мені широка, як наш слобожанський степ, думка: отаке б дерево та на поле, щоб воно заслонило його від сухих вітрів!

Крамар, а звати його було Безвін, не любив, коли хтось стовбичив біля його двору. Помітивши мене, він брудно вилаявся і нацькував собаками.

Ми, малюки, не втерпіли і забралися якось уночі до його саду за яблуками. І що ж ви думаєте: Безвін почув і стріляв по наших дитячих спинах, люто і ненависно, дрібчастою сіллю. Оце вже скільки прожив на світі, а ще й досі інколи ние там, де побувала Безвінова сіль.

Опісля я довго думав і про самого Безвіна, і про його сад. Що він за людина? Чому он скільки у нього всього росте, а у нас тільки-но паслін і дреза? Лише згодом, аж у революцію, я розкумекав, що й до чого. Безвін пішов проти революції, організував банду. Так і пропав десь у лісах, а сад його зачах, перевівся. Я б і не згадав про ту нікчемну людину, та до кожної помовки є своя примовка. А примовка—ось вона: малим ще я поклявся, як виросту, посадити сад, та такий, щоб для всіх людей був він радістю.

А потім сталося таке, що ще більше зміцнило мое бажання. Наш сусіда, наймит Марко, однієї зими поїхав до міста за лікарем, збився з дороги та й замерз у балці. Пам'ятаю, батько мій тоді сказав:

— Степовий шлях без дерева — лихо. Збилася людина, заблукала — і смерть.

От як, подумав я тоді, не тільки сади, а й ліси треба розводити. Щоб уздовж кожного шляху — посадка, щоб біля кожної хати — вишняк, щоб у левадах гомоніли тополі і ясени, щоб, одне слово, було затишно на землі, мило серцю...

Коли я підріс, то батько сказав, щоб ішов у найми. Але я не схотів. Хоч і гнівався батько, — я таки втік і подався шукати лісів. Добрався оце аж сюди, до Десни, та тут і віку доживаю. Спочатку брали тільки на сезонні роботи, рови в лісі копати та знаки номерні ставити. А потім дали-таки службу. В революцію, як завихрилося було, бідна деревина аж стогнала. Дехто розумів так: якщо війна, революція, то рубай дерево, скільки хочеться. Банди шастали, пройди всякі з сокирами. А ми стали грудьми — народне це добро, спитай у народу, а тоді вже й рубай. Озброїлися, почали порядкувати. Ленін у 1918 році подякував нам, лісникам, за вірну службу. Війна, говорилося в ленінському Декреті, лишила нам величезні площі оголених місць, які

треба в інтересах народу негайно ж засадити, засіяти лісом. І ми сіяли, і охороняли те, що було не нами засіяне. Ось бачите — гай, це ж я його посадив...

Говорили мені, що не виросте тут береза, а вона, бач, яка виструнчилася! Дуб, той, звичайно, виростає за сто, а то й за сто двадцять років, а береза — куди швидше. Скоро наші вчені придумають таке, що й дуб за тридцять-сорок років виростатиме. Ось побачите! Та поки вчені шукають того секрету, треба садити й дуб. Ну й що ж, як не тобі він згодиться, хіба ти живеш тільки для себе? Он діти мої, онуки, наступні покоління скажуть «спасибі», що я не лінувався і лишив їм таку спадщину...

Тепер уже син мій лісникує, а я при ньому. Держава мене забезпечила пенсією, можна жити, але я й зараз не сиджу склавши руки. А чого мені сидіти? Оце їздив у своє рідне село, сад там колгоспний помагав садити. Або й так, візьму берданку та й подамся до лісу. Гуляти сюди приїжджають часто, дивись та дивись за ними. Всякі ж люди трапляються! Той вогнище розпалить, хоч це суворо заборонено, той недокурок кине. Особливо у вихідні дні — обов'язково треба пройтись, поглянути...

Попрощався я з Василем Дем'яновичем так, ніби ми були давніми знайомими і задушевними друзями. Йшов до лісової дороги березовим гаєм, думав про людське життя, про служіння людям, про подвиг старого лісника, який заслужив подяку від самого Леніна. Проходячи між строгими білими колонами храму Природи, створеного працьовитими руками людини, хотілося зняти шапку і вклонитися тому, хто живе не тільки для себе.

Безугавно гупає бубон, брязкають цимбали, наспівує-витіває скрипка. Хата — ходуном, аж долівка вгинається. Блимають каганці, тремтять шибки. У селі весілля.

Та ось стихли музики — вони грали кілька годин під-ряд, за столом зводиться кремезна фігура Степана Бондаренка. Він ще нічого не сказав, але в хаті вже вщухло.

— Оскільки, так сказати, у молодих батька немає, то вже мені доведеться сказати їм про три золотих правила щастя.— Тут Бондаренко, видно, щось згадав, бо уважно оглянув хату, ніби когось шукав. Нарешті він крикнув: — Федю, до мене!

Федя, молоденький ординарець Бондаренка, протисся з сіней, де він увивався біля дівчат, став струнко.

— Мерщій давай сюди подарунок молодим!

Ординарець хутко добув з глибоких кишень шкіряного галіфе згорток і подав його командирові. Бондаренко мовчки оглянув два золотих персні, надів їх молодим на пальці, ще раз погладив свої вуса і з задоволенням сказав:

— Тепер порядок. Трохи, правда, завеликі, та нічого, обійдеться на перший раз. А тепер я питаю — в чому ж полягає перше правило? Та просто — щоб щастя наших молодих завжди було чистим і ясним, як блиск щирого золота. Це вам по-перше. А по-друге? Гляньте і самі побачите: у того кільця немає кінця. А це, щоб любов ваша була такою безконечною... І про третє скажу, якщо тільки отам в сінях вщухне дрібнобуржуазний гармидер...

Бондаренко посварився кулаком Феді, своєму ординарцеві,— він знову опинився в сінях біля дівчат,— на веселих зацитькали, і вони стихли.

— Оце золоте кільце означає не тільки щастя шлюбу, а й обов'язки, які він накладає на молодих. Обов'язок, звісне діло, включає певне обмеження особистої волі, нічого з цим не зробиш... А як ви думали! Крути не крути, а третє правило каже: якщо одружився, то не до

лиця вже тобі одному ходити на гулянку, бо у тебе є пара і не маєш ніякого законного права хропіти досхочу — у тебе будуть діти, а дітей і нагодуй, і одягни, і до розуму доведи... Може, не так кажу, люди?

Бондаренко обвів строгим поглядом лави, знову посварився на сіни, потім докінчив:

— От на те й дано тобі металеве кільце, щоб пам'ятав ти про свій обов'язок продовжувача роду нашого, всього життя...

Так сказав Степан Бондаренко, голова ревкому нашого повіту, гроза і кара, суд і честь землі. Задимлений боями, рубаний і переслідуваний різними бандами і ворогами революції, він, Степан Бондаренко, знайшов у своєму серці слова, які схвилювали всіх. Він ще раз чокнувся з молодими, підморгнув їм сивою бровою, вийшов у двір, нагукав свого розвеселого Федю.

— Поїдемо собі, а ви гуляйте, — сказав на прощання Бондаренко і скочив на коня. — Гуляйте, а ми тим часом виставимо заслін, щоб, бува, якийсь лісовий «батько» не зіпсував весілля. Нова сім'я утворюється, люди, нова родина...

Сім'я, родина... Великий зміст приховано у цих простих і звичних словах. Ні, недаремно сім'я завжди була предметом особливої уваги народу — це наша національна традиція. Родина — основне середовище, в якому формується характер майбутнього творця життя. Суспільство, як усякий живий організм, складається з самостійних клітин, і клітина ця — сім'я. Здорова клітина, життєспроможна і сповнена сили, символізує здоров'я і силу нації.

У Тараса Шевченка є вірш, який починається з рядка: «Садок вишневий коло хати». Не будемо говорити про те, що цей вірш — шедевр світової поезії, про це всі знають. Давайте вдумаємось в одну строфу, яка дуже пасує нашій темі. Ось ця строфа:

Сім'я вечерею коло хати,
Вечірня зіронька встає,
Дочка вечерять подає.
А мати хоче научати,
Так соловейко не дає.

Ні, не патріархальністю, не хуторянством позначено ці милі слова, а справжньою поезією, правдою, теплотою живого життя! Читаєш такі рядки, бачиш перед собою

яскраву картину побуту народу, його гарних звичаїв, його характеру. Цнотливий і розумний, далекоглядний і мудрий, народ завжди, за всяких обставин — і в горі і в радості — дбав про невпинний рух життя, про добро на землі. Великий, як сам народ, поет зауважив: «А мати хоче научати...» Споконвічний закон буття — молоді мають бути озброєні мудрістю, набутою старшими, — ось та світла риса, яка визначає сутність душі народу. Плекати все гарне в людях, прищеплювати молодим все те, що згодиться на довгій ниві життя, — хіба не стануть ця риса основи для нашої віри і нашої надії?

Сімейний затишок, ота незабутня і така чарівна атмосфера зрідненості, близькості, у якій розкриваються людські душі, ота спільна вечеря після трудового дня — хіба забудеш це? Потомлені, але статечні і умиротворені, батько та мати запалюють світло, сідають біля столу поряд з дітьми. Батько нарізає хліб, а мати ставить перед кожним миску. Якась урочистість, якась пауза очікування чогось нового, хвилюючого і ще не збагненого. Нарешті лунає голос патріарха, найбільшого авторитету сім'ї — батька:

— Щось у тебе, Санько, бачу, не гаразд... Признавайся!

Сестричка, меншенька за Санька, не витримує:

— Так він же штани порвав! Тільки не показує...

Санько ще глибше засовується під стіл. Очі немов застигають. Ложка хутко бігає від рота до миски.

Мати:

— Та вже зашила йому штани. Він більше не буде!

— Так... — тягне батько. — За це й поскубти б за вухо слід, та хай вже на другий раз... А ти, щибетушко, чому така скоро на слово, а рук не помила, сідаючи до вечері?

Сестричка миттю — в сіни, хлюпощеться, мов качечка. Яскраво горить лампа, за вікном стоять фіолетові колони вечора. Вечеря почалася...

Життя змінило побут народу, тепер інші теми хвилюють батьків і дітей, та все ж лишається незмінною ота чарівна риса людських вечірніх розмов. Які вони важливі, які значущі! Ніби підводиться зрима риса під прожитим днем, ніби заповнюється неписана анкета на тему: що ти зробив гарного для людей, як жив, чим дихав, про що думав і як чинив? Чудова традиція...

Вона жива ще й досі. Один мій знайомий робітник недавно розказував:

— Знаєте, завдають мені клопоту мої хлоп'ята... Особливо отой КВВ.

— Клуб винахідливих і веселих? Якого ж клопоту він може завдавати?

— Це я так умовно називаю наші вечірні розмови... Приходжу з роботи втомлений — адже після зміни ще збори профкому були. А вони, мої хлоп'ята, вже ждуть. «Батьку, — питає старший, п'ятикласник, — хто винайшов папір?» Отакої... Поки ти розмірковуєш, поки згадуєш та перегадуєш, а перед тобою вже інше питання: «Скільки правив Перікл?» А меншеньке й собі: «Тату, з чого роблять нитки?» І отак щовечора... Нелегко! Доводиться підчитувати, знаєте...

Ми весело посміялись, а коли мій знайомий пішов, я подивився йому вслід і подумав: «Найскладніша річ у світі — бути щасливим. А от цей зумів».

Один сучасний поет сказав: «Сім'я — це той космос, звідки летять у широкий світ ракети щастя і добра». Хоч я не схильний до пишних пасажів, однак мушу сказати, що поет розуміє природу нашої сім'ї. Так, від сім'ї багато чого залежить, якщо тільки не залежить все. Я маю на увазі головне — виховання молодої людини. Якщо батько та мати привчать тебе змалку до праці — ти любитимеш її, якщо вони навчили тебе скидати шапку в хаті — ти цієї науки вже не забудеш: вона стане незгладимою рисою твоєї вдачі.

І тут я хочу сказати кілька слів про так званій батьківський авторитет. Відомо, що авторитети в житті такі ж необхідні, як і капітани на кораблях. Інша річ — якими засобами треба завойовувати отой авторитет батькам у своїх дітей. Макаренко казав, що строгість і справедливість — надійний ключ до розв'язання цієї проблеми. Важко заперечити великому педагогу, але я хотів би по праву публіциста додати ще одне: особистий приклад. Нового я нічого цими словами не сказав, але наполягаю: без особистого прикладу авторитету не доб'єшся! Я повертаюсь до згаданого вже мною робітника, до його щасливих і таких зворушливих сімейних тривог і ставлю запитання, чи може він зберегти свій високий батьківський авторитет, якщо не зуміє пояснити синові те, що той вивчає зараз за програмою

п'ятого класу середньої школи? В уяві дитини батьки вимальовуються якимись казковими, всемогутніми велетнями, такими собі талантами, які все можуть, все знають, все розуміють. Не будемо зараз вдаватись у подробиці цього дитячого перебільшення, але питаємо самих себе: чи все ми, батьки, робимо для того, щоб у всьому служити своїм дітям за приклад, гідний наслідування?

Я кажу не тільки про наші знання, які треба щодня невтомно і методично підвищувати, я кажу про нашу поведінку в сім'ї, про наші інколи дивні смаки й уподобання, про наше місце в суспільстві, про наші громадські ідеали і, нарешті, про наше моральне обличчя. Як ви гадаєте, чи користуватиметься авторитетом у сина той батько, який з роботи приходить додому напідпитку? Син може й промовчати — адже батько є батько, — але хто виміряє глибину дитячої невисловленої туги за отим пропавшим вечором, якого, можливо, син так давно чекав? Діти терплячі, вони можуть довго ждати, але наступає час, коли дитина втрачає віру у могутність свого батька, і тоді — прощай батьківський авторитет!...

У сімейному колі виникає багато проблем, їх уже набралось чималенько, настав час широко і відверто поговорити нам про все, що стосується компетенції сім'ї.

Сядьмо ж за домашній стіл, зберемо навколо нього свою родину, поведемо тиху, як і годиться в сім'ї, але вимогливу і безкомпромісну розмову. У нас є про що поговорити — перед нами голуба далина життя, отого нашого вимріяного і такого уже близького прийдешнього, по якому йти нашим дітям, нашим продовжувачам життя на землі.

Доброї і корисної розмови вам, люди!

Минають роки, прискорюється плин життя, нові й нові проблеми постають перед людьми, звичайні клопоти буття людського набирають інколи такого важливого значення, яке може навіть заслонити собою надто велике, що було недавно, але яке вже відійшло в історію. Однак є в житті людства дати, історичні події, які ніколи не зітруться в пам'яті, бо вони визначили долю не тільки тих, хто був учасником і очевидцем великих подій, а й долі цілих поколінь, що мають жити в майбутньому. До таких історичних дат належить свято Перемоги.

Перемога... Це слово тоді, у буремні дні боротьби проти коричневої гітлерівської орди, визначало суть існування і прагнень кожної чесної людини. Фашистський спрут з диявольським знаком на лобі — зламанним чорним хрестом — сунув по землі, топчучи своїми броньованими ногами квіти життя, свободу, честь, достоїнство людини. Гнилі, продажні антинародні уряди багатьох країн Європи або здалися на милість переможця, або були знищені. Гітлер підраховував трофеї, обертав глобус і злорадно посміхався — чорна тінь диявольського знака падала вже на інші континенти... Блокована Англія рахувала дні, які залишалися до страхітливої миті фашистського вторгнення, американський конгрес продовжував засідати, дебатуючи питання — куди тепер поверне голову коричневий спрут...

Заохочений легкими перемогами у Франції та Польщі, Гітлер кидає свої танкові дивізії на схід. Моя країна тоді чекала доброго врожаю, підраховувала кількість тракторів, які мали вийти на колгоспні поля, будувала шлюзи на ріках і слухала пісню Сольвейг.

Запалало небо, димом поїнялася земля. З окаринною біля губів, з автоматом на череві ринувся есесівець на наші поля. Гітлер сказав, що це буде блискавична війна, тріумфальний марш, парад непереможних. Есесівець повірив, тому й прихопив у похід губну гармонію, щоб отак, з веселим мотивчиком проскочити аж до Волги.

Та скоро есесівець зрозумів, що до Волги дуже далеко, а так званий «бліцкріг» може з часом перетворитися в бліцдрап...

Перервавши мирну працю, ми взялися за гвинтівки. Були у нас і важкі дні відступу, і ворожого полону, і оточення. Але в перші ж дні війни ми сказали: «Перемога буде за нами», і це було клятвою рідній матері, людській совісті, свободі, життю. Поки буржуазні дипломати й стратеги гадали, коли Гітлер вступить у Москву, ми під Бобруйськом, Дорогобужем, під Києвом і Єльнею, на всьому тисячкілометровому фронті палили хвалені фашистські танки, вогнем і своєю вогненною ненавистю били просто в пику отого зухвалого гітлерівського звіра. Наші зусилля, наше терпіння, наша кров дали перші плоди: гітлерівець кинув окарину, зарився в мерзлу землю і заволав на увесь світ...

Геббельс удався до істеричного жарту: це, мовляв, не руські солдати зупинили фашиста, це його зупинив генерал Мороз... Поки Геббельс пнувся вдихнути у замерзлі груди фашистів віру в близьку перемогу, ми перешикували полки, підтягли резерви і вдарили по ворожій обороні. В грудні 1941 року ми вперше побачили, як бігає, втікаючи від наших куль, фашист, і подумали: настане час, він ще не так побіжить.

Перемога... Ми бачили її в снах, у тих коротких і тривожних фронтових снах, коли пощастить задрімати на часинку в окопі, коли над головою гуркотить снаряд, а під боком — одна-єдина мокра і до болю рідна й тепла шинелина. Перемога снилася нам у вигляді дівчини, завітчаної барвінком, у вигляді змученої, але щасливої і усміхненої матері, яка благословляє синів-переможців.

Ніколи не забуду, як у почервонених кров'ю водах кубанських плавнів розмовляв з одним солдатом, колишнім робітником Харківського тракторного заводу. Тоді гітлерівці ще наступали, вони ще могли атакувати нас свіжими силами, займати території, оголошувати хвалькуваті зведення.

В один із таких днів, коли між нами і ворогом продовжувалася нескінченна вогняна дуель, я й зустрівся з отим робітником ХТЗ. Це був маленький сухорлявий солдат з бронебійною гвинтівкою, з новенькою плащпалаткою і з потемнілим від вогкості котелком — вірним

супутником солдата. Дізнавшись, що я з фронтової газети, солдат сказав:

— Сьогодні вночі, коли старшина дозволив поспати, мені приснився дивовижний сон. Ніби стою на високій могилі, на такій високій, що з неї видно всю землю. Стою і поглядаю навколо. І раптом бачу — чомусь підстрибують люди. Жінки, діти, чоловіки... Уявляєте собі? Стою й дивуюся. Ну чого вони отак стрибають? Що сталося? Підходжу до якоїсь жінки, хапаю за руки: чого стрибаєш? А вона: хіба ти не чув? Гітлер здався! Перемога ж!

Солдат подивився на плавні, повиті серпанком диму і туману.

— От приснилося ж таке... Це, мабуть, тому, що дуже хочеться дожити до перемоги. Дуже...

— Всі ми хочемо діждатися перемоги, — відказую я.

— Всі, звичайно. Але я — найдужче! Тут таке діло... Коли я йшов на фронт, моя дружина, моя Галочка, була вже в лікарні... Розумієте? Відвіз її в родильний будинок, а сам — на фронт. Ми недавно побралися. У мене, напевне, є син. Перший мій, єдиний. Десь він росте, а я його й не бачив жодного разу...

— Ви листуєтеся з дружиною?

— Так вона ж в окупації! Харків...

Він помовчав, видно, тамуючи біль у серці від того, що Харків по той бік фронту, підвів голову, сказав твердо:

— Не вірю я снам, але цей мій сон збудеться. Ось побачите! Будуть танцювати і підстрибувати від радості люди. І наші, і французи, і бельгійці, і ті, як їх, англосакси...

На другий день німці обрушили на насип сотні авіабомб. В бою загинув і колишній тракторобудівник з Харкова, отой, що бачив прекрасний сон. Він не дійшов до Берліна, не штурмував рейхстагу, не побачив свого сина. Солдат поліг у бою, і ось тепер на його честь горить на нашій землі вічний вогонь слави, запалений тими, хто дожив до Перемоги. У день великого свята ми складаємо шану радянському солдатові, який ціною власного життя врятував життя на землі, цивілізацію, майбутнє людства, всієї планети. У сонячний весняний день, коли розквітають вишні і мигдаль, ми скидаємо шапки, припадаємо на коліна і проказуємо так, як і належить горворити солдатам:

— Ти впав у бою, але слава твоя вічна, як вічне життя, як вічна любов. У цей день, у День Перемоги, тобі, твоїй пам'яті поклоняться всі чесні люди землі — і французи, і бельгійці, і англосакси. Бо це ти своєю стійкістю, вірою, терпінням, кров'ю здобув усім людям свободу, захистив їхні домівки, їхній мир.

Вічна слава тобі і всенародна шана, солдате!

Після війни, після великої битви, в якій ти наклав головою, відбулись у світі великі зміни. На згарищах люди знову поставили хати, на розораних нивах закосилося жито, й чимало народів на віки вічні визволилися з-під ярма. Але ми знаємо, що недобитки кривавого Гітлера ще живуть на світі, що вони діють, дістають підтримку від імперіалістів, будують реваншистські плани і стартові площадки для атомних установок.

Та всі чесні люди землі, трударі всіх континентів і рас заявляють:

— Війна не пройде! Мир переможе війну!

Ми, радянські люди, клянемося твоїй пам'яті, наш вірний солдате, що зробимо все, що в наших силах, щоб ніколи не гуляв по землі коричневий спрут, щоб ніколи не повторилася трагедія, коли батько так і не обняв свого маленького сина.

ПОВІСТЬ · ОПОВІДАННЯ

Залізний кут. Повість	5
Вальс Шопена	43
Сомова Губа	48
Синій Косинець	53
Червона калина	59
Зорепад	64
Червоне листя	69
Лебедині острови	73
Барабан	78
Богдана	83

НАРИСИ · ПУБЛІЦИСТИКА

Оберігаймо рідну природу	89
Щастя і правда віку	130
Краса наша — гордість наша	133
Тост за молодість	135
Безсмертний солдат	138
Висота. Спогад	142
Моя національна гордість	146
Хліб-сіль України	149
Золотий ключ	153
Весняний діалог	156
Добрість твоїх рук	160
Перших трое	164
Коли пісня крилата	167
Два тижні	171
Мандрівка у зону одвічної тиші	173
На узліссі	177
Сім'я вечеря коло хати...	182
Золота сторінка історії	187

Чабанивский
Михаил Иванович

ИЗ ПОТОКА ЖИЗНИ

(Из творческого наследия писателя)

Издательство «Радянський письменник»

(На украинском языке)

Редактор *В. П. Пасічний*

Художник *А. В. Гета*

Художній редактор *Г. С. Ковпаненко*

Технічний редактор *В. В. Чала*

Коректор *А. М. Голик*

Здано на виробництво 30.IV 1974 р. Підписано до друку 19.VII 1974 р. Папір № 3. Формат 84×108¹/₃₂. 6 фіз.-друк. арк., 10.08 ум.-друк. арк., 9,5 обл.-вид. арк. БФ 28756.

Тираж 30 000. Зам 1655. Ціна в оправі 43 коп.

«Радянський письменник», Київ, бульвар Лесі Українки, 20, Одеська книжкова фабрика республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Державного комітету Ради Міністрів УРСР у справах видавництва, поліграфії та книжкової торгівлі, вул. Дзержинського, 24.

43 коп.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
PRESS